

INVENTARI DELS ARXIUS PARROQUIALS
DE LA COSTERA

FACULTAD DE TEOLOGÍA SAN VICENTE FERRER
SERIES
MONUMENTA ARCHIVORUM VALENTINA
XII

INVENTARI
DELS ARXIUS PARROQUIALS
DE LA COSTERA

Josep Cerdà i Ballester
Juan Ignacio Pérez Giménez
Xavier Serra Estellés

València 2013

Coordinador de la Series *Monumenta Archivorum Valentina*:
Xavier Serra Estellés

Portada: Retaule renaixentista del temple parroquial de la Font de la Figuera,
obra de Joan de Joanes

EDITA:

FACULTAD DE TEOLOGÍA SAN VICENTE FERRER

Trinitarios, 3. 46003 Valencia.

Tel. + 963155800 / + 963155810

E-Mail: facultad.teologia@teologiavalencia.es

COMPOSICIÓN DE ORIGINALES:

SIPTEL

(Servicio de Informática y Publicaciones de la Facultad de Teología de Valencia)

Trinitarios, 3. 46003 Valencia. Tel. + 963926144

E-Mail: siftel@teologiavalencia.es

IMPRESO EN ESPAÑA

I.S.B.N. 978-84-95269-55-3

DEPÓSITO LEGAL

ARTES GRÁFICAS SOLER, S.L.- LA OLIVERETA, 28 - 46018 VALENCIA

NOTA DEL COORDINADOR DE LA SÈRIE

El present volum de *Monumenta Archivorum Valentina*, el número XII, ofereix a l'investigador els inventaris dels fons històrics dels Arxius Parroquials de la comarca valenciana la Costera. Volem assenyalar determinades puntualitzacions al respecte.

Com en anteriors ocasions, ens limitem, en principi, a inventariar les sèries de documentació històrica, és a dir les sèries amb més de 100 anys d'antiguitat. Tanmateix, com sempre, finalitzem les sèries que, encetades fa més de 100 anys, han tingut continuïtat, estiguen o no tancades en l'actualitat. *Mutatis mutandis* el mateix hem fet amb arxius de parròquies de nova creació com seria el cas, per exemple, de Torrella. Un cas similar i, al mateix temps excepcional, és el de Montesa, on les "sèries històriques" estan a l'Arxiu Històric Nacional. El lector sabrà comprendre el perquè de la inclusió d'aquests arxius parroquials amb documentació més actual, i, tanmateix, la no inclusió de la parròquia de Nostra Senyora del Carme de Xàtiva, creada el 1960.

No tots els inventaris han observat exactament la mateixa disposició, encara que sí la majoria d'ells, i tots, en línies generals, segueixen la mateixa estructura i similars criteris. Això es deu a múltiples motius, com ara a les diverses mans en la composició original d'alguns dels inventaris, que hem volgut respectar, o la dificultat ocasional de renomament de determinades signatures. Tampoc no som absolutament partidaris d'una homologació exhaustiva a qualsevol preu. Una vegada més ens mostrem partidaris d'unitat i no d'uniformitat. Malgrat aquestes possibles heterodòxies, el lector no trobarà cap problema en identificar la documentació que li puga interessar. La columna que apareix en alguns inventaris –com ara el de l'Alcúdia de Crespins–, fent referència a caixes de l'Arxiu Diocesà (AD), correspon als llibres que han sigut traslladats en dipòsit a aquest arxiu. Per aquesta raó, en l'esmentada columna, no apareix cap numeració si els llibres encara romanen en la parròquia.

L'autoria principal d'aquest volum correspon a les tres persones que figuren a la portada del llibre. Josep Cerdà i Ballester ha fet les introduccions a tots els pobles –exceptuant el cas de Xàtiva i de Vallada–, l'inventari de l'arxiu de Montesa i el capítol inicial sobre l'Orde de Montesa.

Juan Ignacio Pérez Giménez ha fet el primer capítol sobre la història de Xàtiva i l'inventari de l'arxiu de la col·legiata. Jo mateix he fet la resta dels inventaris, les introduccions a les parròquies de Xàtiva (exceptuant la de la col·legiata) i m'he encarregat de coordinar el projecte.

Volem indicar que d'algunes parròquies han estat confeccionats inventaris per estudiosos locals, mecanografiats o publicats en llibres de festes o revistes de caràcter més local, com ara *Papers de La Costera*. Aquests treballs, a més d'haver sigut de gran utilitat per a la nostra feina, proporcionen, de vegades, dades que no hem recollit nosaltres, com ara l'estat de conservació dels llibres, dimensions, foliació, nom dels visitadors pastorals, etc. En cada parròquia hem donat la referència bibliogràfica adient.

Volem, també, fer una crida d'atenció sobre el *Butlletí Oficial de l'Arquebisbat de València* (BOAV). Als nostres arxius de la Costera el trobem des de 1861 en Vallada, i des de 1862 en el Sants Joans de Xàtiva i en Aiacor (Canals). Malgrat que al BOAV del “Jueves 3 de Octubre” de 1861 textualment llegim “Año 1º. Número 1º”, tanmateix, els treballs que ve realitzant Vicent Rodilla Garrido en l'Arxiu Diocesà, ens permeten ampliar la informació que donava ja fa uns anys l'historiador Vicent Cárcel Ortí: “García Abella fundó el 7 de julio de 1853 el *Boletín Eclesiástico del Arzobispado*, publicación interrumpida poco después”. Efectivament, a l'AD posseïm un volum de 568 pàgines, corresponent als anys 1853, 1854 i 1855, iniciat l'esmentat dijous 7 de juliol, i on llegim en l'encapçalament: “Año 1º. Número 1º”. El BOAV continua apareixent setmanalment fins el número 84 del dijous 17 de maig de 1855, fent constar, en aquest últim número, que correspon a l'any 3 de la seua publicació. A l'exemplar que conservem a l'Arxiu Diocesà manquen algunes fulles i el seu estat de conservació no és molt bo. Posteriorment s'interromp la publicació del BOAV fins a l'esmentat any 1861. Tampoc no es va publicar l'any 1876, no sabem perquè. El Sexenni Constitucional havia acabat –amb més pena que glòria, malgrat el nom de la revolució inicial– el 1874.

Agraïm des d'ací a Vicent Rodilla aquesta seua informació. I també volem agrair-li el notable i interessant treball que està duent a terme escanejant els esmentats BOAV. En l'actualitat ja estan al servici de l'investigador en format PDF els butlletins esmentats dels anys 1853-1855 i índexs, i els dels anys 1861-1875, 1877-1919 amb els seus índexs. El

format PDF permet la consulta també per busca de paraules o frases. El treball de Vicent Rodilla continua.

Confiem en què la nostra autoritat eclesiàstica ens permeta prompte la consulta del BOAV en la xarxa. I no tan sols del BOAV, sinó també de tota la documentació històrica dels nostres arxius parroquials. Des d'aquestes línies i amb tota la humilitat, volem fer una crida a l'Associació d'Arxivers de l'Església en Espanya i a la mateixa Conferència Episcopal Espanyola, per a estudiar el tema amb els especialistes adients. No dubtem que, al final, podrem posar a disposició de la investigació històrica els nostres riquíssims arxius parroquials i eclesiàstics. Una cosa pareguda a allò que ja s'ha fet en altres diòcesis. Vegeu, de manera exemplar i paradigmàtica, la pàgina de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (<<http://www.ahat.cat/>>). Contribuiríem així a què cada vegada més s'allunye de nosaltres la possibilitat de cursar “estudios en la cátedra del error” en paraules de Donoso Cortés. I volem continuar amb altra cita d'aquest polític catòlic *a machamartillo*, ultramuntà, autor, possiblement per encàrrec del mateix Vaticà, de l'assaig sobre el catolicisme, liberalisme i socialisme, precursor, potser, del famós *Syllabus errorum*: “...cuando las sociedades católicas prevarican y caen, sucede que luego, al punto, el paganismo hace irrupción en ellas, y que las ideas, las costumbres, las instituciones y las sociedades mismas tornan a ser paganas”.¹ La veritat ens farà lliures, i la història, que es basa en documents i no en apriorismes, ens acosta a eixa veritat alliberadora. La història, quasi quasi, deuria ser –alguns diuen que com la teologia i per les mateixes raons– apofàtica, però com que els documents hi són, tenim l'obligació de donar-los a conèixer.

I finalitzem la nostra anàlisi sobre el BOAV anunciant altre treball que estem duent a terme. El lector podrà observar que alguns fons parroquials contenen el que hem anomenat com “documentació eclesiàstica impresa”. Ens referim als documents que, amb anterioritat a 1861 (inici de la publicació ininterrompuda del BOAV) l'arquebisbat editava, impresos, i distribuïa a totes les parròquies de la mateixa manera que ara fa amb el BOAV. Es tracta d'una mena de pre-butlletí oficial dels segles XVIII i XIX –fins a l'esmentat 1861–, que estem recopilant i fotodigitant. Esperem posar aquesta documentació en breu a disposició de l'investigador.

¹ CORTÉS, J.D., *Catolicismo, liberalismo y socialismo*, Madrid 1973, 62 (es publicava per primera vegada en 1851).

Pel que fa a l'inventari de l'Arxiu de la Col·legiata de Xàtiva, l'autor s'ha servit de la publicació de Vicent Pons apareguda en *Papers de la Costera*, així com de les fitxes del mateix Pons que hi ha a l'esmentat arxiu. Aquest excel·lent treball d'aproximació al contingut fabulós de la documentació arxivística de la col·legiata que va fer Pons, estava incomplet. Hui, després d'una minuciosa i laboriosa revisió, una per una, un per un, de totes les caixes i llibres, l'inventari definitiu i complet encara no està acabat, però hem donat un pas de gegant. Continuem amb la nostra tasca, tot dient que ja estan iniciades sengles feines de catalogació d'alguna de les sèries més interessants d'aquest arxiu.

Respecte a Aiacor i Torre d'en Lloris, dos entitats de població inferiors a municipi, són, tanmateix, parròquies amb arxiu parroquial propi. L'inventari dels arxius d'ambdues poblacions es trobarà en Canals i en Xàtiva, respectivament.

Per últim, volem anunciar que, per primera vegada, tota aquesta documentació històrica inventariada està fotodigitalitzada i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà. De Xàtiva, tanmateix hem fotodigitalitzat, en una primera fase, els Llibres Sacramentals, els quaderns de Matrícula Parroquial, i els primers volums de les Actes del Capítol. L'estudiós interessat pot consultar la informació pertinent en la pàgina del Servei Diocesà d'Arxius Parroquials (<www.arxparrvalencia.es>) on donem complida notícia dels aspectes més rellevants d'aquest Servei Diocesà.

Finalment, des d'aquestes línies volem expressar el nostre agraïment a totes les persones que ens han ajudat en la confecció del llibre.

A David Ferrandis Micó, historiador i col·laborador de la parròquia, el qual ens va proporcionar un inventari seu de l'Arxiu Parroquial de Moixent, arxiu que ell mateix havia ordenat. Nosaltres, només hem fet una fàcil i ràpida revisió, així com uns lleugeríssims canvis en alguna numeració/signatura, per tal d'aconseguir una adequació correcta al model dels nostres inventaris. També volem assenyalar la boníssima disposició que ens va evidenciar Felip Sanchis Tárrega, president de l'Associació Campaners de Moixent i col·laborador de la parròquia, en la nostra feina en les dependències d'aquest Arxiu Parroquial.

A Josep Aureli Pelejero Vila, responsable de l'Arxiu Parroquial de Vallada, l'ajuda del qual ha sigut insubstituïble en la confecció tant de la introducció com del corresponent inventari.

A Mamen Enríquez Sánchez-Gómez, Rafael Martínez Pagán i Teresa Castelló Boix autors principals de la fotodigitalització de tota la documentació inventariada de caràcter històric. També agraïm la col·laboració, ben que de manera més esporàdica, d'Emili García, Àngel Sáez i Christian Riquelme. Aquest immens treball, varis centenars de milers de fotografies, ens ha permès controlar fàcilment els dubtes que al llarg de la nostra comesa podien sorgir, sense necessitat de sempre complicats i costosos desplaçaments a les distintes parròquies.

A Rafael Gandía Casimiro que, ajudat per l'esmentat Àngel Sáez Matalí, ha tingut l'enorme paciència de revisar una per una totes les fotografies mencionades, controlant mancances, dates i continguts dels documents, el que ha significat una disminució d'errors en el resultat dels nostres inventaris, sense precedents en els volums anteriors, a més de l'oportunitat d'afegir alguna nota marginal de no escàs interès.

A Rosalina Segura Muñoz que, amb immensa eficiència, ha maquetat aquest llibre, corregint i homologant formes i grafies, i sobre tot perquè m'ha ajudat a prendre decisions ineludibles per tal que el llibre aparega al lector de la manera més correcta, clara i inequívoca possible.

Als germans Azizi, Jaouad i Fouad, que m'han acompanyat en els meus desplaçaments per les distintes poblacions i han col·laborat tant en el control del material arxivístic que en ocasions hem dut a l'Arxiu Diocesà, com en l'etiquetatge amb els teixells corresponents dels documents inventariats.

Per últim, als rectors de la col·legiata i de les parròquies, els quals, conscients de que la nostra tasca suposa, també, una ajuda més o menys directa a la seua feina pastoral i cultural, ens han donat tota classe de facilitats per al desenvolupament del nostre treball.

XÀTIVA: MÉS DE VINT SEGLES A L'OMBRA DE L'ETERN VIGIA

1. APUNTS HISTÒRICS

Reflex de la importància que Xàtiva ha tingut per a la història i la cultura valencianes és l'interès que constantment ha suscitat, i continua suscitant, entre la comunitat investigadora i acadèmica. Les recerques efectuades de la *Saitabi* dels ibers, de la *Saetabis* romana i visigòtica, de la *Sateba* islàmica o de la ciutat cristiana d'època baix medieval, moderna i contemporània, constitueixen punts de llum que permeten entendre amb suficient claredat el vertader significat i transcendència d'aquesta mil·lenària ciutat.

Els vestigis, escassos però significatius, mostren Saitabi com un nucli de població important ja durant el període ibèric antic (s. VI-V a.C.), rellevància que augmentaria en etapes successives.²

La ubicació privilegiada, en un punt estratègic del pas de la planura litoral a l'interior peninsular, junt a les principals vies de comunicació de la zona de Llevant i amb abundància de recursos hídrics, determinaria la prosperitat de l'*oppidum*, germen de la ciutat posterior i cap d'un extens territori que tindria per límits el riu Xúquer al nord i la zona d'influència del poblament de la Serreta d'Alcoi al sud.

Les recents campanyes arqueològiques han permès situar l'assentament ibèric dels segles III-I a.C. tant en la zona de la Solana com en l'anomenada la Costa del Castell, és a dir, en les vessants sud i nord, respectivament, de la muntanya sobre la qual s'erigeix la fortalesa. L'economia estava basada en l'activitat agrícola (blat, lli i espart), ramadera i artesana. Cèlebre era la producció de teixits que, a més

² Respecte a aquest període vegeu els estudis de PÉREZ BALLESTER, J., "De la Saitabi ibèrica a la Saetabis romana", i LEDO CABALLERO, A., "Historia de Xàtiva. Edad Antigua", ambdós en J. Hermosilla Pla (dir.), *Historia de Xàtiva*, I, *Síntesi*, València 2006, 137-164 i 165-194 respectivament; també PÉREZ BALLESTER, J. – BORREDÁ MEJÍA, R., "Un assaig sobre el territori i el poblament ibèric de Saitabi", en *Primer Congrés d'Història de la Costera*, València 2006, 125-139.

d'abastir el mercat de *Saitabi* i la seua àrea d'influència, s'exportava més enllà.

Mostra de la seua significació és l'encunyament de monedes ja a finals del s. III a.C., la major part de les quals es produïren baix el domini de Roma, efectiu a partir del desenllaç de la segona Guerra Púnica. La historiografia ens diu que el procés de romanització fou, com en tota la zona lleuantina, gradual i exempt de conflictes de consideració, a diferència de l'interior i nord peninsular. Ara bé, el nou orde comptava amb un element coercitiu de primera magnitud: l'exèrcit.³

Tanmateix, el coneixement que pel moment tenim del municipi en aquest estadi de la història, malgrat les successives campanyes arqueològiques i estimables publicacions, és encara fragmentari. Així i tot sabem que *Saetabis*, pertanyent a la regió de Cartagena, en la *Hispania Citerior*, anà progressivament expandint-se des de la Costa del Castell, on se situava el centre polític, administratiu i religiós del municipi, cap al nord. Autors clàssics com Sili Itàlic, Càtul o Plini el Vell ressaltaven la qualitat del lli produït al municipi, que abastí fins i tot a la metròpoli.⁴

D'època romana es conserven elements arquitectònics, escultòrics, epigràfics i numismàtics dignes de menció; les columnes de marbre baix imperials reutilitzades en l'atri de la medieval església de Sant Feliu, el nimfeu del carrer Sarians –actualment en fase de recuperació i consolidació– i nombroses inscripcions llatines, fúnebres, honorífiques i commemoratives són bona prova del que diem.

La introducció del cristianisme a Xàtiva degué produir-se, com en gran part de la península, durant els primers segles, constituint-se des de ben prompte en seu episcopal. J. Sanchis Sivera ja afirma que “la predicación del cristianismo en Játiva y su territorio comarcano, debía verificarse al tiempo que la de Valencia, teniendo en cuenta la importancia y riqueza de la población...”⁵ Tanmateix, els concilis de Toledo solament permeten documentar els bisbes de *Saetabis* de l'etapa visigòtica, entre els anys 589 i 693: Mutto, Paulatano, Florenci, Fèlix, Atanasi, Isidor i

³ LEDO CABALLERO, A., “Historia de Xàtiva...”, 176.

⁴ Cfr. CERDÀ PÉREZ, J.M., “De Saiti a Saetabis visigoda”, en *Xàtiva: Historia breve*, Xàtiva 2004, 28-29; VENTURA CONEJERO, A., “Inscripció honorífica romana d'un Duumvir”, en J. Aliaga, X. Company i V. Pons Alós (coord.), *La Llum de les Imatges. Lux Mundi*, (Catàleg), Xàtiva 2007, 40-43.

⁵ SANCHIS SIVERA, J., *La Diócesis Valentina*, València 1920, 366.

Asturi.⁶ L'arqueologia ha permès intuir que el temple catedralici es situaria en les immediacions de l'església de Sant Feliu. D'aquesta etapa, el Museu de l'Almodí conserva un cancell de la segona meitat del s. VI, una creu amb un alt relleu que representa l'*Agnus Dei*⁷ i una ara romana de marbre consagrada a mitjans del segle VII pel bisbe de *Saetabis* Atanasi, la inscripció de la qual ens diu: “IN N[omine] D[omi]NI, ATHANASII EP[iscopu]S SEPTIMO ANNO SACRACIONIS SVAE EREXIT HOC ALTARE. AMEM”.⁸

La mancança de fonts, arqueològiques i documentals, produeix inevitablement un coneixement exigü de la medina durant els primers segles de la dominació islàmica; no obstant, els estudiosos del període andalusí indiquen que foren grups berebers els primers que s'establiren en aquestes terres.⁹ En l'ascens demogràfic, polític i cultural que Sateba experimentà a partir del s. XI, però també en el d'altres ciutats, fou decisiu el trasllat de nombrosos *saqâliba* –militars i funcionaris amb càrrecs importants dins l'administració del califat de Còrdova– a la part oriental peninsular amb l'adveniment del califa Omeia al-Mahdi. Aquestos, amb l'ajut de certes oligarquies locals, conformaren grups de poder que comprometrien l'autoritat Omeia. Aquest impuls, tanmateix, no seria suficient per a que Xàtiva fos capital d'una de les taifes constituïdes amb la caiguda de Còrdova: des de l'any 1021 passà a formar part de la taifa de València.

A finals del s. XI, Sateba s'inseriria en l'imperi dels almoràvits, l'emir del qual, Yusuf Ibn Tasufin, dirigiria des de la pròpia ciutat les operacions militars que pretenien contrarestar l'avanç de les tropes comandades per Roderic Díaz, el Cid (establert a València des de l'any 1094). Encara que en 1102 recuperarien València, l'avanç almohade i la

⁶ Aquesta informació, que oferia ja en gran part E. Flórez en *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, VIII, Madrid 1965, ha sigut ampliada i actualitzada posteriorment. Vegeu el compendi que ofereix A. Velasco en “Los primeros pasos. La Iglesia de Xàtiva en la época paleocristiana”, en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 87-103.

⁷ La troballa d'estes dues peces s'atribueix a Fortunat de Selgas.

⁸ AMEM [sic]. Ara trobada per mossén Gonçal Viñes Masip en 1918. Cfr. LEDO CABALLERO, A., “Historia de Xàtiva...”, 191; CORELL, J., “Inscripció d'Atanasi, bisbe de Saetabis”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 30-31; VELASCO, A., “Los primeros pasos...”, 99.

⁹ Per a l'estudi de la Xàtiva islàmica, vegeu RUBIERA, M^a.J. – EPALZA, M., *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva 1987. Per a la redacció d'aquest apartat ens hem basat en la síntesi que ofereixen APARISI ROMERO, F. – RANGEL LÓPEZ, N. – ROYO PÉREZ, V., *Xàtiva en temps de Jaume I: expansió i colonització feudal*, Xàtiva 2008; PONS ALÓS, V. – CRUSELLES, J.M^a. (coord.), “Xàtiva en la Edad Media”, en *Historia de Xàtiva*, València 2006, 195-199.

inestabilitat política i social que tornà al si del *Sharq al-Andalus* (l'Àndalus oriental) conduïren als almoràvits a un període de decadència unes dècades més tard. Les sublevacions es succeïren i, en una d'aquestes, Ibn Mardanix, el rei Llop, prengué el poder i constituí un emirat independent amb capital a Múrcia. Entre 1147 i 1172 Mardanix dirigí els designis d'un vast territori que comprenia des de les comarques del nord de l'actual Comunitat Valenciana fins a Múrcia; un regnat sòlid marcat pels pactes amb els regnes cristians, llavors en fase d'expansió.

L'autonomia de l'emirat respecte al puixant poder almohade desapareixerà amb la mort del rei Llop i l'ascens del seu fill Hilal, qui de seguida prestà obediència al califa almohade de Sevilla. La derrota islàmica en las Navas de Tolosa, l'any 1212, significarà un punt i a part en l'avanç de l'ordre cristià i una pèrdua d'autoritat del poder almohade. La sublevació que el militar Ibn Hud inicià en Múrcia, s'estendria per tot al-Àndalus i comportaria la seua proclamació com emir de Múrcia, quedant València sota la sobirania de Zayyan ben Mardanish. Uns anys abans de la capitulació de València, cap a 1231-1232, Xàtiva havia pactat amb Hud, la seua adhesió a l'emirat murcià. D'aquesta forma les terres al sud del Xúquer quedaven sota l'autoritat de Hud, qui delegà el govern de la ciutat a Yahyà ben Ahmad, pertanyent a la família dels Banu Isa. Un fill d'aquest, Abu Bakr Muhammad, fou governador de Sateba des de poc abans de l'entrada cristiana en València fins l'assetjament i rendició de la pròpia Xàtiva.

Tot i que la conquesta cristiana comportaria la progressiva substitució dels elements identitaris islàmics, la ciutat conserva alguns objectes patrimonials de l'època andalusí que permeten entreveure l'abast d'un dels centres urbans més populosos de tot el *Sharq*. L'extraordinària pica amb relleus antropomòrfics, feta amb marbre rosa del Buixcarró, els arcs d'entrada de la mesquita que posseïa el Palau de Pinohermoso (de mitjans del s. XII) i els que donaven accés a un dels banys de la medina, així com determinats enteixinats de fusta ens mostren una potent oligarquia urbana, però també el bon fer dels artesans xativins. A més, diversos llenços de mur i la base d'alguns bastions de la fortificació són islàmics tot i que les muralles que podem contemplar hui en dia són majoritàriament de la Baixa Edat mitjana cristiana i de l'Edat Moderna.¹⁰

¹⁰ Un recent estudi sobre les muralles de Xàtiva en el període concret del califat és el publicat per GISBERT SANTONJA, J.A., "Topografia i arqueologia de Xàtiva. Indicis del disseny i esplendor urbà als anys del califat omeia de Còrdova", en *Art i història a Xàtiva i les Comarques Centrals*, Xàtiva 2012, 177-281.

Centre de rellevància política, econòmica i cultural, comptava amb diverses mesquites i mercats, on es comerciava amb els productes de l'horta i l'artesanía locals. La producció de paper, tradició que continuaria a l'època baix medieval, és altre dels elements identificatius de Xàtiva en aquest període: a mitjans del s. XII s'hi instal·lava la primera fàbrica de paper documentada a Europa.¹¹

El pacte de capitulació de València que Jaume I establí amb Zayyan incloïa una treva de set anys, amb la qual aquest creia haver aturat l'expansió cristiana cap a terres meridionals. Jaume d'Aragó reinicià ben prompte les hostilitats: l'any següent, després de prendre Cullera, pactà amb l'alcaid de Bairén el lliurament del seu castell i, possiblement, arribà a alguna mena d'acord amb Abu Bakr ben Isa, alcaid de Xàtiva. Tanmateix, una sèrie d'enfrontaments esdevinguts a principis de 1240 suposarien el trencament de l'armistici: el rei Jaume aprofità una escaramussa protagonitzada per alguns dels seus cavallers –de la que resultà empresonat Pere d'Alcalà, familiar del lloctinent Roderic de Liçana– per a legitimar l'inici de les hostilitats envers la medina; a més, va dirigir, des de l'alqueria de Sellent, unes actuacions ofensives que al remat aconseguiren la cessió de la vila de Castelló de Xàtiva (actual Vilanova de Castelló) i la promesa de no cedir la fortalesa xativina a les tropes castellanés.¹²

Conscient de la importància de Xàtiva per a la configuració definitiva del regne, amenaçada tant per l'avanç de les tropes del seu gendre, Alfons de Castella (conflicte que tindria el seu colofó en el Tractat d'Almirra de 1244,¹³ que delimitaria les fronteres d'ambdós regnes), com per una hipotètica contraofensiva musulmana,¹⁴ Jaume I actuaria sempre amb

¹¹ BURNS, R.I., *El papel de Xàtiva*, Xàtiva 1999.

¹² R. Martí de Viciana ens diu el motiu pel qual s'assentà en Sellent: "...por estar cerca del río et tener mejor oportunidad para hazer correrías et cavalgadas de los enemigos", en *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, València 1972, 327, (ed. facsímil). Sobre els diferents emplaçaments de les tropes de Jaume I durant els successius setges, és interessant l'article de LÓPEZ ELUM, P., "La geografía en la crónica de Jaume I: els setges al Castell i a la ciutat de Xàtiva", *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 13-38.

¹³ Cfr. VENTURA CONEJERO, A., *El tractat d'Almirra i la Governació dellà de Xúquer fins al riu de Xixona*, València 2012.

¹⁴ Aquest temor era palès encara en 1276, any de la mort del rei. La insurrecció més coneguda tingué lloc en 1247-1248, protagonitzada per al-Azraq, "a la que se sumaron algunos focos como Llutxent y Montesa, cuyo alcalde era Banu Isa. Sofocada esta revuelta, entre 1276-1277 tiene lugar una nueva sublevación contra el dominio cristiano. Desde Xàtiva salieron tropas que se enfrentaron a los sublevados en Llutxent, a los que vencieron en 1276". Cfr. BOLUDA PERUCHO, A., "De Medina Sateba a Xàtiva foral", en *Xàtiva. Historia breve*, 83. Les sublevacions acabarien definitivament en 1277, regnant ja Pere III.

determinació: en les successives negociacions amb l'adversari, però també en l'adopció de l'estratègia militar, el rei es mostrà inflexible.

A resultes d'un nou enfrontament entre cavallers cristians i islàmics, instal·là un nou campament, aquesta vegada a l'altura de la pedania de Sorió,¹⁵ des del qual s'iniciaria el setge definitiu a la ciutat. Sis anys després del punt d'inflexió que suposà la conquesta de Medina Balansiya, el rei firmava un pacte amb l'alcaid xatívi que comprenia el lliurament del castell menor i la promesa de fer dos anys més tard el mateix amb el major.¹⁶ Jaume I faria la seua entrada a la ciutat el dia de Pentecosta de 1244.

Ja abans de la capitulació, s'havia planificat el repartiment de les terres i les cases, distribució que seria portada a terme per Jaqués Sánchez i Guillem Bernat de Sant Romà¹⁷ des de l'any 1247. S'adoptava, per tant, el sistema feudal propi de la societat occidental cristiana. El 18 d'agost de 1250 s'atorgava el privilegi de fundació de la vila o carta pobla, document recentment estudiat per A. Ventura, en el que es ratifiquen “las posesiones otorgadas en el Repartiment, el día de mercado cada martes, la Feria anual el día de San Martín, 11 de noviembre [*que més tard passaria al mes d'agost*]¹⁸; el *batlle*, la extensió del término particular y general de la ciudad, la exención de *pontatge* en el puente de Alzira. Finalmente en las dos últimas cláusulas se encomienda al Batle y al Justicia, la convocatoria del ejército en caso de guerra y la administración del Justicia de todo el término general”.¹⁹ El consell municipal estava compost pel justícia –cavaller o ciutadà que era elegit amb caràcter anual i amb potestat per a emetre sentències tant en els conflictes civils

¹⁵ LÓPEZ ELUM, P., “La geografía en la crónica...”, 23.

¹⁶ Respecte al castell de Xàtiva, resulten ineludibles els estudis de SARTOU CARRERES, C., *El alcázar setabense: impresiones de una visita al histórico Castillo de Játiva*, València 1922, i *El Castillo de Játiva y sus históricos prisioneros*, València 1946, així com el de l'actual cronista de la ciutat, VENTURA CONEJERO, A., *El Castell de Xàtiva*, Xàtiva 1998. Ja en 1563 R. Martí de Viciano feia una primerenca i interessant descripció de les dos parts que el componen: el major en la part occidental i el menor en l'oriental, qualificant-lo com el “principal et de más auctoridad de todos los castillos de los reynos de la Corona de Aragón”, en *Crónica de la ínclita...*, 329.

¹⁷ A aquests R. Martí de Viciano afegeix Pere Escrivà en *Crónica de la ínclita...*, 329. Entre les condicions establertes per als nous pobladors pot citar-se la prohibició de vendre, durant deu anys, els béns dels que eren titulars.

¹⁸ “Con el tiempo, la feria se convirtió en una de las más importantes de la Corona de Aragón en referencia al comercio de ganado: llegaban mercaderes de lugares tan dispares como Castilla, Murcia, Languedoc, Narbona...”, en BOLUDA PERUCHO, A., “De Medina Sateba...”, 93.

¹⁹ Cfr. VENTURA CONEJERO, A., “El Justicia de Xàtiva (1250-1703)”, en *XXXVII Asamblea de Cronistas*, València 2011, 479-505.

com en els criminals—, quatre jurats, encarregats dels afers propis del govern, i el batlle, procurador del patrimoni reial.

Xàtiva fou capital de la Governació Sud del Regne de València, que s'estenia des del riu Xúquer al Xixona,²⁰ fins que en 1305, una vegada annexionades les terres més meridionals, el regne quedà dividit en dues governacions, València i Oriola. La de València incloïa dues sotsgovernacions, la de Castelló (“dellà l'Uixó”) i la de Xàtiva (“dellà Xúquer”), aquesta última amb una demarcació semblant a la d'abans de 1305 i una superfície aproximada de 4.750 km²; la sotsgovernació estava dirigida per un lloctinent del governador de València.²¹

El dia 7 de juny de 1248 el bisbe d'Osca, Vidal de Canyelles, consagrà l'antiga mesquita major al culte cristià amb l'advocació de l'Assumpció de Santa Maria. A diferència del que solia ser habitual, la fàbrica del temple islàmic fou respectada, encara que òbviament adaptada al nou culte.²² Una economia esquinçada i la inestabilitat inherent a la condició de plaça fronterera de Xàtiva molt tingueren a veure en aquesta decisió. Al front de l'església hi havia un vicari perpetu, ajudat per un sotsvicari, un racional i diversos beneficiats.

En pro d'una major eficiència en el govern i administració de la diòcesi, el bisbe Arnau de Peralta creà l'ardiaconat de Xàtiva en 1248,²³ vint anys abans que els d'Alzira i Morvedre. El de Xàtiva tenia entre les seues prerrogatives l'assignació de l'onzena part del delme de la seua governació i les primícies, a més de, igual que els altres ardiaques esmentats, ocupar una canongia en la catedral de València.²⁴ Després de no pocs conflictes amb la cúria a causa precisament de les seues atribucions, es limità el marge d'actuació d'aquests amb la creació, al segle XIV, de l'*Oficialat* de Xàtiva.²⁵ L'oficial o jutge eclesiàstic, general-

²⁰ Cfr. VENTURA CONEJERO, A., “Les demarcacions històriques de la Xàtiva foral”, en *Xàtiva, Fira d'agost 1986*, Xàtiva 1986, 43-54.

²¹ Cfr. BOLUDA PERUCHO, A., “De Medina Sateba...”, 77.

²² A la ciutat de València, per exemple, durant l'episcopat d'Andreu Albalat (1248-1276), la major part de les mesquites foren enderrocades i substituïdes per temples de nova planta, incloent-ne la catedral. Cfr. OLMOS CANALDA, E., *Los preladados valentinos*, València 1949, 71; BURNS, R.I., *El Reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, I, València 1982, 74.

²³ BURNS, R.I., *El Reino de Valencia...*, 83. Durant els primers anys ardiaca i vicari solien ser la mateixa persona.

²⁴ PONS ALÓS, V. – CÀRCEL ORTÍ, M^a.M., “La diócesis de Valencia durante los pontificados de los Borja”, *Anales Valentinus* 53 (2001) 91-92.

²⁵ Sobre els ardiaques i oficials de Xàtiva, cfr. CÀRCEL ORTÍ, M^a.M. – PONS ALÓS, V., “La iglesia de Xàtiva en la época medieval”, en *La Llum de les Imatges...*, (*Estudis*), 106-109.

ment vinculat a la catedral de València o a la parròquia de Santa Maria de Xàtiva, tenia potestat per a investigar i sentenciar sobre aquells plets que afectaven al clero en el seu conjunt.²⁶ Amb l'erecció en col·legiata (1413) es reduïrien, així mateix, les rendes que percebien els ardiaques, part de les quals foren distribuïdes entre l'administració de fàbrica i el capítol.²⁷

Amb la conquesta es fundaren les parròquies de Santa Tecla i Sant Pere, auxiliars de l'església major fins 1774, en els aleshores constituïts districtes, o barris, de les Barreres i Mercat, respectivament. Prompte arribarien també les comunitats religioses: els primers en instal·lar-se foren els mercedaris (1245), seguits dels trinitaris (1259-1260), els frares de l'ordre de la Penitència o "frases del Sac" (1269), dominics (1291) i franciscans (1294).²⁸ Ja al segle XIV, s'establiren les monges cistercenques de Montsant (1320)²⁹ i les franciscanes clarisses (1325).³⁰

²⁶ Cfr. *ibid.*, 108: "Sólo el vicario general de Valencia podía revocar cualquier mandato hecho por el oficial de Xàtiva". Per a obtenir referències d'alguns dels eclesiàstics que posseïren –i de les funcions– aquest càrrec, vegeu CÁRCEL ORTÍ, M^a.M., "Casa, Corte y Cancillería del obispo de Valencia Hug de Lluçà (1398-1427)", *Anuario de Estudios Medievales* 28 (1998) 635-659, i "Documentación judicial de la administración episcopal valentina: procesos del Oficialato de Valencia y Xàtiva", en G. Nicolaj (coord.), *La Diplomática dei documenti giudiziari (dal placiti agli acta – secc. XII-XV)*, X Congrés Internacional de Diplomàtica, (Bolonya, 12-15 de setembre de 2001), Roma 2004, 137-205.

²⁷ Cfr. PONS ALÓS, V. – CÁRCEL ORTÍ, M^a.M., "La diòcesis de Valencia...", 92. La figura de l'ardiacà quedaria reduïda a una mera dignitat en la catedral de València.

²⁸ En el convent de Sant Francesc reberen sepultura, entre altres, el comte d'Urgell i alguns membres de la família Borja.

²⁹ En 1580 les monges cistercenques de Montsant foren traslladades al convent de Nostra Senyora de Gràcia a València, sent substituïdes en el cenobi xativí per monjos de la mateixa ordre procedents de Santa Maria de Valldigna.

³⁰ Per aprofundir en el coneixement de l'establiment de les ordres esmentades a Xàtiva és de referència obligada l'obra de C. Sarthou Carreres, especialment *Monasterios setabitanos*, València 1922, i *Datos para la historia de Játiva*, Xàtiva 1933-1935. Així mateix resulta interessant el compendi que trobem en CÁRCEL ORTÍ, M^a.M. – PONS ALÓS, V., "La iglesia de Xàtiva...", principalment les pàgines 114-123. Cfr., també, SERRA DESFILIS, A., "Xàtiva, la ciudad de los Borja", per a l'exposició *El Hogar de los Borja*, Xàtiva 2001, 35-47. De M. González Baldoví, recomanem, entre altres, l'article "Xàtiva", en *Catálogo de Monumentos y conjuntos de la Comunidad Valenciana*, València 1983, 911-982. Del mateix autor, i per al cas específic del convent de Sant Domènec, cfr. la monografia *El convent de Predicadors de Xàtiva (1291-1991)*, Xàtiva 1995. Referent al de Montsant, vegeu l'obra de CEBRIÁN I MOLINA, J.L.L., *Montsant: La ruta del Cister a Xàtiva*, Xàtiva 2003. Sobre Santa Clara, GALIANA CHACÓN, J.P., *Del claustro al señorío. Catálogo del Archivo del Real Monasterio de Santa Clara de Xàtiva (O.S.C.)*, (tesi de llicenciatura inèdita), València 1988; GÓMEZ-FERRER LOZANO, M., "Arquitectura conventual medieval a Xàtiva i Montesa", en *Primer Congrés...*, 525-543; VENTURA CONEJERO, A., *Orígens del convent de Santa Clara de Xàtiva. Des de la fundació en 1325 fins a 1482*, Xàtiva 2008.

A banda de parròquies i convents, altres temples significatius foren construïts a la Xàtiva baix medieval. Cap a 1260 s'iniciava la construcció de l'església de Sant Feliu –un dels pocs exemples que de l'arquitectura immediatament posterior a la conquesta sobreviuen a l'àmbit valencià– en la zona on en època visigòtica s'ubicava la catedral. A “la tardor de l'Edat Mitjana” s'erigiren els ermitoris del Puig i Santa Anna –els quals, amb molts entrebancs, han sobreviscut fins hui en dia–, les ermites de les Santes i Santa Bàrbara, així com les capelles de Santa Maria i de Santa Anna, dels castells major i menor respectivament.³¹

A mitjans del tres-cents, la lleialtat mostrada per Xàtiva envers la corona durant la denominada Guerra de la Unió, fou recompensada per Pere IV amb la concessió, en juliol de 1347, del títol de ciutat, condició que aleshores al regne solament tenia la capital, València. El rei, a més, insinuà el desig de sol·licitar al papa la creació d'una nova diòcesi al si del regne, amb seu a Xàtiva. S'iniciava una reivindicació que s'allargaria fins ben entrat el segle XIX: la restitució de l'antiga seu episcopal.

Vertader impulsor de l'església xativina fou el papa Benet XIII. En el seu retir forçat a Peníscola, Pere de Luna concedia en 1413 la dignitat de col·legiata a l'església de Santa Maria, accedint a la sol·licitud que el dia 5 d'agost d'aquell any havia presentat el síndic i notari de Xàtiva, Joan Borrell,³² a Pere Amorós, oficial a la ciutat del bisbe Hug de Llupià i Bages. Amb la butlla de 9 de desembre de 1413 s'instituí un capítol format per quinze canonges, tres d'ells dignitats: degà, xantre i sagristà.³³ El papa, també, nomenà cardenal el seu company d'estudis a Montpeller, Pere Serra († entre 1404 i 1409), el primer xativí en aconseguir aquesta dignitat; al morir fou soterrat al presbiteri de la seu, tal i com ens informa Rafel Martí de Viciana.³⁴

³¹ Res no queda de l'ermitori de Sant Salvador o de les Santes, arrasat a la dècada de 1950, ni de la capella de Santa Anna del Castell.

³² Cfr. ARXIU HISTÒRIC DE LA COL·LEGIATA DE XÀTIVA (AHCX), *Pergamins*, 150, cit. per PONS ALÓS, V., *Cardenales y prelados de Xàtiva en la época de los Borja*, Xàtiva 2005, 30.

³³ El capítol, com indica el propi document, estava constituït per Pere Figuerola, degà; Joan Bertran, sacrista; Martí Martínez, xantre; Ramon Gostantí i Ramon Peralta, hebdomadaris; Joan Blesa i Bernat Pujol, sotsxantres; Maties Morata, diaca; Nicolau Avellà, sotsdiaca; sent la resta de canonges Bernat Boluda, Bartomeu Dezvalls, Andreu Colombi, Pere Simó, Lluís Saranyana, Pere de la Guerola, Pere d'Arenys, Nicolau Saranyana, Francesc Bosch, Joan Palomar i Joan Gavet. Cfr. VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, Xàtiva 1992, 42-43; PONS ALÓS, V. “Bula de Benedicto XIII erigiendo en colegiata la iglesia de Santa María de Xàtiva”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 842-843.

³⁴ MARTÍ DE VICIANA, R., *Crònica de la ínclita...*, 332.

En abril de 1455 accedia al soli pontifici Alfons de Borja (1378-1458), amb el nom de Calixte III, qui dotaria amb privilegis i ornaments l'església, en la que va ser batejat, i la capella funerària que sota l'advocació de Santa Anna fundà en la mateixa. En 1492, el seu nebot Roderic de Borja (1431-1503), qui havia sigut degà de la seu entre 1455 i 1458 abans de ser nomenat bisbe de València (1458-1492), era elet papa. Amb la promoció dels Borja, foren nombrosos els *familiars* reconeguts durant la segona meitat del segle XV amb la dignitat episcopal i cardenalícia: Cèsar, fill de Roderic i bisbe de València, Lluís Joan del Milà, Ausiàs Despuig, Joan de Borja i Navarro d'Alpicat, Bartomeu Martí, els germans Joan i Pere Lluís de Borja Llançol de Romaní i Montcada –ambdós bisbes de València–, Jaume Serra, Francesc de Borja i el seu nebot Francesc de Borja i Cardador, Joan Castellar i Borja, Francesc Galcerà de Lloris, Jaume Casanova i Pere Garcia, molts d'ells xativins. En paraules de V. Pons “ninguna otra ciudad hispana tuvo tantos prelados y dignidades eclesiásticas como Xàtiva en la época de los Borja: cardenales, arzobispos y obispos naturales de la ciudad”.³⁵

La imatge de la ciutat en el pas de l'Edat Mitjana a la Moderna devia ser enlluernadora, pròxima al model suggerit per Eiximenis. La vista realitzada per Wyngaerde³⁶ ens mostra un centre urbà coronat per una imponent fortalesa, de la que partien muralles que abraçaven completament la ciutat –a excepció del Raval– en els murs de les quals es succeïen les portes d'accés i les torres o bastions. Llavors comptava amb nou portals: els de Sant Jordi, de Santa Tecla, dels Banys, de Sant Francesc o de la Ferreria, del Lleó, de Santa Anna, de València o portal Fosc, del Puig i el de Cocentina.³⁷ Intramurs, la mesquita major reconvertida en col·legiata, les parròquies i esglésies conventuals així com els nobles palaus de les vies principals completaven una visió summament atractiva, que, malgrat els avatars de la història, conserva en bona mida hui en dia.

A la dinàmica Xàtiva de començaments del segle XVI obrien casa la comunitat religiosa agustina (1515) i la de monges dominiques de la

³⁵ En PONS ALÓS, V., *Cardenales y prelados...*, 93. D'aquest autor, vegeu també “Los cardenales valencianos de Alejandro VI”, en E. Callado Estela (coord.), *Valencianos en la Historia de la Iglesia*, I, València 2005, 105-160.

³⁶ Dibuixos d'A. van den Wyngaerde consultables en la xarxa.

³⁷ Cfr. MARTÍ DE VICIANA, R., *Crónica de la ínclita...*, 330. Així mateix, sabem que hi havia dues portes que a començaments del s. XVI estaven cegades: la de l'Ametla i una altra prop de la Cova dels Coloms. Cfr. GANDÍA ÁLVAREZ, E., “De Xàtiva foral a ciudad de San Felipe”, en *Xàtiva. Historia breve*, 107-108.

Consolació (1520). El convent de la Mare de Déu del Socors s'ubicà entorn a l'ermita del Salvador. Per la seua banda, el de la Consolació, l'únic convent dels esmentats que es manté hui en dia obert, aprofità l'antiga capella del Remei que en 1518 els jurats de la ciutat havien cedit al prior del convent masculí de la mateixa ordre, fra Lluís de Castelloli, junt al portal de València.³⁸

En 1519 s'inicià la primera Germania, revolta social que tindria en la sotsgovernació de Xàtiva un dels focus més destacats. El moviment agermanat donaria les seues primeres passes a la ciutat de València a l'estiu de dit any arran del buit de poder que es produí amb l'expansió d'un brot de pesta que assolà la capital i la consegüent fugida de l'oligarquia local, als que vindria a afegir-se la inseguretad produïda per un repunt dels atacs barbarescos a les costes valencianes. L'estament no privilegiat –i, més concretament, determinats gremis– inicià una sèrie d'actuacions amb la intenció de preparar una defensa comú, exigir millores econòmiques, una major participació en els òrgans de govern local i un respecte absolut per les corporacions d'oficis. En el cas de Xàtiva, la impunitat de certs membres pertanyents a famílies benestants i les bandositats que s'hi donaven a la ciutat propiciaren l'inici del conflicte.³⁹ Seguint el model que oferia València i amb un efímer vist i plau dels delegats regis, es constituïren milícies urbanes –les desenes–, comandades en última instància pel governador i per un capità general. Adherits al moviment de València des dels primers mesos de 1520, els agermanats veurien com, a mitjans d'any, la situació canviaria i les desconfiances entre la corona i el moviment anirien en augment. Dídac Hurtado de Mendoza, virrei de València des de maig de dit any, qui adoptà “una línea de oposición constante a las reivindicaciones agermanadas, identificándose siempre con la nobleza”,⁴⁰ es veié obligat a deixar València i refugiar-se a Cocentaina. Convidat pels jurats de Xàtiva a instal·lar-se en la ciutat, pressionat per les milícies, hagué de fer-ho finalment a Dénia. Els agermanats persistien en la demanda de canvis i contínuament donaven mostres del seu poder front a la noblesa. Un any més tard, a principis de juliol de 1521 s'iniciava el setge al castell, on hi havia una guarnició militar

³⁸ Cfr. CALLADO ESTELA, E., “Los arzobispos de Valencia y la Iglesia setabense. Reforma y Contrarreforma en la Xàtiva foral moderna”, en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 125.

³⁹ PÉREZ GARCÍA, P., “Xàtiva Moderna”, en *Historia de Xàtiva*, 281. La historiografia posa l'exemple de Pere Sanç qui, malgrat haver nafrat Francesc Tordera, no fou condemnat. Tordera seria un dels caps del moviment en la ciutat.

⁴⁰ Cfr. GANDÍA ÁLVAREZ, E., “De Xàtiva foral...”, 121.

enviada pel virrei i en el que es trobava empresonat Ferran d'Aragó, el duc de Calàbria. És conegut l'ajut als assetjats del senyor de Sumacàrcer, Ausiàs Crespí de Valldaura, i la mort del seu fill Guillem amb la capitulació de la fortalesa. Un any després els intents, primer de Vicent Peris i després d'Enric Manrique de Ribera –l'Encobert–, per recuperar el control sobre la ciutat de València, perduda per a la causa agermanada en setembre de 1521, foren repel·lits. Amb la mort de Peris i de l'Encobert, el moviment entraria en la seua fase final, que en Xàtiva acabaria amb la rendició de la ciutat a les acaballes de 1522.⁴¹

En aquest període la moreria de Xàtiva fou saquejada i començaren els baptismes forçosos dels mudèjars, de qui els agermanats recelaven. La historiografia addueix diferents motivacions per a explicar el bateig de la comunitat mudèjar: per a trencar els lligams de vassallatge entre aquestos i l'oligarquia; per motius econòmics, doncs el mudèjars representaven una competència duríssima a tots els nivells; i també pel component antiislàmic, agreujat pels ja esmentats atacs barbarescos que des de feia temps s'hi produïen.⁴² Poc després, en 1525, amb la butlla *Idcirco nostris* del papa Climent VII, s'institucionalitzà –encoratjada per la corona i l'església– la conversió dels membres de la comunitat islàmica i els temples cristians començaren a substituir les mesquites de les moreries. En 1535 es construïa sobre l'antiga mesquita del Raval (fundat en 1252) el temple que seria rectoria de moriscos –la parròquia dels Sants Joans– la mateixa que quaranta anys després es desmembraria de la col·legial.⁴³ Des de llavors fins l'expulsió decretada en 1609 el problema morisc seria un dels eixos que marcarien la vida quotidiana del regne.

La reforma de l'església valenciana vingué de la mà dels arquebisbes Tomàs de Villanueva (1544-1555) i Joan de Ribera (1569-1611). El frare agustí Villanueva, encara abans del Concili de Trento, impulsà una sèrie de reformes que, generalment, no foren ben acceptades pels capítols eclesiàstics, doncs suposaven un atac directe al secular benestar del que gaudien, mentre que enfortien la figura del propi prelat i de la cúria diocesana. Durant l'episcopat de Joan de Ribera, bé ell per-

⁴¹ Cfr. PÉREZ GARCÍA, P., “Xàtiva Moderna”, 287-288.

⁴² A aquestes, R. Benítez proposa addicionar la propagació del mil·lenarisme, messiànic visió que concebia la conversió dels infidels al cristianisme en una suposada etapa de justícia i bonança que precediria l'Apocalipsi. Cfr. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, R., “La conversió dels mudèjars a Xàtiva i La Costera”, en *Primer Congrés...*, 232-233.

⁴³ Cfr. GANDÍA ÁLVAREZ, E., “De Xàtiva foral...”, 116.

sonalment, bé un delegat seu, visitaren un total d'onze vegades la ciutat de Xàtiva, amb el fi últim de comprovar l'acompliment “de la doctrina, proteger las buenas costumbres y corregir los malos hábitos, procurando adecuar la vida parroquial al modelo Tridentino”.⁴⁴ Entre els mals costums del clergat regular que es pretendran corregir, poden citar-se l'absentisme, la acumulació de beneficis, càrrecs i prerrogatives, i la falta d'una formació adequada.⁴⁵

A les acaballes del cinc-cents es posava en marxa un projecte que refermava el sentiment de comunitat, alhora que constituïa tota una declaració d'intencions d'allò que la ciutat volia ser: la substitució de la seu vella per una de nova planta.

El dia 22 de gener de 1598, dos anys després de l'acord del capítol municipal per portar a cap el projecte, el propi arquebisbe posava la primera pedra d'un temple de pretensions catedralícies, la construcció del qual s'allargaria durant més de tres segles. S'iniciaven les obres de la col·legiata que hui en dia coneguem. Amb Joan de Ribera, a més, es fundaren diversos convents a la ciutat: els dels carmelites, instal·lats en l'ermita de Sant Julià, dels franciscans alcantarins, que fundaren el cenobi de Sant Onofre, i dels caputxins al districte de les Barreres.⁴⁶ Així mateix s'escometeren obres de reforma importants a l'església dels Sants Joans.

Entre els trets característics del segle XVII la historiografia sol ressaltar les mortíferes epidèmies (pestilències de 1600 i 1648),⁴⁷ les endèmiques dificultats econòmiques, la inestabilitat social i l'epígon del problema morisc i la consegüent expulsió, en el cas del raval de Sant

⁴⁴ Cfr. CALLADO ESTELA, E., “Los arzobispos de Valencia...”, 128.

⁴⁵ PONS ALÓS, V., *Cardenales y prelados...*, 78. Guillermo Hijarrubia en 1959 descriu la situació eclesiàstica del regne de València abans del nomenament de Tomàs de Villanueva de la forma següent: “Las Germanías habían dejado un turbio poso de odios y rencores; los moriscos seguían manteniendo pertinaz levadura de disensión intestina; pero el peor de todos los males fue la prolongada ausencia de nuestros prelados. Cinco Borjas se siguieron por espacio de ochenta años al frente de nuestra diócesis: Alfonso y Rodrigo, nuestros dos papas; César, Juan y Pedro Luis, a los cuales sucedieron Alfonso de Aragón, Erardo de la Marca y Jorge de Austria por otros treinta y dos años. De estos “ocho” arzobispos tan sólo el último vivió cuatro años en la diócesis, y esto, recluso en Villar del Arzobispo. Ni tomaban posesión personalmente ni residían; convocaban sínodos y no asistían [...]. Para el medro del rebaño hace falta la mirada vigilante del pastor”, en “Los tiempos del pontificado de Santo Tomás de Villanueva vistos por un poeta latino valentino del siglo XVI”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (1959) 5.

⁴⁶ Cfr. CALLADO ESTELA, E., “Los arzobispos de Valencia...”, 133.

⁴⁷ BOLUDA PERUCHO, A. – GALIANA CHACÓN, J.P. – PONS ALÓS, V., *Les pestes de 1600 i 1648: el dietari de Josep Aznar i Francesc Sanç. Estudi i edició*, Ontinyent 1995.

Joan de Xàtiva, concretada a l'octubre de 1609.⁴⁸ A nivell local s'afegien les habituals friccions que s'hi donaven entre la cúria diocesana i el clergat, o entre el propi estament eclesiàstic de la ciutat. L'arquebisbat intentà combatre totes aquestes contrarietats amb més evangelització i rogatives, ajut econòmic, sínodes,⁴⁹ decrets, manaments i visites pastorals. A finals d'aquesta centúria en Xàtiva, que ja des de la unificació dels regnes de Castella i Aragó havia anat perdent importància estratègica, era evident un estancament demogràfic, si més no creixement negatiu, veient-se fins i tot qüestionada per altres municipis de menor entitat fins feia ben poc.⁵⁰

Als últims anys del XVII es produí un nou alçament social, protagonitzat en aquest cas, principalment, per un camperolat incapaç de fer front a les imposicions feudals.

La Segona Germania tingué en les actuals comarques de la Marina, la Safor, el Comtat i la Vall d'Albaida, incloses en la sotsgovernació de Xàtiva, el focus més important. Davant la negativa dels camperols a pagar determinats drets el virrei de València, el marquès de Castell Rodrigo, informà al Consell d'Aragó. En un primer moment s'ordenà al governador de Xàtiva dissoldre per la força la incipient rebel·lió, però resultà ser contraproduent, iniciant-se a continuació una etapa d'infructuoses negociacions. Després de no ser acceptades les seues reivindicacions per una Junta d'Advocats i haver sigut empresonats uns llauradors en Villalonga —9 de juliol de 1693—, els ànims s'exaltaren i els insurrectes decidiren anar a València a personar-se davant el virrei, però els eixí al pas la Milícia Efectiva, comandada per Ventura Ferrer, sotsgovernador de Xàtiva.⁵¹ La victòria d'aquest fou “inequívoca y contundente. La victoria política, sin embargo distó mucho de ser una realidad”; el problema romandria latent fins la Guerra de Successió.⁵²

Un dels capítols més estudiats de la història del nostre municipi és, per la seua transcendència, la derrota de les tropes de l'arxiduc Carles a mans de l'exèrcit borbònic de Felip d'Anjou. La societat xativina

⁴⁸ MOSCARDÓ CERDÁ, M., “Aproximació a l'estudi de l'Expulsió dels moriscos a Xàtiva: el problema de la terra”, *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 78.

⁴⁹ CÁRCEL ORTÍ, M^a.M., “Los archivos parroquiales a través de los sínodos diocesanos valentinos”, en *Los sínodos diocesanos del pueblo de Dios. Actas del V Simposio de Teología Histórica* (24-26 octubre 1988), València 1988, 227-255.

⁵⁰ PÉREZ GARCÍA, P., “Xàtiva Moderna”, 333.

⁵¹ Cfr. *ibidem*, 326.

⁵² *Ibidem*.

mostrava una clara dualitat, amb un estament privilegiat –noblesa i alt clergat– i oligarquia urbana que defenia la legitimitat del nét de Lluís XIV, i la resta que recolzava a Carles d'Àustria.⁵³ A finals de 1705, J.B. Basset entrava a la ciutat, constituint-se com un dels bastions més importants de la causa austriacista. Després del punt d'inflexió que suposà la victòria de Felip V a Almansa, la guerra es traslladà a les immediacions de Xàtiva.

L'aferrissada defensa tindria, una vegada sotmesa la ciutat, revenja cruel i desproporcionada, que marcaria el devenir de Xàtiva. Conclòs l'assalt a la ciutat, portat a cap per dues columnes de soldats, una castellana, sota el comandament del marquès d'Almodóvar, i l'altra francesa dirigida per d'Asfeld, i una vegada aconseguida la rendició i exili dels últims militars austriacistes que s'havien atrinxerat al castell, es procedí a incendiar Xàtiva.

Les fonts bibliogràfiques tradicionals i encara algunes documentals concebien que el foc havia arrasat tota la ciutat. En canvi, la historiografia actual sembla posar-se d'acord en què la Crema, planificada segons determinats autors abans del propi atac i que tingué lloc entre els dies 19 i 28 de juny de 1707,⁵⁴ fou més bé selectiva. Així i tot, al voltant d'un terç del municipi fou destruït, incloent-ne edificis institucionals, representatius de l'època foral com ara la Casa de la Ciutat, i els immobles pertanyents a particulars i a determinades ordres relacionables amb la causa austriacista, a més dels bastions defensius.

En el cas particular dels béns immobles eclesiàstics, l'arquebisbe Folch i Cardona, prelat que al remat hagué d'exiliar-se, en una carta enviada quasi dos anys més tard al papa Climent XI en la que explicava els motius pels quals delegava en el seu procurador Esteve Ruggia la visita a la ciutat, deia el següent:

“...sin poder ahora decir más que las de mi diócesis padecen y han padecido ruinas y desolaciones, singularmente las de la ciudad y lugares circunvecinos de la antigua Xàtiva donde con el incendio quedaron assí la collegial como las parroquiales y todos los conventos de religiosos y re-

⁵³ En 1705 el municipi xativí va enviar tropes a Altea per a repel·lir l'entrada de Basset. Cfr. *ibid.*, 330. Vegeu també Blesa Duert, I., *El municipi borbònic en l'Antic Règim. Xàtiva (1700-1723)*, Xàtiva 1994.

⁵⁴ RAMÍREZ ALEDÓN, G., “De la Guerra de Sucesión a la recuperación de la Colegial (1700-1909). Entre Ilustración y Liberalismo: La iglesia de Xàtiva en la encrucijada revolucionaria”, en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 146.

ligiosas reducidos a zenizas, profanado todo, el Santísimo Sacramento sin culto, las sagradas imágenes desechas...”.⁵⁵

Esclaridor en aquest punt resulta també l'informe de Roderic de Cepeda y Castro, transcrit per Gonçal Viñes en *La Patrona de Játiva*, en el que l'oidor de la Reial Cancelleria de València diu que dihuit dels dinou temples amb què comptava la ciutat –“una parroquia, dos conventos de religiosas, nueve de religiosos, dos ayudas de parroquia y cuatro ermitas”– havien sofert danys importants i en molts casos els seus béns espoliats. De Cepeda també diu que tot i que deuriem d'haver-se resguardat els temples de l'incendi

“...sábese se dio fuego al Convento de San Francisco y Santa Clara; y que aunque por entonces no se acabaron de abrasar, después de algunos días renovaron el incendio en las Iglesias, y acabó de arder la de San Francisco [...] quemóse también enteramente la de Santa Clara y muchos días después dieron fuego a la de la Santísima Trinidad [...]. Lo mesmo hizieron en los templos de Santo Domingo y San Agustín, San Onofre, Montsanto, Convento de la Merced, San Feliu...”⁵⁶

Les esglésies de Santa Tecla i dels Sants Joans⁵⁷ quedaren també seriosament afectades, i respecte al temple i cenobi dels mercedaris la historiografia ens diu, a més, que foren almenys en part devastats en el mateix atac, al instal·lar-se al seu solar l'artilleria amb què l'exèrcit borbònic bombardejà el caseriu. La fàbrica de la col·legiata, en canvi, sembla que no patí danys d'especial consideració, però diverses peces del seu tresor desaparegueren. Cas paradigmàtic del que diem és el *Lignum Crucis* donat per Calixte III, que fou trobat vint anys després a la ciutat de Benavente.⁵⁸

A més de la crema i espoli de la ciutat, i de l'exili forçat de gairebé tota la població, la sedició a Felip d'Anjou tingué altres conseqüències.

⁵⁵ CÀRCEL ORTÍ, M^a.M., *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, II, València 1989, 1032-1033. Aquest document, amb data de 8 d'abril de 1709, es conserva a l'Arxiu Secret Vaticà.

⁵⁶ VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, Xàtiva 1998, 138-139.

⁵⁷ En una nota marginal del segon dels *Quinque Libri* de l'Arxiu de la parròquia dels Sants Joans de Xàtiva (1699-1735) llegim: “En el año 1707 fue el exterminio y quema de esta Ciudad y arrabal de Xàtiva, aora San Phelipe, y quemaron también esta Iglesia de San Juan, no quedando más que parte de las paredes de ella...”. Cfr. BOLUDA PERUCHO, A., “L'Arxiu de la Parròquia dels Sants Joans de Xàtiva”, *Papers de la Costera* 5 (1987) 205.

⁵⁸ VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 142.

Tot i que en novembre de 1707⁵⁹ s'autoritzaria la reconstrucció, amb caràcter refundacional, li seria atorgada una nova i eloqüent denominació: *Nueva Colonia de San Felipe*, nom oficial de la ciutat fins que cent anys més tard les Corts de Cadis esmenaren aquesta injúria. A més a més, la divisió de la seua sots governació en set corregiments comportà, consegüentment, una pèrdua de poder polític i econòmic de Xàtiva. Després de la desfeta de la Guerra de Successió, potser mai tindria ja la importància de la que havia gaudit durant l'etapa foral.⁶⁰ Com digué Gonçal Viñes “Játiva, la hermosa, la augusta ciudad valenciana, cayó de su pedestal de gloria”⁶¹ i, encara que al llarg del s. XVIII, especialment a partir de la segona meitat, mostraria una constatable recuperació a tots els nivells, com per exemple el demogràfic,⁶² la pèrdua de pes específic dins l'antic regne seria palesa. El terratrèmol de 1748 somogué la ciutat, veient-se afectats un gran nombre d'edificis, segons els informes tècnics que llavors s'emeteren i que estudià en el seu moment C. Sarthou Carres.⁶³ Amb tot, foren danys de poca consideració, si són comparats amb la devastació que sofriren, principalment, els pobles d'Estubeny, Montesa i Vallada, on es situà l'epicentre del sisme.

Cinc anys més tard l'arquebisbe Mayoral consagrava el nou temple, traslladant-se el culte des de l'adjunta col·legiata antiga. Mitjançant decret de l'arquebisbe Fabián i Fuero de 12 de novembre de 1774⁶⁴ les parròquies de Santa Tecla i Sant Pere, fins aleshores auxiliars de Santa Maria, s'erigiren en vicaries pròpies. Entre els motius esgrimits s'inclouen precisament l'augment del nombre d'habitants i les dificultats derivades per a la cura d'ànimes.

⁵⁹ Decret de 27 de novembre. Cfr. BLESÀ DUET, I., *Un nuevo municipio para una nueva monarquía: oligarquías y poder local. Xàtiva, 1707-1808*, València 2005. Del mateix autor: *El municipio borbònic...*

⁶⁰ PIQUERAS HABA, J., “Xàtiva i el seu territori: la qüestió comarcal”, en *Primer Congrés...*, 25.

⁶¹ VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 142.

⁶² En 1787 arribà als 12.655 habitants, segons el cens de Floridablanca. Per a l'evolució urbana i demogràfica de la ciutat al llarg de la seua història cfr. PIQUERAS HABA, J. – SANCHIS DEUSA, C., “Geografía de Xàtiva y su región”, en *Historia de Xàtiva*, 73-83.

⁶³ Cfr. SARTHOU CARRERES, C., *Datos para la Historia de Játiva*, II, Xàtiva 1935, 193-218; cfr. també ALONSO LLORCA, J. – BOLUDA PERÚCHO, A., “Runes i rogatives: Els terratrèmols del 1748 a Xàtiva”, *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 83-94.

⁶⁴ “Provisión de Francisco Fabián y Fuero, arzobispo de Valencia, separando las iglesias de San Pedro y Santa Tecla de Xàtiva de su matriz, la colegiata de Xàtiva, y asignando jurisdicción propia y ámbitos a cada una de estas vicarías”, en AHCX, C-281/17-11. Cfr. CATALÁ SANCHIS, S., “Providencia de Francisco Fabián y Fuero, arzobispo de Valencia, separando a San Pedro y a Santa Tecla de la colegiata de Xàtiva”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 860-863.

Al segle XVIII naixien a Xàtiva Francesc Antoni Cebrián i Valda (1734-1820) i Jacint Castañeda i Puchasons (1743-1773). Cebrián i Valda, un dels eclesiàstics de major rellevància de tot el segle XVIII valencià, fou, al llarg de la seua dilatada existència, canonge de la catedral de València, rector de la universitat, bisbe d'Oriola, cardenal i, finalment, patriarca de les Índies.⁶⁵ L'església col·legial se'n beneficià particularment del patronatge de Cebrián, puix la dotà amb nombrosos presents.

Fèlix Castañeda entrava amb tretze anys al convent de predicadors de Xàtiva, professant tres anys més tard i prenent llavors el nom de Jacint. Continuà la seua formació a Oriola i en 1761 partiria a missions per a no tornar ja mai. Les fonts bibliogràfiques ens diuen que va ser a Manila on rebé l'ordenació (1765) i celebrà la primera missa, però seria en la Xina on desenvoluparia inicialment el seu ministeri. En 1770 arribà a Tunkín (actual Vietnam) i en novembre de 1773 fou martiritzat en Hanoi junt amb el pare Vicent Liem de la Paz. La notícia de la seua mort arribà a la seua Xàtiva natal quasi dos anys després. Beatificat per Pius X, fou canonitzat per Joan Pau II el 19 de juny de 1988.⁶⁶

A principis del s. XIX, amb la usurpació de la corona espanyola per part de Napoleó Bonaparte i l'alçament del Dos de Maig de 1808 a Madrid, es donava inici a la que s'ha vingut a denominar com Guerra de la Independència. Les contribucions per a mantenir l'exèrcit espanyol en primera instància i, posteriorment, per a sufragar el nou orde napoleònic, esquinçaren les arques municipals i eclesiàstiques dels pobles i ciutats de l'antic regne, afectant seriosament també el patrimoni dels particulars.

Uns mesos abans de l'entrada dels francesos a la ciutat, el dia 28 de setembre, Xàtiva recuperava, després de cent anys, el seu nom. Però la capitulació de València i de la ciutat dels Borja estava pròxima. A

⁶⁵ Sobre Cebrián i Valda, vegeu els estudis d'AZNAR I GARCÍA, R., *Familia, derecho y religión: Francisco Antonio Cebrián y Valda (1734-1820)*, València 2008, i *El cardenal Cebrián, hijo de Xàtiva*, Xàtiva 2013.

⁶⁶ És abundant la historiografia sobre sant Jacint. Pocs anys després de la seua mort, V. Martínez Bonet va escriure *Hechos, trabajos y martirio del venerable siervo de Dios fr. Jacinto Castañeda y Pujazons, religioso sacerdote de la Sagrada Orden de Predicadores*, València 1796. A més, cal esmentar, entre altres, els estudis de ROBLES SIERRA, A., *San Jacinto Castañeda, O.P.: Una vida al servicio de una vocación misionera*, València 1988; ESPARZA, J., “La espiritualidad del Beato Jacinto Castañeda”, *Teología Espiritual* 32 (1988); PERELLÓ MORALES, J.M., *Reflexiones en torno a la vida y muerte de San Jacinto Castañeda*, València 1997; ESPONERA CERDÁN, A., “Acta de Bautismo de San Jacinto Castañeda, O.P. (Xàtiva, 13 enero 1743 – Hanoi, 7 noviembre 1773)”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 206-209; CLIMENT BONAFÉ, A., *Homenaje a San Jacinto Castañeda*, Xàtiva 2008, i *San Jacinto Castañeda, de Xàtiva al Cielo*, Xàtiva 2012.

principis de gener de 1812 Xàtiva jurava fidelitat al germà de Napoleó i durant any i mig estaria sota el govern directe del mariscal Suchet, fins l'agost de 1813. Aquest període fou tant per al municipi com per a la seua institució eclesiàstica més important, la seu, també d'enormes contribucions i de pèrdues per al patrimoni històric artístic.⁶⁷

En abril de 1814, mitjançant un decret, es restituïa la tan esperada catedralitat. Tanmateix, en maig de dit any, amb la primera de les restauracions absolutistes de Ferran VII, tot avanç fou bloquejat. Passats uns anys, durant el Trieni Liberal, iniciat amb el colp d'estat de Riego, Xàtiva gaudí d'una efímera rehabilitació: en octubre de 1821 una reial ordre aprovava l'erecció de la diòcesi de Xàtiva i, entre la primavera de 1822 i la tardor de 1823 fou capital de província. En tot aquest procés fou providencial l'actuació del diputat a corts J.Ll. Villanueva. Però la butlla de Roma atorgant la dignitat de catedral a la col·legiata de Xàtiva no arribaria mai, i la capitalitat de província va ser derogada amb la restauració de 1823.⁶⁸

Amb l'exclaustració de 1835 i la degradació de la col·legiata de Santa Maria a parròquia de terme, a resultes del concordat entre l'Estat i la Santa Seu de 1851, la imatge de "ciutat conventual", ciutat d'eclesiàstics, de Xàtiva es venia avall.⁶⁹ A més, l'abolició dels senyorius i l'emigració de bona part de l'oligarquia a la capital, València, o l'escassa industrialització foren altres factors que expliquen l'estancament d'una ciutat que a finals del s. XIX i principis de la següent centúria veuria com altres nuclis l'avançaven de forma quasi definitiva.

Com afirmen els professors Piqueras i Sanchis, en cas de què no s'hagueren frustrat el bisbat i la condició de capital de província, el devenir de Xàtiva molt probablement hagués estat ben diferent.⁷⁰

Durant la segona meitat del s. XIX la rectoria de l'església fou ocupada per Antoni Tormo (1851-1879), Eduard Legido (1880-1881), Fèlix Ortiz (1881-1883), Jeroni Albalat (1884) i Josep Pla Ballester

⁶⁷ Cfr. HERNANDO SERRA, M^a.P. – AZNAR I GARCÍA, R., *Xàtiva durant la Guerra del Francès (1808-1814)*, Xàtiva 2002.

⁶⁸ TORRES FAUS, F., *La Província de Xàtiva: història d'una il·lusió efímera (d'abril de 1822 a octubre de 1823)*, Xàtiva 2001. Sobre la catedralitat, v. infra l'apartat següent.

⁶⁹ Els canonges de la seu passaren progressivament als capítols d'Oriola i Sogorb. Cfr. CÀRCEL ORTÍ, M^a.M., *Relaciones sobre el Estado de las diócesis valencianas*, II, València 1989, 1309; VENTURA CONEJERO, A., "Dades per a la història eclesiàstica de Xàtiva", *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 71.

⁷⁰ Cfr. PIQUERAS HABA, J. – SANCHIS DEUSA, C., "Geografía de Xàtiva...", 80.

(1884-1909).⁷¹ Aquest últim sol·licità en 1908 al papa Pius X la restitució de la col·legialitat per a l'església major de Xàtiva, petició que fou recolzada per l'arquebisbe Guisasola i a la que s'accedí en març de 1909.⁷² Si la presidència del capítol fins 1851 residia en la dignitat de degà, a partir de 1909 ho seria en la d'abat, sent el primer Josep Pla (1909-1914). A aquest el succeïren, encara abans de la Guerra, Francesc Albiñana Andani (1914-1919), Pasqual Bru Ferreres (1919-1920), Vicent Mas Picó (1920-1928)⁷³ –amb el qual es donaren per finalitzades les obres de la monumental església– i el beat màrtir Francesc de Paula Ibáñez Ibáñez (1928-1936). Irreparables pèrdues personals i materials comportaria per a Xàtiva la Guerra Civil i la postguerra. Després de la conflagració, els abats de la col·legial han sigut Joan Vayá Bonet (1939-1967), Francesc Vicedo Gil (1967-1975), Josep Aliaga Girbés (1975-1980), Manuel Soler Espí (1980-1996) i Arturo Climent Bonafé (1996 fins l'actualitat).

2. L'INTENT DE RESTITUCIÓ DE LA SEU EPISCOPAL⁷⁴

Des de gairebé la conquesta cristiana del segle XIII fins ben avançat el s. XIX, la ciutat de Xàtiva reclamà periòdicament la restitució de la

⁷¹ Cfr. CLIMENT BONAFÉ, A., *La Colegiata de Santa María: Historia, Arte, Fe y Tesoros*, Xàtiva 2011, 331.

⁷² CÀRCEL ORTÍ, V., “La Colegiata de Xàtiva durante los siglos XIX y XX”, en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 195. Com ens diu V. Càrcel, el decret de 16 de març de 1909 fou publicat en el número 1.587 del *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, de 16 de juny del mateix any, on pot llegir-se una crònica dels actes que, en presència de l'arquebisbe, es feren amb motiu de la inauguració, de la que transcrivim unes línies: “...hemos de consignar que la fiesta religiosa de la nueva colegiata revistió verdadera grandiosidad ya por la suntuosidad propia de tan hermoso templo y los magníficos ornamentos que conserva, ya por el sepulcral silencio con que fueron escuchadas las cláusulas de las Letras Consistoriales y del Auto ejecutorial, que con voz emocionada leyó desde el púlpito el M.I. Sr. Abad, prestando enseguida la profesión de fe y el juramento de fidelidad, ya por la pompa extraordinaria del Pontifical, ya por la soberana elocuencia del M.I. Sr. Magistral de esta Metropolitana, evocando las glorias de Játiva y cantando los triunfos de la Iglesia católica, ya por la acertada interpretación de la *Missa Pontificalis* de Perossi y el *Te Deum* de Eslava por la capilla de música de la misma colegiata...”, en *BOAV* 1.587 (1909) 188-190. La crònica la trobem íntegrament transcrita en CLIMENT BONAFÉ, A., *Papeles de Historia: La Colegiata de Santa María de Xàtiva*, Xàtiva 2008, 139-144.

⁷³ Després d'uns anys com abat, fou designat rector de la parròquia de la Santa Creu de València. Fou assassinat en agost de l'any 1936.

⁷⁴ Agraïm en aquest punt les necessàries observacions i l'ajuda que ens ha proporcionat el professor Germà Ramírez Aledón.

seu episcopal, de la que havia gaudit en època visigòtica.⁷⁵ La historiografia estableix diverses fases en aquesta reivindicació: la primera als segles XIV i XV, la segona als darrers anys del segle XVI i durant tot el XVII, la tercera onada abraçaria des de 1759 fins 1800, i l'última ja al XIX, en la qual es va acariciar la catedralitat. Entre els motius primers per a què no es portés a terme aquesta restitució s'ha indicat reiteradament que, en cas d'haver concedit dita diòcesi, Toledo l'hauria reclamada com a sufragània seua, com ja havia succeït amb la catedral de València al temps de la seua restauració després del període islàmic.⁷⁶ Aquest projecte sempre tindria la pertinaç oposició de la catedral i de la pròpia ciutat de València, que entenien que amb la segregació es reduirien notablement les seues rendes i podria qüestionar la pròpia primacia del cap i casal.

Si al llarg del tres-cents són conegudes les gestions i promeses que Jaume II i Pere IV feren en aquest sentit —el nét del Conqueridor sol·licità al papa Joan XXII la creació del bisbat de Xàtiva,⁷⁷ mentre que

⁷⁵ Per a l'estudi del tema de la catedralitat de Xàtiva són del tot ineludibles les publicacions de Germà Ramírez i d'Agustí Ventura, a més dels ja clàssics estudis de BOIX, V., *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta Antigua Ciudad*, València 1857, i de Carles Sarthou Carreres, qui dedicà més de 50 pàgines en el volum I de *Datos para la Historia de Játiva*, Xàtiva 1933, 349-406; aquesta qüestió la reprendria, una vegada consultada la documentació de la col·legiata, en l'apèndix VII de la mateixa obra, amb el títol "El obispado de Játiva", Xàtiva (s.d., post 1940), 91-107.

De G. Ramirez Aledón hem consultat l'article "La qüestió de la catedralitat a les acaballes del segle XVI", *Papers de la Costera* 11 (1998) 38-61; l'apartat que sobre aquest tema insereix en el capítol "De la Guerra de Sucesión a la recuperación de la col·legial (1700-1909)", en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 145-191; la fitxa que, titulada "Memorial en el que se solicita la catedralidad de Xàtiva", que trobem al *Catàleg* de la mateixa exposició (p. 54-55) i l'article "La cuestión de la catedralidad de Xàtiva. Un conflicto en la Iglesia valenciana del siglo XVIII", (en premsa), inclòs en el projecte *La Catedral Ilustrada*, que molt amablement ens ha permès llegir i que encaridament aconsellem per a aprofundir en aquest apassionant capítol de la història de la nostra ciutat.

D'A. Ventura Conejero destaquem "La catedralitat de Xàtiva en l'època dels Borja", en M. González Baldoví i V. Pons Alós (coord.), *Xàtiva: Els Borja, una projecció europea*, Xàtiva 1995, 223-238, així com l'obra, publicada recentment, *La catedralitat de Xàtiva: L'església xativina dels segles XVI, XVII i XVIII*, Xàtiva 2012.

⁷⁶ Cfr. SANCHIS SIVERA, J., "Restauración de la cristiandad en Valencia y su diócesis", *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia* (1922) 115; CASTELL MAIQUES, V., *Proceso sobre la ordenación de la Iglesia Valencina entre los arzobispos de Toledo, Rodrigo Jiménez de Rada, y de Tarragona, Pedro de Albalat (1238-1246)*, València 1996, 2 vol. En el cas de Xàtiva les raons eren majors, doncs les diòcesis visigòtiques de Xàtiva i Dènia, com també les més meridionals d'Elx i Elo, des de l'any 610 depenien directament de Toledo. Cfr. VENTURA CONEJERO, A., "La catedralitat de Xàtiva...", 228-229.

⁷⁷ Johannes Vincke publicà la notícia en *Documenta selecta mutuas civitatis Aragocathalaunicae et Ecclesiae relationes illustrantia*, Barcelona 1936, 216-217. Cfr. VENTURA CONEJERO, A., "La Seo de Xàtiva y su custodia del Corpus de Alejandro VI", en *III Jornadas de Historia en la Abadía de Alcalá la Real*, Jaén 2001, 485.

Pere IV, al temps que concedia en 1347 el títol de ciutat, assegurava que faria el mateix⁷⁸–, als inicis del s. XV era el rei Martí I qui sol·licitava al pontífex, Benet XIII, el desmembrament de la diòcesi de València (en 1409). El papa aragonès, en desembre de 1413, com s'ha dit en la primera part de la introducció, pal·liava en part les aspiracions xativines amb l'ascens a col·legial de la parròquia de Santa Maria. Ara bé, el mateix Pere de Luna tranquil·litzava la incertesa que degué causar aquesta notícia entre el capítol eclesiàstic de València amb una disposició que preveia la derogació de la dignitat, en cas de què Xàtiva pretengués a més tenir catedral.⁷⁹

La historiografia ressaltava la proposta de Tomás de Villanueva de dividir la diòcesi, cas únic entre els prelats valentins:

“Quisiera, si pudiera, conozer en particular a quantos vivían en su Arzobispado, y le pesava que fuesse tan grande y procuró con el emperador Carlos Quinto que se hiciesse de Xàtiva, con lo demás de las montañas, un obispado; que bastava lo de Valencia con lo que tiene hasta Almenara y hasta las Énovas con la Marina para el Metropolitano, y que él daría su consentimiento y escribiría a Su Santidad quanto convenía, para que habiendo más obispos, y los distritos de las diócesis menores, pudiesse cada pastor conocer mejor sus ovejas y mirar por ellas”.⁸⁰

A la segona meitat del segle XVI, època en la que es crearen nombroses diòcesis, foren presentats diversos memorials aprofitant la convocatòria de corts o la visita del rei Felip II a València (1564, 1568, 1586 i 1594).

Ni el ràpid ascens d'Oriola –recordem que Benet XIII havia erigit també en col·legiata l'església del Salvador, en 1437 obtingué el títol de ciutat i en 1564 li fou concedida la dignitat episcopal–, que minvaria en gran mesura les possibilitats xativines, ni les successives negatives als memorials i sol·licituds que des de Xàtiva es presentaren entre els segles XVI-XVIII, desanimaren els capítols civil i eclesiàstic de la ciutat que, passat un temps des de l'últim intent, reiteraven la seua demanda.

A finals de la centúria s'envien a Madrid els primers comissionats, generalment eclesiàstics vinculats a la seu, per tal de portar endavant les

⁷⁸ “Prometent-vos amb tot en força d'aquesta concessió, que farem i tractarem quan podrem amb el Summe Pontífex [...] que cree en aquesta ciutat una Seu i una església catedral...”. Traducció de G. Ramírez Aledón, publicada en “La qüestió de la catedralitat...”, 39.

⁷⁹ ARXIU CATEDRAL DE VALÈNCIA (ACV), *Pergamí* 183. Hi ha una còpia del s. XVIII en el *Llig.* 42:1 del mateix arxiu.

⁸⁰ ACV, *Llig.* 33:7.

gestions.⁸¹ En 1596 s'acordà la construcció de la nova església de Santa Maria, la monumentalitat de la qual manifestava per sí mateix el desig de la ciutat de veure restablerta la dignitat episcopal perduda i que no anava a escatimar esforços per tal de aconseguir-ho.

Després d'un breu parèntesi, la iniciativa es reprèn amb la mort del patriarca Ribera. Al memorial de 1611, amb el que “se iniciaba una nueva estrategia basada en el uso de personas ilustres e influyentes de las que se aprovechaba el Capítulo setabense para elevar la petición al monarca”,⁸² seguirien els de 1617 i altres de les tres dècades següents. La historiografia ressenya, entre aquestes, la petició feta pel cos militar davant les corts de 1626 i de 1645. L'últim memorial del s. XVII és el de 1688.

Durant la Guerra de Successió, abans de la derrota d'Almansa, el clergat de la seu efectuà algunes gestions davant l'arxiduc Carles i les potències aliades,⁸³ però amb la derrota i la instauració del nou ordre borbònic l'assumpte es deixaria en suspens durant ben bé mig segle.

L'argumentació xativina solia basar-se en raons històriques i de prestigi (possessió de bisbat ja abans de la conquesta islàmica, la rellevància d'una ciutat populosa i de noble patriciat, bressol de papes, cardenals i prelats), pastorals (la diòcesi de València tenia una extensió excessiva, que impossibilitava al prelat atendre com devia totes les poblacions que estaven sota la seua jurisdicció) i econòmiques.⁸⁴ Per contra, entre els arguments que fonamentaren l'arquebisbat i la catedral front a la reivindicació de Xàtiva trobem l'abans mencionada disposició de Benet XIII, així com l'escàs interès mostrat pels papes xativins, Calixte III i Alexandre VI.⁸⁵

⁸¹ En 1586 fou enviat el canonge Gaspar Joan de Gallach i en 1589 el beneficiat Rafel Martínez de Mansilla. Cfr. RAMÍREZ ALEDÓN, G., “La qüestió de la catedralitat...”, 40. En l'apèndix documental d'aquest article fou transcrit, entre altres, el memorial de 1594, el més “extens i argumentat” dels presentats durant el cinc-cents (p. 53-56).

⁸² RAMÍREZ ALEDÓN, G., “La cuestión de la catedralidad...”, (en premsa). L'autor en els seus articles cita la participació del xativí fra Tomàs de Maluenda i de fra Lluís d'Aliaga.

⁸³ RAMÍREZ ALEDÓN, G., *Ibid.*, cita tres cartes conservades a l'arxiu de la col·legiata.

⁸⁴ RAMÍREZ ALEDÓN, G., *Ibid.* En l'acta capitular de 24-IV-1760 de la col·legiata de Santa Maria s'indiquen els motius que podien al·legar-se, que eren els mateixos que en etapes anteriors. Es convocà capítol per al dia següent per a tractar novament el tema.

⁸⁵ Amb motiu de la visita del cardenal Roderic a Xàtiva, entre el 5 i l'11 d'agost de 1473, sembla que la ciutat li demanà fer gestions en aquest sentit. Cfr. VENTURA CONEJERO, A. “La Seo de Xàtiva...”, 485.

Generalment solien aprofitar-se els períodes en què la cadira episcopal de València es trobava vacant per a iniciar les gestions, però hi ha excepcions, com la de 1760, efectuada durant l'episcopat d'Andreu Mayoral. Com refereix el professor Ramírez Aledón, el canonge Miquel de Lobera, comissionat per a gestionar davant la cort una millora de les condicions econòmiques de l'església de Santa Maria, en la primavera de dit any proposà al capítol, seguint el consell de “personas de autoridad y inteligentes en dichos assumptos”, tornar a sol·licitar el desmembrament de la diòcesi de València.⁸⁶

El dia 25 d'abril de 1760 s'aprovà el memorial fet pels comissionats del capítol eclesiàstic per a tal efecte, que poc després seria presentat a Madrid i a l'arquebisbe Andreu Mayoral.⁸⁷ La sol·licitud rebé el recolzament de l'ajuntament i prompte s'afegiren també els escrits lliurats per diversos convents i monestirs de la ciutat.⁸⁸

Tot seguit, l'arquebisbe de València inicià la contraofensiva constituint una comissió formada per alguns canonges de la catedral,⁸⁹ a la vegada que demanava assessorament a destacades personalitats de l'època de la Il·lustració valenciana, com Gregori Mayans. A instàncies de Mayoral, Mayans redactà a principis d'agost de 1760 un memorial, que inicià mostrant la seua sorpresa per

“que no se haya fundado en derecho dicha pretensión [...] pues todos los textos canónicos que alega el [*cabildo*] de la colegial de San Felipe, salvando la debida reverencia están mal entendidos y peor aplicados, y todas

⁸⁶ AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars 1759-1763*, L-77, f. 66v-67r, acta del dia 24-IV-1760. Miquel de Lobera havia escrit al capítol, en els termes referits, en 29 de març.

⁸⁷ Els comissionats eren Dionisi Ros de Puigmoltó (xantre i síndic del capítol), Dídac Fèlix Ortiz i Cebrián, Francesc Joan Baldoví i Josep Buenaventura Soler, a més de Miquel de Lobera. Ramírez Aledón informa que reberen la indicació de traslladar-se a la cort i presentar-lo al rei. Cfr. RAMÍREZ ALEDÓN, G., “La cuestión de la catedralidad...”, (en premsa). D'aquest memorial, l'arxiu de la seu de Xàtiva conserva una còpia adquirida en 1994. Cfr. AHCX, C-29/2. A l'ACV es conserva una còpia manuscrita del mateix (*Llig.* 33:7).

⁸⁸ Es conserven els memorials impresos presentats per sor Mariana Colom, abadessa del Reial Monestir de Santa Clara, el del convent de la Consolació o el de Llorenç Villaragut, “Rector presidente del Colegio y Real Priorato de Santa María Magdalena de Mont-Sant”, en AHCX, C-29/1 (1), 29/1 (2) i 29/1 (3). A l'ACV, *Llig.* 33:8 a 33:13, hi ha transcripcions de les representacions lliurades per l'ajuntament i per algunes comunitats religioses de la ciutat: “Copia de seis memoriales remitidos a Su Magestad: por la ciudad de San Phelipe, Convento y religiosas de la Consolación, Convento de San Francisco, Convento y religiosas de Santa Clara, Convento de Montsant y los preladados regulares de los monasterios de dicha ciudad; coadiuvando a la pretensión de aquella Iglesia Colegial sobre cathedralidad”.

⁸⁹ VENTURA CONEJERO, A., *La catedralitat de Xàtiva: L'església xativina...*, 41.

las noticias históricas que ha citado para fortalecer o ilustrar su pretensión, o son falsas o impertinentes...”.⁹⁰

En aquest document, base del que la catedral imprimiria en la primavera de l'any següent, Mayans comenta i rebutja cadascun dels 59 punts que conformava l'escrit de Xàtiva. Per la seua banda, el dia 22 d'agost, els canonges de València acordaven traslladar a casa del doctoral tota la documentació que es custodiava a l'arxiu per tal de preparar el memorial de la catedral front a la pretensió xativina,⁹¹ escrit en el que s'arribà a citar l'animadversió de la ciutat de Xàtiva envers la causa borbònica durant la Guerra de Successió.⁹²

L'informe de Xàtiva s'envià a catedrals, col·legiates i altres institucions eclesiàstiques espanyoles, però també a particulars, esperant el seu recolzament al projecte. A l'AHCX es conserven moltes de les cartes que s'escrigueren en resposta des del mateix mes d'abril de 1760, que ens confirmen que les col·legiates de Daroca, Rubielos, Calataiud, Alacant, Gandia o Lorca, però també catedrals com les d'Alcalà o Sogorb recolzaven la pretensió de la seu de Xàtiva.⁹³

En desembre de 1760 s'afegiren a dit memorial unes al·legacions que expliquen o amplien la informació allí continguda.⁹⁴ A aquest nou memoràndum, aprovat en gener de 1761 però fet públic uns mesos més tard –després que la metropolitana presentés la seua resposta cap a maig del mateix any⁹⁵– s'afegiren les opinions d'Alfons Català de Goranica (juny de 1761) i de Pere Laforcada y Miranda,⁹⁶ ambdós residents a Madrid, les conclusions dels quals es publicaren el mateix any.

⁹⁰ Carta (Oliva, 9-VIII-1760), en MAYANS, G., *Obras completas*, IV, *Regalismo y Jurisprudencia*, A. Mestre Sanchis (ed.), Oliva 1985, 473-494. Nosaltres hem consultat la còpia manuscrita del document original que hi ha a l'ACV, Llig. 33: “Copia del memorial escrito por Dn. Gregorio Mayans y Siscar al Ilmo. Sr. Arzobispo Dn. Andrés Mayoral, respondiendo al contexto del que presentó el cabildo de la Yglesia Colegial de San Felipe al rey Nuestro Señor Dn. Carlos Tercero, año 1760, sobre su pretendida cathedralidad”.

⁹¹ Cfr. ACV, *Deliberaciones Capitulares (1709-1775)*, Llig. 302, f. 58.

⁹² VENTURA CONEJERO, A., *La catedralitat de Xàtiva: L'església xativina...*, 45.

⁹³ AHCX, C-29/5.

⁹⁴ AHCX, C-29/6.

⁹⁵ *Memorial del Cabildo de la Metropolitana Iglesia de Valencia contra la pretensión del de San Felipe sobre dismembración del obispado*, cit. en RAMÍREZ ALEDÓN, G., “La cuestión de la cathedralidad...”, (en premsa).

⁹⁶ Aquest dictamen fou imprès al seu moment i transcrit per V. Boix en 1857 en Xàtiva. *Memorias...*, 287-349.

Amb la intenció de soterrar definitivament les pretensions de Xàtiva, en 1762 Carles III decretà un “silenci perpetu”, derogat deu anys després, permetent, passats uns anys, reobrir novament el procés.⁹⁷

De fet, al segle XVIII es produïrien altres moviments encaminats a rellançar la petició, especialment entre 1795 i 1800, essent els canonges Vicent Hellín i Llorenç Cebrián⁹⁸ els encarregats de portar avant el plet. A començaments del s. XIX entrarien en escena els germans Llorenç Tadeo i Joaquim Llorenç Villanueva (1757-1837), però també Pere Antoni Briz o el degà Josep Ortiz.

Inestimable fou el treball de l'esmentat J.Ll. Villanueva i Astengo, diputat per Xàtiva a les Corts de Cadis. Aquest, “en aquel momento capellán real, canónigo de Cuenca, académico de la Lengua y de la Historia, brillante polemista y destacado miembro del llamado partido janseanista, defensor de una religiosidad rigorista, regalista y de primacía del poder civil sobre el Papado y la Curia romana”,⁹⁹ passaria a la història per haver aconseguit amb les seues gestions, encara que no definitivament, l'anhelada catedralitat per a la seua ciutat natal.

Ramírez Aledón ens diu que de jove Villanueva rebé l'encàrrec del bisbe d'Oriola, Josep Tormo, d'interessar-se per la qüestió. Tormo, que anys enrere s'havia oposat a la pretensió de Xàtiva, rectificà la seua postura al final de la seua vida.

En abril de 1810, elet ja diputat, i poc abans de partir cap a Cadis, Villanueva escrigué a l'ajuntament comunicant la seua predisposició per a treballar en aquest tema.¹⁰⁰

En novembre de 1813, durant les sessions ordinàries de les corts, informà als capítols municipal i eclesiàstic de l'admissió a estudi del plet, i uns mesos més tard, el 26 d'abril de 1814, es feia pública la resolució de les dites corts de transmetre a la regència l'erecció del nou bisbat de

⁹⁷ RAMÍREZ ALEDÓN, G., “Memorial en el que se solicita...”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 55.

⁹⁸ Ll. Cebrián redactà la *Defensa del Memorial del cabildo eclesiástico de la insigne Colegiada de la ciudad de San Felipe, en el Reyno y Arzobispado de Valencia. Dirigido al Rey Nuestro Señor (Dios lo guarde) en 19 de noviembre de 1795, por la Cathedralidad de su Iglesia*, en AHCX, C-30, cit. per RAMÍREZ ALEDÓN, G., “La cuestión de la catedralidad...”, (en premsa).

⁹⁹ Sobre la participació dels diputats valencians en les Corts de Cadis cfr. RAMÍREZ ALEDÓN, G. (ed.), *Valencianos en Cádiz*, Cadis 2008.

¹⁰⁰ La carta es conserva a l'Arxiu Municipal de Xàtiva i fou estudiada per C. Sarthou Carres en *Datos para la Historia de Játiva*, III, Xàtiva 1935, 14-15, i citada per G. Ramírez Aledón en “De la Guerra de Sucesión...”, 183.

Xàtiva per a la seua aprovació.¹⁰¹ Però dues setmanes després es dissolgueren les corts, i tal i com ens diu la memòria que es redactaria per al Consell d'Estat en 1822, conservada a l'arxiu de la seu amb “la ruina del sistema Constitucional, quedó sin efecto aquella resolución, igualmente que los demás acuerdos y decretos del Congreso, y se procedió a la provisión del Arzobispado de Valencia sin que nadie se hubiese terminado a reclamar la erección acordada de la nueva diócesis”.¹⁰²

Amb la restauració absolutista de Ferran VII, Villanueva seria depurat, empresonat i desterrat fins l'any 1820, en què amb el restabliment de la constitucionalitat fou novament diputat, ara per València. El dia 9 de novembre de dit any, es llegien al capítol de la catedral de València els oficis lliurats per l'arquebisbe i per la Secretaria d'Estat, i còpies de les representacions fetes per institucions i veïns de Xàtiva amb l'objecte de què s'apliqués l'abans mencionada ordre d'abril de 1814.¹⁰³ Al febrer següent la catedral tenia preparada la seua contestació.¹⁰⁴ El document, presentat amb data de 9 de febrer de 1821, es reiterava en els raonaments anteriors. A continuació transcrivim un fragment d'un text que és il·lustratiu del que diem:

“La pretensión de Xàtiva, muchas veces renovada, siempre ha sido desechada, no por el interés y valimiento del prelado y cabildo de Valencia, sino por la debilidad de sus fundamentos. Prueba clara de ello es que, restablecida la principal de sus parroquias en colegial por el papa Luna, llamado en su obediencia Benedicto 13, estimó que no debía erigirse en obispado como lo deseaban en Xàtiva, imponiendo perpetuo silencio sobre esto y con la pena de quedar reducida otra vez a simple parroquial, siempre que lo demandasen. Transcurridos 33 años, en 1447 [*sic*] fue elegido Romano Pontífice Calixto 3º y en 1485 [*sic*] Alejandro 6º, ambos

¹⁰¹ “Orden sobre erección de una nueva diócesis en la ciudad de Játiva: Las Cortes han resuelto digamos a la Regencia del Reino, como lo hacemos por conducto de V.S., que teniendo presente el plan adoptado por la antigua Cámara de Castilla para los expedientes gubernativos sobre erección y restauración de diócesis, preste el concurso que corresponde a la suprema Autoridad temporal junto con la eclesiástica, para que antes de ser provisto el Arzobispado de Valencia se desmembre de su distrito la parte que convenga a una nueva diócesis, cuya sede se fije en la ciudad de Játiva. Y asimismo que sin embargo de lo resuelto, si a juicio del Gobierno fuese urgente la necesidad de proveer dicho arzobispado, se verifique su provisión, pero con la calidad de quedar sujeto a la desmembración, si se acordare, para el obispado de Játiva”, en *Colección de Decretos y órdenes que han expedido las Cortes Ordinarias desde 25 de setiembre de 1813, día de su instalación, hasta 11 de mayo de 1814, en que fueron disueltas*, Madrid 1820-[1823].

¹⁰² Cfr. AHCX, C-30.

¹⁰³ ACV, *Deliberaciones Capitulares*, Llig. 347, f. 215.

¹⁰⁴ ACV, *Deliberaciones Capitulares*, Llig. 348, f. 1.

papas naturales de Xàtiva, y posteriormente hubo diez cardenales, hijos también de la misma ciudad, sin contar al Emm^o Sr. D. Francisco Cebrián, que ha sido el último. Además, ha habido reyes que se han distinguido en honrar y favorecer a Xàtiva, cuyos vecinos siempre constantemente se han aprovechado de cuantas ocasiones han juzgado favorables para poder conseguir su obispado. Ahora pues, si cuando Roma dictaba las leyes y esta facultad estaba en manos de los naturales de Xàtiva, y cuando en el colegio de cardenales se contaban individuos de gran poder nacidos en la misma ciudad e interesados todos en su gloria y esplendor, no se hizo la erección del obispado, debemos creer firmemente que prevaleció la razón y la justicia, y debe considerarse que fue de gran peso porque venció al propio interés. Si en aquellos tiempos en que llegaron a entronizarse los abusos y a pesar del distinguido favor que logró Xàtiva no se dio lugar a la nueva erección de su obispado, menos deberá hacerla en el día nuestro sabio e ilustrado Gobierno...¹⁰⁵

Altres contraarguments s'afegien amb la intenció de convèncer el monarca de la feblesa de la demanda xativina. Entre ells, la recurrent distància entre Xàtiva i la capital, al parer del clero de València insuficient com per adduir que l'arquebisbe no podia atendre com calia els nuclis de població més llunyans de la metròpoli. A més, s'apel·lava al “silenci perpetu” dictat per Carles III, a les greus conseqüències que tindria l'erecció d'una nova diòcesi per a unes depauperades arques diocesanes i capitulars, o s'intentava mostrar defectes de forma en la incoació dels successius expedients.

Però la resolució seria positiva per a les aspiracions de Xàtiva. El dia 26 d'octubre de 1821, el capítol de la seu de València rep la comunicació de la *Real Orden* del dia 21 dels mateixos que comprenia l'acceptació de la sol·licitud:

“El Ayuntamiento de la ciudad de San Felipe de Xàtiva, el cabildo de la Colegiata y varios vecinos de la misma ciudad hicieron presente a S.M. que las Cortes ordinarias, por orden de 26 de abril de 1814 habían encargado a la Regencia del Reyno que antes de ser provisto el Arzobispado de Valencia se desmembrase de su distrito la parte que conviniera a una nueva diócesis, cuya sede se fixará en aquella ciudad; y no habiéndose hasta entonces practicado diligencia alguna para llevar a efecto los deseos de las Cortes, suplicaban a S. M. se sirviese mandar lo conveniente para que se verificase la erección de la nueva diócesis. A su consecuencia S.M., oído el Consejo de Estado, mandó instruir el oportuno expediente

¹⁰⁵ ACV, Llig. 33.

y, en vista de lo expuesto por el Gefe Político de la Provincia de Valencia, por el Gobernador Eclesiástico del Arzobispado, por el Cabildo de la Metropolitana Yglesia de Valencia¹⁰⁶ y por el de la Yglesia Colegial de Xàtiva; y asimismo oído sobre todo el dictamen del Consejo de Estado, ha tenido a bien resolver S.M. que se lleve a efecto la erección del nuevo obispado en la ciudad de Xàtiva, y para ello se pida a S. Santidad la correspondiente Bula, sin perjuicio de lo que resuelvan las Cortes al tiempo de hacer la división del territorio eclesiástico. De Real Orden lo comunico a V.S. para la inteligencia del Cabildo de esa catedral y efectos convenientes. Dios guarde a V.S. m.a. Madrid, 23 de octubre de 1821”.¹⁰⁷

L'esperada notícia de l'erecció en seu episcopal arribà a Xàtiva a les acaballes del mes d'octubre de 1821. Efectivament, en la reunió del capítol de la col·legiata de 27 d'octubre, s'informa de la recepció d'una carta de J.Ll. Villanueva en la que donava la bona nova:

“Rebosando en el más sincero júbilo y en alabanzas al cielo, anuncio a V.Y. la grata y deseada nueva de haber confirmado el Rey la restauración de la Diócesis de Játiva, fijando su sede en esa ciudad, al tenor de lo determinado por las Cortes Ordinarias del año 1814. Se ha expedido Decreto para ello, que se pasa al Consejo de Estado para que se proceda a impetrar de la Santa Sede la correspondiente Bula de erección, como se ha practicado en casos semejantes...”¹⁰⁸

Amb tot, el capítol de la catedral de València mostrà la seua disconformitat. En la rèplica, aprovada l'1 de gener de 1822,¹⁰⁹ s'invocà el “silenci perpetu” establert per “Carlos 3º, de buena memoria, augusto abuelo de S.M., en 21 de noviembre de 1762” i l'article 243 de la Constitució: “Ni las Cortes ni el Rey podrán ejercer en ningún caso las funciones judiciales, avocar causas pendientes ni mandar abrir los juicios fenecidos”, i novament a altres defectes de forma en la resolució de l'expedient.¹¹⁰ Però aquesta vegada la resposta fou negativa per a la catedral.

¹⁰⁶ És el document de 9 de febrer de 1821.

¹⁰⁷ ACV, *Llig.* 33.

¹⁰⁸ AHCX, *Llibre de Registre de Correspondència (1806-1843)*, L-94, f. 63v-64r. La carta de J.Ll. Villanueva, escrita en Madrid el dia 23 d'octubre de 1821, arribà a mans del capítol a les 6 de la matinada del dia 27 per mitjà d'un germà seu.

¹⁰⁹ “Los señores Naudín y Fita leyeron la representación que, en unión con el señor Exarque, habían dispuesto a S.M. con motivo del Real Decreto de 23 de octubre último para que se erija nueva Catedral la Colegial de Xàtiva y, habiendo parecido bien a S. Y., acordó se remitiese...”, en ACV, *Deliberaciones Capitulares*, *Llig.* 349, f. 1.

¹¹⁰ ACV, *Llig.* 33:3.

En desembre de l'any anterior s'havien celebrat diferents actes festius amb motiu d'una erecció episcopal que, tanmateix, no era definitiva. Faltava l'aprovació de la Santa Seu i aquesta no arribaria mai. J.Ll. Villanueva fou designat en 1822 ministre plenipotenciari davant la cúria vaticana, però aquest nomenament no seria acceptat pel papa Pius VII; amb el temps, les relacions diplomàtiques entre ambdós estats arribarien a trencar-se.¹¹¹ Mentre l'expedient de la catedralitat de Xàtiva no avançava, des de Roma es requeria més documentació: tant l'arxiu de la catedral com el de la col·legiata conserven còpies d'un document dirigit pel cardenal Ercole Consalvi a Josep Narcís Aparici, “encargado de negocios de S.M.” de Roma, en el qual s'especifica la informació que la reial càmera havia d'adjuntar a l'expedient per a ser remés a Roma tota vegada que la sol·licitud l'havia acceptada el monarca.¹¹² En primer lloc, es demanava una explicació de la necessitat i utilitat de dita erecció, i la redacció d'un informe en el que es descrigués la ciutat (incloent el nombre d'habitants) i les seues institucions eclesiàstiques (convents, capelles i oratoris). La descripció més exhaustiva havia de ser, òbviament, la descripció de l'església que pretenia aconseguir la catedralitat, indicant el seu “título, su estructura, y si en ella hai coro, órgano, campanario con campanas, sacristía, sagrados utensilios o alajas, reliquias y quales sean éstas”. Així mateix calia referir si hi havia algun immoble adequat per a la residència i administració del bisbe i de la seua cúria, o els límits de la demarcació de la nova diòcesi amb indicació dels pobles i parròquies que comprendria. A més, informa que es devia incloure el consentiment de l'arquebisbe, referir-se la dotació de la mensa episcopal, la composició del nou capítol (dignitats, canonges i beneficiats), la retribució prevista per al mateix i l'assignació per a la fàbrica de la seu. El document continua indicant que “si en dicha yglesia que haya de erigirse en Catedral hay cura de almas”, com és el cas de la col·legiata, s'havia d'indicar quina institució s'ocuparia de la mateixa a partir de llavors. Com que s'hauria d'adequar un seminari, havien de preveure el dispendi que ocasionarien els catedràtics i la resta de personal del mateix. També es deuria fundar un *monte de piedad*. El cardenal Ercole Consalvi afirma que, encara que part de la informació requerida pot trobar-se al memorial que han remés a la Santa Seu, “convendrá sin embargo se embíen en forma auténtica y

¹¹¹ Sobre aquest tema vegeu l'estudi preliminar de G. Ramírez Aledón a l'edició facsimil de l'obra del propi J.Ll. Villanueva, *Mi despedida de la Curia Romana*, Xàtiva 2011.

¹¹² AHCX, C-30. ACV, *Llig.* 33:3.

con la mayor especificación a fin de suministrar así con la debida precisión los materiales que deben servir para la información de la Bula de erección...”.¹¹³

Tota gestió resultà vana. En octubre de 1823 fou restituit l'absolutisme i amb ell desaparegué qualsevol possibilitat de fer realitat aquest secular i legítim anhel. L'oposició al mateix es mostrà del tot infranquejable.

Encara abans del Concordat de 1851 una nova petició pretenia aconseguir formar part del selecte grup de les col·legiades de primera classe, o que la seu fóra designada concatedral de la diòcesi de València, però lluny d'açò, l'acord entre Isabel II i la Santa Seu preveia la degradació a parròquia de bona part de les col·legials espanyoles, entre elles la de Xàtiva, fins que en 1909 fou restituïda la dignitat.

¹¹³ L'escrit remés des de Roma, originàriament en llatí, fou traduït pel llicenciat Maties Mur y de los Ríos. Forma part d'un expedient conservat a l'AHCX, C-30, que conté altres documents; a més de la citada "Nota de Roma sobre catedralidad" s'hi troba la "Memoria trabajada para dejar hacer su contenido", "Dictamen de la Comisión del Consejo de Estado", "Informe de su Secretaría", "Acuerdo del Consejo i nueva instrucción remitida a Roma en 1º diciembre de 1822".

UNA SINGULARITAT DE LA COMARCA: L'ORDE MILITAR DE SANTA MARIA DE MONTESA

Les dues singularitats més patents a la comarca de la Costera tal volta siguen, d'una banda, l'existència d'una ciutat com Xàtiva, amb una col·legiata des dels temps medievals i bona cosa d'eclesiàstics, amb bisbes, cardenals i fins i tot dos papes, els famosos Calixte III i Alexandre VI.

L'altra tingué per escenari un poble menut, Montesa. Eixa vila acollí el 1319, per desig del rei Jaume II, l'orde militar del regne: la de Santa Maria de Montesa, amb una presència territorial a la comarca reduïda als pobles de Montesa i Vallada, però amb un bon grapat de cavallers i religiosos nascuts a Xàtiva i la seua rodalia. La resta, no obstant, procedien d'un gran nombre de localitats del país, entre elles la ciutat de València, on va nàixer la major part dels qui foren cavallers.

1. LA FUNDACIÓ DE L'ORDE¹¹⁴

Després de l'extinció de l'orde militar del Temple al Concili de Vienne (1312), Jaume II d'Aragó va gestionar davant el pontífex la possibilitat de fundar una nova orde militar. Durant l'estiu de 1311 –fins i tot abans de l'extinció–, el rei ja havia enviat una ambaixada a Avinyó a fi de tractar amb el papa Climent V sobre el futur dels béns d'aquella orde.

Els seus desitjos eren clars:

“...que·ls béns del Temple, qui són en la terra del senyor Rey, fossen donats a algun orde de cavalleria fet o faedor, que no consentissen en ninguna manera que fossen donats a l'Orde de l'Espital”.

¹¹⁴ Gran part de la informació que oferim prové de la nostra tesi doctoral titulada *Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa en temps dels Àustria (1592-1700)*, disponible al Repositori d'Objectes Digitals per a l'Ensenyament, la Recerca i la Cultura –RODERIC– de la Universitat de València: <<http://roderic.uv.es/handle/10550/24971>>, per la qual cosa ometem ara la majoria de notes a peu de pàgina.

El monarca pretenia en realitat evitar un desmesurat creixement del poder dels hospitalaris dintre dels seus estats. En efecte, l'assignació dels béns dels templers a l'Orde de l'Hospital hagués suposat per a la Corona d'Aragó la creació d'una franja de territori dominat per aquesta orde, que s'estendria des del litoral fins a terres de Castella, separant el regne de València d'Aragó i Catalunya.

En negar-se el papa a atorgar els senyorijs templers al propi rei, aquest li va proposar la creació d'una nova orde militar, de caràcter nacional, dotada amb els béns que templers i hospitalers –ordes en les que el rei no podia interferir–, posseïen al regne de València. A més, oferia com a seu de la nova orde el castell i vila de Montesa, que eren propietat reial.

La finalitat de la nova orde –com exposa la butlla fundacional– havia de ser la defensa del regne front els atacs dels musulmans. Jaume II va proposar al pontífex la creació d'una orde d'obediència cistercenca, subjecta al monestir de Gran Selva –situat al nord-est de la ciutat de Tolosa de Llenguadoc, hui pràcticament desaparegut– i filial de l'Orde de Calatrava, però amb independència de l'orde castellana. Els ambaixadors reials, però, no van aconseguir res de Climent V. Tanmateix la mort del papa i l'elecció del seu successor, Joan XXII, acabarien facilitant les coses al rei. Així, després de lleugers retocs en la proposta de Jaume II, el 10 de juny de 1317 es lliurà la butlla *Pia matris ecclesiae*, considerada la fundacional de l'Orde de Santa Maria de Montesa.¹¹⁵

¹¹⁵ Alguns autors, inclús certa informació sobre l'Orde de Montesa disponible en xarxa, consideren acta fundacional de l'Orde un altre diploma pontífex, la butlla *Ad fructus uberes* lliurada per Joan XXII el mateix 10 de juny de 1317. La butlla *Pia matris ecclesiae* disposà l'erecció d'un convent de l'Orde de Calatrava al castell de Montesa (que com sabem esdevindria després l'Orde de Santa Maria de Montesa, absolutament independent), al qual convent havien de passar els béns que les ordes del Temple i de l'Hospital tenien al regne de València, i l'església parroquial de Montesa. Els hospitalers no obstant, per disposició pontífexa, mantindrien al regne les seues pertinences a la vila de Torrent i a la ciutat de València. La butlla *Ad fructus uberes*, dirigida realment a l'Orde de l'Hospital, també disposà el pas a Montesa dels béns que els hospitalers posseïen al Regne de València (amb les excepcions dites) però a més, concedí als mateixos hospitalers els béns que tenia l'Orde del Temple a Aragó i Catalunya; els textos complets d'ambdues butlles es poden consultar, per exemple, en SAMPER I GORDEJUELA, H. de, *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progresos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, héroes y varones ilustres de la real, ínclita y nobilísima religión militar de N.S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, I, Imp. Gerónimo Vilagrasa, València 1669, 17-24 (butlla *Pia matris ecclesiae*); DU PUY, P., *Histoire de l'Ordre militaire des Templiers, ou Chevaliers du Temple de Jerusalem, depuis son Etablissement jusqu'à sa Decadence et sa Suppression*, Imp. Chez Pierre Foppens, Brussel·les 1751, 483-491 (butlles *Ad fructus uberes* i *Pia matris ecclesiae*); ambdues obres, disponibles en xarxa des del buscador de llibres de Google. Una traducció al castellà de la considerada butlla fundacional de l'Orde de Montesa, a l'arxiu documental de la web del Museu Parroquial de Montesa: <www.museumontesa.com>.

En conseqüència, van passar a Montesa els béns que tenien les ordes del Temple i de l'Hospital al regne de València. Els hospitalers van mantenir, no obstant, les possessions que tenien en la ciutat de València i un ràdio aproximat de mitja llegua, que incloïa la vila de Torrent. Per la seua banda, Jaume II, com havia promès, va cedir a la nova institució la vila de Montesa, on havia de construir-se el convent de l'orde.

Pel que fa a l'àmbit eclesiàstic i d'acord amb la butlla fundacional, l'orde havia d'observar la regla de Cister. A més, mantindria una peculiar doble filiació: amb Calatrava, que realitzaria visites regulars a Montesa a fi de vetllar pel correcte compliment de la regla monàstica, i amb el monestir català de Santes Creus, encarregat d'elegir el prior del convent de Montesa d'entre els monjos del seu monestir.

Les visites de Calatrava a Montesa les havia de realitzar el mestre de dita orde en companyia de l'abat del monestir de Santes Creus. Cas de no poder acudir dit abat, solia delegar en el del seu monestir filial al regne de València –el de la Valldigna–; si, finalment, no podia assistir cap dels dos abats, el mestre de Calatrava podia visitar Montesa ell sol. Conseqüentment, l'orde valenciana va ser visitada pels mestres de Calatrava o els seus representants, al llarg de l'Edat Mitjana, en sis ocasions: 1326, 1331, 1353, 1376, 1444 i 1468. Després en 1502, 1524, 1535, 1552, 1556, 1573, 1583 i 1602. Com a resultat d'aquelles visites es van aprovar una sèrie d'estatuts o *definicions*, en part complementaris a la regla cistercenca que seguia l'orde i que regien –almenys teòricament– la vida quotidiana dels frares i cavallers montesians.

Tot i això, ambdós lligams, tant amb Calatrava com amb Santes Creus, van desaparèixer al segle XVII: amb l'orde castellana el 1602, en oposar-se Montesa a una visita que havia ordenat el *Consejo de las Órdenes*; i amb Santes Creus el 1658, en revocar el rei Felip IV el nomenament del darrer prior de Montesa, monjo de Santes Creus. Després, una butlla posterior, de 1671, atorgà definitivament el priorat als frares de l'orde, cosa que significà trencar qualsevol vincle amb Santes Creus.

Una vegada lliurada la butlla fundacional de 1317, la creació oficial de l'orde encara va tardar poc més de dos anys, degut al desinterès que va mostrar el mestre de l'Orde de Calatrava, fra Garcia López de Padilla, a qui competia donar els primers hàbits de Montesa i enviar deu frares de dita orde per a la instrucció dels novicis. És possible que el desinterès del mestre castellà cap a la nova institució residís en la sospita

que l'Orde de Montesa no anava a dependre de Calatrava per a res important, com després va quedar confirmat.

A la fi, després de diverses cartes del rei i del mateix papa, el mestre de Calatrava va donar poders a fra Gonçal Gómez, comanador d'Alcanyís en la mateixa orde, perquè en el seu nom donés els hàbits als primers frares.

El 22 de juliol de 1319, en la capella de Santa Àgueda del palau reial de Barcelona, en presència del rei Jaume II, del bisbe de la mateixa ciutat, dels abats cistercencs de Santes Creus, Valldigna i Benifassà i d'alguns cavallers de les ordes de la Mercè, Sant Joan de l'Hospital i Sant Jordi d'Alfama, dit comanador d'Alcanyís va imposar l'hàbit de la nova orde a Guillem d'Erill, Galcerà de Bellera i Erimau d'Eroles. A continuació, després de la professió dels nous montesians, l'abat de Santes Creus, fra Pere Alegre, per delegació pontifícia, creà Guillem d'Erill primer mestre de Montesa. Després, el mestre va imposar l'hàbit a Bernat de Monsonís, Ferran d'Aragó (germà bastard del rei), Berenguer d'Erill, Bernat d'Aramont, Guillem d'Aguilar, Bernat de Roca, Berenguer de Torrent i Arnau de Pedriça.

Tant l'elecció del mestre Erill com la del seu successor, Arnau de Soler, van ser imposades pel rei Jaume II, vertader artífex de la fundació de Montesa, a qui interessava tindre al capdavant de *la seua orde militar* persones de total confiança.

El mateix dia de la fundació, Jaume II va cedir el castell, vila i terme de Montesa a la nova orde. L'elecció d'aquesta vila com a seu, plantejada ja el 1312, va estar motivada per diversos factors: d'una banda, el rei podia transferir-la immediatament, doncs pertanyia a la corona; d'altra, geogràficament se situava en un lloc estratègic, ja que es trobava en la frontera sud del regne, una zona conquerida feia ja temps, però contigua a territoris amb població majoritàriament musulmana. A més, des de Montesa es dominava la vall del mateix nom, pas natural d'entrada cap al regne de València i zona a tindre controlada des del punt de vista militar front a possibles xocs amb la corona castellana.

Una vegada realitzat l'acte fundacional, el pas següent fou el de prendre possessió dels territoris que anaven a formar part del senyoriu, tasca que havia de realitzar el mestre fra Guillem d'Erill. No obstant això, durant el mes d'agost de 1319 el mestre va emmalaltir greument, fins al punt d'haver d'atorgar al clauer de l'orde, fra Erimau d'Eroles, els poders necessaris per poder prendre possessió de les diferents viles i llocs.

Dies enrere, Jaume II, tement la mort del mestre, va escriure al papa demanant-li es reservés l'elecció del possible successor, qüestió que anava a significar, com en l'anterior ocasió, delegar de nou en l'abat de Santes Creus, i per tant, una intervenció directa del rei.

Mentrestant, el clauer fra Erimau d'Eroles va començar a prendre possessió dels territoris assignats a l'orde, acompanyat per l'ambaixador del rei, Vidal de Vilanova –que va negociar amb el papa la fundació–, i l'abat del monestir de Santa Maria de la Valldigna. Durant els mesos d'agost i setembre de 1319 van recórrer la part nord i centre del regne de València prenent possessió dels diferents llocs, sent a Montesa el 12 de setembre.

Una vegada arribada la comitiva, les diferents comunitats rurals juraven fidelitat a la nova orde a través dels síndics nomenats a l'efecte. L'acte solia continuar, encara que no necessàriament, amb el reconeixement per part de l'orde dels privilegis i llibertats locals, i finalitzava amb l'hissat de la bandera amb la creu de Calatrava –aleshores pròpia també de Montesa–, cridant a continuació diverses vegades: *Muntesa, Muntesa*.

Mentre el clauer anava prenent possessió dels territoris, la salut del mestre Erill empitjorà i morí a Peníscola el 4 d'octubre de 1319. Un mes després, l'11 de novembre, l'habilitat de Jaume II aconseguí que el papa conferira a l'abat de Santes Creus l'elecció del nou mestre de Montesa. El 27 de febrer de 1320, l'abat santescreuà creà fra Arnau de Soler, fins aleshores comanador d'Aliaga en l'Orde de Sant Joan, segon mestre de Montesa.

2. TERRITORI

La nova orde va ser dotada, conforme ja hem esmentat, amb els béns que templers i hospitalers tenien al regne de València, a més de la vila de Montesa i el seu terme. Així, els béns que integraren el territori montesià foren els següents:

1. Procedents de l'Orde de l'Hospital:

- El batlliu de Cervera: Cervera, Sant Mateu, Traiguera, la Jana, Carrascal, Canet lo Roig, Càlig, Xert, la Barcella, el Molinar, Rossell i el Mas dels Estellesos.
- Comanda d'Onda: Onda, Tales i Artesa.

- Comanda de Vilafamés: Vilafamés, la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró.
- Comanda de Silla.
- Comanda de Sueca.
- Vila de Montroi.
- Comanda de la Vall de Perputxent: Perputxent, l'Orxa, Benillup, Alquinència, Benitèric i Beniarrés.
- Dos alqueries a Borriana.
- Cases i terres a la ciutat de València, béns dispersos a Ademús i Castellfabib i, segons alguns autors, casa a Morella.

2. Procedents de l'Orde del Temple:

- Comanda de Peníscola: Peníscola, Benicarló i Vinaròs.
- Comanda de Xivert: Xivert, Alcalà de Xivert, Polpís, Castellnou i Alcossebre.
- Comanda d'Ares.
- Comanda de Culla: Culla, Benassal, Molinell, Corbó, el Boi, Vistabella, Benafigos, Atzeneta, la Torre d'en Besora i Vilar de Canes.
- Comanda de les Coves de Vinromà: les Coves, Albocàsser, la Salzadella, Vilanova d'Alcolea, Tírig, la Serra (la Serratella), la Torre del Domenge (la Torre d'en Doménec).
- El batlliu de Moncada: Moncada, Borbotó, Carpesa, Binata, part de Massarrojos i unes terres a la veïna Benifaraig.¹¹⁶
- Tres alqueries a Borriana.
- Comanda de la ciutat de València: cases al barri de la Xerea –en torn l'antic palau del Temple–, terres a la rodalia de la ciutat i béns dispersos a Lliria i Dénia.

3. Reialenc (terme del castell de Montesa):

- La vila de Montesa.
- El lloc de Vallada.
- Les alqueries de Gaixna i Gaixneta.

¹¹⁶ GUINOT RODRÍGUEZ, E. – ESQUILACHE MARTÍ, F., *Moncada i l'Orde del Temple en el segle XIII. Una comunitat rural de l'Horta de València en temps de Jaume I*, València 2010, 59, 131-134, 136-141, 144, 202, 231; DÍAZ MANTECA, E., “Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa”, *Estudis Castellonencs* 2 (1984-1985) 292.

En conjunt, un territori format per 67 localitats, amb una població d'unes 28.000 persones aproximadament en el 1320. A partir d'eixe moment alguns pobles o petites alqueries acabaren despoblant-se –com per exemple Castellnou–, altres evolucionaren fins a convertir-se en viles –el Mas dels Estellesos, al segle XVII Sant Jordi del Maestrat– i altres van desaparèixer –com Xivert al nord o Benillup a la vall de Perputxent, hui al terme de Beniarrés–, però bàsicament el nucli del patrimoni montesià restà amb pocs canvis fins a la desamortització de 1835. Sols hi hagué una alteració important: la pèrdua definitiva de la vila de Peníscola en 1488.

Pel que fa a l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, fusionada amb Montesa en 1400, la seua aportació fou poc més que la creu del sant cavaller: unes terres amb un castell situades al desert d'Alfama, al nord del delta de l'Ebre, al Coll de Balaguer –actual terme municipal del Perelló–, i una petita església dedicada a Sant Jordi a la ciutat de València, on els montesians fundaren un priorat i un col·legi d'estudis a les darreries del segle XVI.

Les rendes obtingudes d'aquest vast territori restaren controlades exclusivament pel mestre fins ben entrat el segle XIV. Fins al capítol general de 1330 que l'orde celebrà a Sant Mateu, no es duqué a terme un repartiment de la renda feudal entre el mestre, d'una banda, amb els territoris que ell administrava agrupats dins la mensa magistral, i d'altra, les distintes comandes, amb una certa independència econòmica –no sols administrativa– dels comanadors.

Durant els dos segles medievals, l'adscripció dels territoris a les comandes fou ben canviant i encara més els titulars que rebien els beneficis de llur explotació, configurant-se progressivament el nombre de comandes montesianes en un màxim de 13, i el patrimoni del mestre amb el batlliu de Cervera, el de Moncada, Sueca i les viles de Montesa i Vallada.

Els últims canvis significatius en el territori foren la partició de Silla i Montroi en dues comandes –aprovada al capítol general de 1588– i el pas de la de Silla a la mensa magistral el 1761, encara que en haver-se atorgat les seues rendes primer als *infantes* don Lluís i després Francesc de Paula, aquesta transferència a la mensa no sembla que s'acabés de produir.

Amb un total de 13 comandes arribaria l'Orde de Montesa fins a la dissolució del règim senyorial al segle XIX.

3. MEMBRES

Els membres de l'Orde de Montesa –igual que els de les altres ordes militars– s'organitzaven en dos blocs: els cavallers i els religiosos. Encara que tots es consideraven frares i com a tals gaudien del fur eclesiàstic, els cavallers, creuats d'acord amb les regles de la cavalleria a partir de 1393, eren –almenys teòricament– els qui havien de dedicar-se a la guerra, mentre que els religiosos, la majoria d'ells amb ordes sagrades, havien d'ocupar-se de la vida monàstica al convent de Montesa i de proveir de sacerdots els priorats i les parròquies del senyoriu. A més, tots estaven exempts de la jurisdicció espiritual dels bisbes diocesans i depenien directament de l'autoritat del papa i, per davall del pontífex, del mestre com a cap suprem de l'orde.

En un principi, l'ingrés es feia aportant una dot a l'orde en diners o espècie. Amb tot, cas de no poder aportar res, el mestre de Montesa podia dotar algú amb els béns d'una comanda, els fruits de la qual servien per costejar-se aquesta dot. Amb el pas dels anys, per a ingressar en Montesa els candidats hauran d'aportar proves de noblesa i netedat de sang, ser fills legítims i ni ells ni els seus pares haver exercit ofici *vil*. En el cas dels religiosos no era imprescindible el requisit de noble; des de 1573, els candidats es seleccionaven a través d'un examen que avaluava els seus coneixements de filosofia, teologia, llatí i *canto llano*.

Organitzats jeràrquicament, el cap suprem era el *mestre*, elegit d'entre tots els membres reunits en capítol general. La segona dignitat de la institució era la del *comanador major* i la tercera la del *clauer*, gradació en les jerarquies montesianes que va acabar consolidant-se amb el temps. Després d'aquests, tant frares clergues com frares cavallers s'organitzaven d'acord amb la seua antiguitat, independentment dels càrrecs que exerciren cadascun d'ells, amb els professors per davant dels novicis, tenint present que en professar es recuperava el grau d'antiguitat. A banda de les tres dignitats i dels cavallers titulars de les distintes comandes, existien el sotsclauer (que exercia jurisdicció a Montesa i Vallada), el sotscomanador (que feia les funcions d'alcaid del castell-convent de l'orde), l'obrer (encarregat de les obres al convent, càrrec que prompte va quedar extingit), els governadors o lloctinents (del maestrat i d'alguns batllius de la mensa), els batlles d'algunes comandes (membres o no de l'orde) i els companys –*socii*– o *paniaguados* (cavallers que rebien una determinada renda provinent de la mensa o d'alguna de les comandes).

Els religiosos disposaven de les places conventuals a Montesa (fixades en un màxim de 26 al segle XVII) i dels priorats de l'orde: de la casa del mestre (suprimit en 1593), del Temple (València), de Sant Joan Baptista (Borriana), de Nostra Senyora de la Costa (Cervera), de Sant Jordi d'Alfama, de Sant Jordi de València, de Sant Bartomeu (1588) i de Sant Sebastià (1670), els dos últims, junt al de Nostra Senyora de la Costa, units a les parròquies de Vallada, Montesa i Cervera respectivament. També es van crear en 1593 dues places per a frares de Montesa a la reial capella i, el 1617, una de rector al col·legi montesià de Sant Jordi fundat a València.

Respecte de les parròquies, durant la primera meitat del segle XV l'Orde de Montesa comptava amb dret de presentació sols en algunes d'elles; al bisbat de València sols a Montesa –amb Vallada– i Silla, ja que moltes havien estat assumides progressivament pels ordinaris diocesans. Aquesta situació canvià amb el temps: un breu de 1604 concedí algunes parròquies a l'Orde de Montesa i acabaren nomenant rector-frare de l'orde en 26 (sic) parròquies del senyoriu, algunes amb esglésies sufragànies incloses.¹¹⁷

Els membres de l'orde foren adscrits, com hem dit abans, a l'Orde de Cister i sotmesos a la visita de l'Orde de Calatrava. Aquesta filiació els va permetre en diverses ocasions –amb els corresponents permisos del papa– gaudir dels privilegis atorgats tant a cistercencs com a calatraus.

Com a norma comuna, tant cavallers com religiosos estaven sotmesos –almenys en teoria– als tradicionals vots de castedat, pobresa i obediència i, durant els segles medievals, els béns personals de cadascú dels frares passava, en morir, a disposició del mestre. Com a orde, tots solien qualificar-se amb l'abreviatura de germà (*fra*, del llatí *frater*, en castellà *frey*), encara que sempre hi hagué els dos grups diferenciats, ja coneguts: cavallers i religiosos. Mentre els frares cavallers percebien rendes de les seues comandes –en molta menor mesura, els companyons–, els frares clergues havien d'optar per la vida en comunitat al castell de Montesa o per la cura d'ànimes als priorats i rectories.

Les diferències entre els dos grups s'accentuaren més a partir de 1558, quan el darrer mestre de Montesa –després no hi hagué cap mestre

¹¹⁷ Eren (entre parèntesi, la parròquia de la qual depenien) la Sénia, a Catalunya (adscrita a la rectoria de Rossell), Benafigos (Vistabella del Maestrat), Tírig (la Salzadella), el Carrascal (la Jana), Vilar de Canes i la Torre d'en Besora (Culla), Tales i Artesa (Onda), Alfara del Patriarca, Benifaraig, Massarrojos i Rocafort (Moncada) i Borbotó (Carpesa).

més, sinó lloctinent general nomenat pel rei–, Pere Lluís Galcerà de Borja, va contraure matrimoni amb Elionor Manuel. Amb el casament del mestre, s'obria aquesta possibilitat a la resta de frares cavallers, situació que acabaria ratificant el papa mitjançant una butlla lliurada el 6 de desembre de 1588. A partir d'aleshores les famílies dels cavallers montesians gaudiran també de les rendes atorgades als comanadors, que ja podran formar la seua pròpia família. A més, els nobles ja no orientaran necessàriament els segons fills vers l'Orde de Montesa, perquè els primogènits, en qui recauran els senyorijs, ja podran accedir a l'hàbit sense renunciar a la possibilitat de proporcionar també una descendència a la casa nobiliària.

Aquest aspecte va marcar tota una fita en el component humà de l'Orde de Montesa, doncs els únics que continuaren com sempre foren els frares clergues.

4. ELS CAPÍTOLS

A banda de la regla de Sant Benet, que regulava la vida quotidiana dels frares, de les *definicions* o normes específiques per a Montesa –elaborades a partir de les visites de Calatrava i dels abats de Santes Creus o Valldigna– i de les realitzades per membres de la mateixa Orde de Montesa, un altre dels elements de govern de l'orde eren els capítols. Tenim constància de dos tipus: els conventuals o claustrals i els capítols generals. El primer cas solia reunir els frares conventuals de Montesa i en ells es tractaven, bàsicament, assumptes de govern intern del monestir. El capítol general, en canvi, servia per a tractar assumptes de més transcendència, i la seua convocatòria, que congregava a tots els membres de la institució –amb vot sols per als professors–, depenia única i exclusivament de la voluntat del mestre, amb la qual cosa la seua eficàcia o no, va dependre sempre del caràcter personal del cap suprem de l'orde.

No coneixem les actes de tots els capítols de Montesa, a excepció dels convocats per a l'elecció de mestre. En eixe cas, la convocatòria la feia el comanador major de l'orde i el capítol es realitzava, obligatòriament, al castell-convent de Montesa, considerat la “cabeça de dicha Orden”.

Encara que als segles medievals el nucli de més pes econòmic i polític del senyoriu montesià estigué a Sant Mateu, a Montesa tenien lloc tota una sèrie de rituals de gran caràcter simbòlic: les eleccions de mestre,

part dels creuaments i professions, la litúrgia quotidiana de les hores i altres oficis monàstics. A més, al cor de l'església del castell estava reservada la cadira magistral, hi rebien sepultura frares i cavallers i era el lloc on es conservaven també les relíquies de l'orde, en particular i des de 1592, un fragment del cap de Sant Jordi que poc després ornamentarà amb un bust reliquiari el cèlebre orfebre Joan d'Arfe.

Un text de 1624, ens descriu el castell en els termes següents:

“El castillo y convento de Montesa es de los más fuertes y gallardos que hay en la Corona de Aragón, porque es todo labrado de piedra picada muy curiosa. Está fundado ensima de un muy grande peñasco desgajado que es cosa particular. En este castillo está fundado el convento de la Orden de Montesa, el qual se intitula de Nuestra Señora de Montesa; es cabeza de dicha Orden, porque no hay otro. Hay antes de entrar en el dicho castillo un terraplano, y dél hay un puente de madera levadizo que ajunta con la misma puerta del castillo; la qual puente levantada y hazida¹¹⁸ con una cadena con un instrumento de un torno, queda la puerta del dicho castillo muy fuerte, porque queda la puerta del castillo en alto más de cien palmos [...]. Hay en dicho castillo una iglesia de piedra picada muy hermosa, toda de una bóveda, la qual hizo hazer el señor maestre don Pedro de Tous. También hay un claustro muy bueno de piedra picada con el capítulo y capillas en él, muy bien acabado; y en particular, el capítulo es de los mejores que hay en todo el Reyno. Assimismo hay un dormitorio muy curioso, de piedra picada toda, con una cubierta de madera muy curiosamente labrada. Hay assimismo un quarto para la habitación de los señores maestres muy bueno, con una sala que mandó hazer el señor maestre Llançol, con la cubierta de maçonería y assimismo hay una tribuna en los dichos aposientos, que sale a la iglesia, muy devota. Hay también un quarto muy bueno para la habitación del comendador maior. También hay assimismo, otro quarto para el claverero de la Orden. Hay también una torre muy fuerte en dicho castillo, adonde tiene la Religión las cárceles. Hay también una bodega cavada dentro de una peña muy grande, la qual costó de hazer muchos ducados; dizen que la mandó labrar el señor maestre don Luis Despuig. Hay una sisterna la qual está assimismo cavada en la peña, muy grande, adonde van todas y se recogen las aguas de casa; costó mucho dinero de hazer; mandola labrar el señor maestre don Bernardo Despuig. Otra sisterna hay para el servicio de la cavalleriza, y otra para la cosina. Hay assimismo en el dicho castillo un horno y una cosina con un edificio muy delicado; hay assimismo un refitorio. Hay en el dicho castillo dos patios arto grandes y algunas otras ofi-

¹¹⁸ Sic. Possiblement amb el sentit de “asida”, “sujetada”.

cinas necesarias para la habitación del dicho castillo. Hay en el medio del claustro un güerto donde hay muchos naranjos y acipreses, que parece cosa miraculosa ver árboles tan grandes en un güerto que la tierra se a trahído allí aposta".¹¹⁹

Una vegada incorporada l'orde a la corona i malgrat l'intent de realitzar un capítol general, s'abandonà per complet aquella pràctica, que en reunir junts els cavallers i religiosos de Montesa, dotava la institució d'una major participació, doncs tots aquells que foren professors, comptaven amb veu i vot, independentment dels càrrecs que pogueren exercir. El govern de Montesa anà assumint-lo progressivament el lloctinent general, el qual es limitaria a convocar algunes juntes a València a fi de tractar amb més nombre de montesians assumptes diversos, com per exemple el 1653 el jurament de defendre el dogma de la Puríssima, o la possibilitat de modificar la insígnia de l'orde en 1675.

5. L'ORDE DE SANT JORDI D'ALFAMA I EL CANVI D'INSÍGNIA

Montesa va utilitzar com insígnia la mateixa que Calatrava: una creu negra flordelisada que feien esculpir als seus escuts, com bé mostren alguns exemplars conservats a la vila de Montesa o unes pintures murals del castell d'Alcanyís, si bé les flors de lliri dels extrems són ben senzilles i no arriben als perfils recargolats i barrocs d'èpoques posteriors.

Aquesta insígnia és la que feien servir també als penons i banderes, com ha quedat reflectit als documents de possessió dels distints llocs i viles del senyoriu. Sols el 1393 els membres de l'orde van ser autoritzats pel papa per a dur la creu en les seues vestimentes exteriors, com la duïen en escuts i armadures. Sis anys després, com a conseqüència de la fusió amb Montesa de l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, la creu negra flordelisada fou substituïda per la del sant cavaller.

L'orde catalana de Sant Jordi d'Alfama havia estat fundada el 2 de setembre de 1201 pel rei Pere II, pare del Conqueridor. El seu objectiu era la defensa d'una franja costanera d'uns 20 quilòmetres de llarg situada en terres catalanes, a prop de Tortosa, entre l'Ampolla i el Coll de Balaguer.

¹¹⁹ BORJA I ARÁNDIGA, J., *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y cavallería de Montesa (1624); manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano*, F. Andrés i J. Cerdà (ed. i estudi), València 2004, 180-182.

Amb poques rendes des del principi, conflictes interns entre els seus membres i una mala gestió del seu patrimoni, l'orde es vorà abocada al fracàs. En conseqüència, el rei Martí l'Humà, en 1399, plantejà la fusió de l'Orde de Sant Jordi amb la valenciana de Montesa. Després d'una sèrie d'incidents amb els ambaixadors reials –que fins i tot van perdre els capítols per a la unió de les dos ordes militars–, amb Montesa i amb el papa per haver adoptat els montesians –pressionats pel rei– la creu de Sant Jordi per insígnia sense permís de la Santa Seu, Benet XIII mitjançant la butlla *Ad ea libenter intendimus* de 24 de gener de 1400 va autoritzar la fusió. Des d'aleshores passaria a denominar-se *Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama*.

L'únic condicionament imposat pel monarca, a banda del nom, consistí en substituir la creu antiga de Montesa –en definitiva, de l'orde castellana de Calatrava– per la insígnia dels santjordians, possiblement per la secular devoció tributada a Sant Jordi pels reis de la Corona d'Aragó. A partir d'aleshores, els hàbits s'ornaren amb la creu de Sant Jordi, emblema que solien dur brodat en la part esquerra del pit i, en el mantell de cor, sobre el braç esquerre.

Pel que fa a les rendes aportades per Sant Jordi a Montesa –drets i terres dispersos per Catalunya i Mallorca–, en la pràctica es limitaren al castell d'Alfama i a l'església de Sant Jordi, a València, on anys després, com s'ha dit, els montesians fundaran un col·legi d'estudis per als seus religiosos.

6. PARTICIPACIÓ POLÍTICA DE L'ORDE

L'Orde de Montesa va participar activament en la política de la Corona d'Aragó, situant-se sempre en favor del rei. El 1323, pocs anys després de la seua fundació, amb motiu de la conquesta de Sardenya per Jaume II, Montesa va ajudar amb homes i diners, i el monarca va concedir a l'orde una sèrie de privilegis de tipus comercial.

Les relacions entre Pere IV el Cerimoniós i el tercer mestre de Montesa fra Pere de Tous foren excel·lents, sobre tot després de la guerra de Castella o dels dos Peres, en la qual col·laborà l'orde i on fins i tot el seu mestre acabà empresonat pels castellans.

Poc després, amb els Trastàmara, els montesians participaren activament a les campanyes italianes, aleshores en favor d'Alfons el

Magnànim. A l'efecte, el rei va confiar diverses gestions al mestre fra Romeu de Corberà (1410-1445), fins al punt de nomenar-lo portantveus de lloctinent general del regne de València, antecedent del que seria més endavant el càrrec de virrei. Va ser sobre tot el huitè mestre, fra Lluís Despuig (1453-1482), qui propiciarà una major i continuada col·laboració entre orde i corona, no sols amb el Magnànim, sinó també amb el seu successor Joan II, tot i que a partir del segle XV la participació dels montesians es deurà més a casos individuals que no a la institució com a grup.

Montesa també va participar de la política general del regne a través del seu escó a les Corts Valencianes. Com a segona veu de l'Estatut Eclesiàstic, trobem documentada la seua participació a les corts a partir de les de 1329-1330. Ben gràfic al respecte resulta el quadre pintat per Vicent Requena (1592-1593), on el mestre de Montesa seu immediatament en segon lloc, amb sols l'arquebisbe de València per davant.

Durant el regnat de Ferran, anomenat el Catòlic –artífex de la incorporació de les ordes castellanques a la corona–, el monarca va fracassar en els seus intents per unir també Montesa, presumiblement pels seus enfrontaments amb el papa Alexandre VI. Així, malgrat les pressions en l'elecció d'alguns mestres –Felip d'Aragó i Navarra (1482-1488), posem per cas–, el pontífex preferí mantindre la independència dels montesians; seria Montesa, després, un més dels objectius de la família Borja.

A la primera meitat del segle XVI, fra Francesc Bernat Despuig (1506-1537) seguí les passes de son tio –l'anterior mestre Despuig– i es posà al costat de l'emperador durant la guerra de les Germanies, cosa que reflectí després Samper a la biografia que li va dedicar.

L'orde va tancar la seua etapa de govern maestral amb Pere Lluís Galcerà de Borja, un fill del duc de Gandia que va accedir al maestrat amb 17 anys, el 1545, gràcies a les pressions, entre altres, de l'emperador Carles, del príncep Felip i del seu germà, després sant, Francesc de Borja.

Com hem dit abans, el 1558 obrí la porta al matrimoni per als frares cavallers, en esposar Elionor Manuel, dama de la noblesa portuguesa i cambra de princeses d'Espanya i Portugal. El permís del papa l'aconseguí, també, mitjançant el seu germà Francesc, aleshores jesuïta. Com a membre de la família Borja, l'esmentat Galcerà, va liderar el grup que es va enfrontar amb els Pardo de la Casta, expressió de les tradicionals bandositats nobiliàries que van commocionar València en l'època.

En desembre de 1566, quan Galcerà va resultar incòmode, Felip II el va *desterrar* nomenant-lo governador i capità general d'Orà i Mazal-

quvir, on el seguiria el seu germà menor –també cavaller de Montesa– Felip Manuel, implicat en lluites nobiliàries i condemnat a mort. Aproximadament quatre anys i mig després, en tornar d'Àfrica, va ser acusat de sodomia per alguns cavallers montesians i condemnat per la Inquisició el 1575, a deu anys de reclusió al castell de Montesa. Aleshores el rei va aprofitar la situació i va iniciar davant la Santa Seu –almenys des de 1576– gestions secretes per incorporar l'orde a la corona.

Tot i això, els fets es van precipitar quan, en 1583, Galcerà va demanar al capítol general de l'orde que acceptara el seu fill com a successor en el maestrat. El capítol es va negar i aleshores el mestre va iniciar tota una sèrie de gestions amb Felip II per incorporar Montesa a la corona i per assegurar-se un còmode futur, en el que no oblidà la pròpia família. Després de llargues i costoses gestions –durant les quals va soterrar la seua esposa i el seu fill únic, i es va barallar, així mateix, la possibilitat de premiar-lo amb un capel cardenalici–, Galcerà va ser nomenat el 1590 virrei i capità general de Catalunya i comtats de Rosselló i la Cerdanya.

Finalment, la butlla d'incorporació la va lliurar el papa Sixt V el 15 de març de 1587, però va quedar posposada fins a la mort del mestre, que va ocórrer a Barcelona el 20 de març –Divendres Sant– de 1592. Tal com havia disposat, i en contra del costum de soterrar-se a Montesa practicat pels mestres anteriors, les seues despulles reberen sepultura a la col·legiata de Gandia, panteó aleshores d'altres membres de la família Borja.

7. DESPRÉS DE LA INCORPORACIÓ A LA CORONA (1592)

El govern de les ordes militars castellanques incorporades a la corona es va regular a través del *Consejo de las Órdenes*. Però en el cas de Montesa no va ser possible perquè l'orde valenciana havia estat incorporada a la Corona d'Aragó. En conseqüència, el Consell Suprem d'Aragó va adquirir les funcions de consell d'ordes com a consell de la de Montesa. Per poder exercir jurisdicció en l'orde calia ser membre d'ella, per la qual cosa es va crear un nou càrrec, el d'assessor general de l'Orde de Montesa, ofici que correspondria a un membre del Consell d'Aragó necessàriament cavaller de l'hàbit i natural del regne de València.

No obstant hi havia un altre problema, ja que per exercir jurisdicció al regne de València els furs exigien la residència al regne, amb la qual cosa fou necessari crear un altre ofici, el de lloctinent general de mestre en la ciutat i regne de València. Havia de ser cavaller de l'orde i a ell competirien la jurisdicció temporal i espiritual de Montesa, i també la contenciosa. Anys a venir, el lloctinent general de Montesa acabarà assumint, de forma progressiva, el control de l'orde.

Felip II, primer *Administrador Perpetuo*, havia heretat una orde militar hipotecada en molts aspectes: amb un nombre de cavallers exagerat, un patrimoni materialment exhaust –inclús el castell-convent de Montesa estava en ruïnes en bona part– i tota una sèrie de compromisos monetaris a satisfer per voluntat del darrer mestre, Pere Lluís Galcerà de Borja, aquell controvertit membre de la família dels papes de Xàtiva que en molts aspectes s'assemblava al seu besavi Alexandre VI. Així, el monarca intentà posar ordre encarregant a la Junta Patrimonial del Regne la gestió dels recursos econòmics de la mensa magistral; recolzà l'actitud del prior del convent de Montesa que enduria la vida conventual, alhora que iniciava la recuperació de les parròquies del senyoriu perquè les proveïren religiosos montesians; auspicià una visita i mesures de reforma en 1595 i fundà a València el col·legi d'estudis de Sant Jordi per a què els joves conventuals de Montesa anaren a formar-se a la universitat.

La tendència seguida pel tercer Felip i els seus successors en relació a Montesa es veié clara en les Corts Valencianes de 1604, quan l'hàbit es recompensà com a premi a certs personatges que haurien destacat en la defensa dels interessos de la corona, amb la qual cosa s'oferiren rendes sobre l'orde valenciana i –més barat– hàbits per recompensar la noblesa fidel. *Nihil novum sub sole*: el rei actuava de la mateixa manera que el mestre Borja feia anys, i premiava amb hàbits i amb diners. Seguint paraules de James Casey, si no hagués estat per Montesa, difícil haguera estat per als reis el control d'un estament tan nombrós a València com el militar. Malgrat això, Felip III mantingué i respectà l'exclusivitat valenciana de l'orde en nodrir-la en un 74% de cavallers d'origen valencià. Pel que fa als religiosos, continuà amb la tendència de recuperar rectories per a Montesa iniciada pel *Rey Prudente*. El breu de 1604 –significativament anomenat butlla *Aurea*– i l'augment de places conventuals, amb l'impuls que es donà al col·legi de Sant Jordi, suposaren per a l'orde el reforçament de la part exclusivament clerical de Montesa; també, fent una lectura regalista, una ingerència del monarca en assumptes abans estrictament eclesiàstics.

Felip IV continuà amb la tendència anterior: premiar la noblesa valenciana amb hàbits de Montesa i continuar reforçant el grup dels clergues amb l'assumpció de les parròquies del territori en detriment dels ordinaris diocesans. És en aquesta època quan s'inicià l'ofensiva contra el monestir de Santes Creus, que perdé una prebenda en ser-li prohibit nomenar d'entre els seus monjos el prior del Sacre Convent de Montesa. Probablement així de car resultà al monestir català el fet de romandre a favor del seu país en les revoltes de 1640 contra la monarquia.

Amb Carles II començà a trontollar l'exclusivitat valenciana de l'Orde de Montesa, doncs malgrat un 66% de cavallers nascuts al regne de València, hi hagué també un 27% de creuats dels regnes de Castella. Les aclaparadores dificultats econòmiques de la monarquia varen dur Carles II a concedir privilegis que no suposaren costos al reial erari, amb la qual cosa els membres de Montesa, cavallers i religiosos, n'aconseguien del monarca alguns de tipus honorífic, com la creació de la comanda major de Sant Jordi d'Alfama o el priorat de Sant Sebastià que es lliurà al rector de la parròquia de Montesa.

En morir el *Rey Hechizado* el dia de Tots Sants de 1700, Montesa, com la resta del país, entrà en una nova etapa. La Guerra de Successió evidencià encara més les tensions hagudes abans entre cavallers i clergues. Així, mentre els primers es van decantar majoritàriament per la dinastia Borbó, la majoria de clergues es decidiren pels Àustria. Tal volta la fidelitat dels cavallers a la causa del candidat guanyador serví perquè, després, Felip V confirmara a l'Orde de Montesa llurs privilegis i exempcions, malgrat la desaparició dels Furs de València, un dels aparells legals que protegien la institució.

El rei mantingué la seua singularitat en continuar nodrint-la de cavallers valencians; no obstant això, el 1707 l'havia agregat al *Consejo de las Órdenes*. Els seus successors –Ferran VI, Carles III i Carles IV– acabaren progressivament amb el *domini* valencià en atorgar hàbits i comandes a persones alienes al regne de València, així com rendes als *infantes* de la Casa Real i a l'orde pròpia de la dinastia: la de Carles III.

La política seguida pels Borbó amb els clergues de Montesa fou, no obstant, beneficosa. D'entrada, els reis reforçaren l'autoritat del prior del Sacre Convent de l'orde en atorgar-li la jurisdicció *plena* dels afers espirituals, abans compartits amb el cavaller lloctinent general. A més, en caure el castell-convent de Montesa pels terratrèmols de 1748, patrocinaren la construcció d'un nou edifici de nova planta a la ciutat de

València, a les cases del Temple, inaugurat el 1770, hui *Delegación del Gobierno* a la capital.

Els religiosos de l'Orde de Montesa van romandre al convent, al nou edifici d'*El Temple* fins la Desamortització de 1835.

D'altra banda, cal destacar un grup de religiosos de Montesa que destacaren des del punt de vista intel·lectual, amb algunes figures senyeres que accediren a la Universitat de València, com per exemple fra Vicent Capera, fra Josep Matamoros, o fra Vicent Blasco, aquest darrer fins i tot rector de l'*Estudi General* entre 1784 i 1813.

Els cavallers, en continuar presidits pels reis, continuaren com a corporació nobiliària i la seua presència s'allarga fins i tot, a hores d'ara.¹²⁰

8. L'ORDE DE MONTESA A LA COMARCA DE LA COSTERA

Montesa i Vallada

Com hem vist abans, la presència de l'Orde de Montesa a la comarca es limità als actuals pobles de Montesa i Vallada, l'únic territori de reialenc atorgat a l'orde militar, perquè, com sabem, el senyoriu montesià estava format pels béns que templers i hospitalers havien tingut al regne.

Administrativament, els dos pobles pertanyien a la mensa magistral, formada, a l'altura de 1624, pels pobles següents:

“La Mensa Maestral del señor maestro de Montesa contiene catorse villas y lugares; es a saber: la villa de Montesa, la villa de Vallada, la universidad de Çueca, el lugar de Moncada, el lugar de Carpesa y el lugar de Borbotó. Y en el Maestrasgo Viejo, la villa de San Matheu, la villa de Cervera, la villa de Trayguera, la villa de Cálig, la villa de La Jana, la villa de Canet, la villa de Chert y el lugar de Rosell”.¹²¹

A fi d'exercir-hi la jurisdicció a Montesa i Vallada, el mestre nomenava un cavaller d'hàbit amb el títol de sotsclauer. A banda, al castell de Montesa residien el prior i els frares conventuals, amb un altre cavaller que feia d'alcaid de la fortalesa amb títol de sotscomanador.

¹²⁰ SANCHIZ ÁLVAREZ DE TOLEDO, H., “Aproximación a la historia de las Órdenes Militares españolas durante la Edad Contemporánea y su situación en la actualidad”, *Aportes* 62 (2006) 143-161; text complet a l'arxiu documental de la web <www.museumontesa.com>.

¹²¹ BORJA I ARÁNDIGA, J., *Breve resolución...*, 79.

Pel que fa a les parròquies, la de Montesa, erigida canònicament el 1289,¹²² s'uní a l'orde militar per l'esmentada butlla de fundació, lliurada pel papa Joan XXII.

“...necnon parrochiam ecclesiam dicti castris de Montesia auctoritate apostolica donamus, incorporamus, applicamus, annectimus in perpetuum et unimus [...] quodque ipsi Magister et fratres eiusdem ecclesie de Montesia curam gerere valeant per idoneum presbyterum ipsius ordinis professorem”.¹²³

Vallada pertanyia aleshores al terme de la vila de Montesa i la seua església es constituí en vicaria uns anys després, el 1370, per disposició del mestre Pere de Tous, atorgant la cura d'ànimes al rector de la parròquia de Montesa, que nomenava a l'efecte un vicari per exercir-hi els seus drets. Així, les raons jurídiques que l'orde defensà tindre després sobre la parroquial de Vallada, es fonamentaren en la seua vinculació amb la parròquia de Montesa.

Entre 1547 i 1548, el polèmic mestre Borja esmentat abans, atorgà a Vallada la jurisdicció plena, alta i baixa, mer i mixt imperi i terme propi, cosa que la convertia en poble independent, i separat de Montesa. L'església es segregà uns anys després, per disposició del capítol general de l'orde de 1576:

“Otro sí, por quanto la retoría de Montesa está unida, anexa y incorporada a nuestra Orden y en ella se comprehende la iglesia de la villa de Vallada, la qual población ha hecho acrecentamiento de manera que es menester vicaría particular para administrar allí los sacramentos, ordenamos que de aquí adelante el señor maestre nombre un freyle de nuestra Orden para que sirva en la dicha Vallada de vicario, y que este nombramiento sea sin respeto de ancianidad y le pueda mudar siempre que le pueda convenir al servicio de Dios y bien de la Orden. Y assignamos para alimentos al dicho vicario el pie del altar y aniversarios de la dicha iglesia de Vallada, y más la mitad de los frutos que allí le tocan al rector, desta manera que del cuerpo dellos se saquen los cargos, y quarta décima, y

¹²² *Primera parte de la relación hecha en virtud de la real orden de Su Magestad de 18 de abril de 1790. Que contiene los dos primeros partidos de los quatro de que se compone el arzobispado de Valencia* (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ms. 35).

¹²³ Pot consultar-se, per exemple, en GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La orden de Montesa en época medieval”, *Revista de las Órdenes Militares* 3 (2005) 131-137, disponible en pdf a la web <www.museumontesa.com>. Ja hem esmentat que en aquesta web hi ha una traducció al castellà de la butlla, a l'apartat Arxiu Documental. El pergamí original s'hi conserva a Barcelona, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Cancelleria, Butlles*, nº 390.

comida del predicador, y lo demás se divida entre el rector y vicario por iguales partes, y si en el coger de los frutos y arrendallos no se contentaren, pueda cada uno coger o arrendar su parte. Y quando el retor quisiere acudir allí a visitar la iglesia sea obedecido en ella, sin que tenga otra jurisdicción sobre el dicho vicario, y quando alguna diferencia se offriere entre ellos anden al señor Maestre, y si fuere menester para la execución desto confirmación de Su Santedad, se procure y se haja".¹²⁴

D'acord amb la butlla de fundació de 1317, tant a Montesa des d'aleshores com a Vallada des del 1576, l'Orde de Montesa nomenava d'entre els seus frares un religiós per a rector, al qual solia dirigir-se amb el nom de vicari per tractar-se de beneficis eclesiàstics d'un orde regular. Eixos preveres els nomenava el mestre de Montesa, i després els ratificava el bisbe de València.

Aquest últim detall, que deixava en mans de l'ordinari la confirmació dels rectors, va començar a posar-se en dubte a partir del segle XVI, amb la qual cosa l'Orde de Montesa considerà innecessària l'actuació episcopal.

Les friccions amb l'arquebisbat de València no es limitaren al nomenament dels rectors de les parròquies, doncs en 1546 el rector de Montesa i Vallada, fra Martí Pérez, protestà, en oposar-se, la visita pastoral que l'arquebisbe Tomàs de Villanueva en persona practicava a aquelles esglésies.

Les tensions pujaren de to uns anys després, quan els visitadors fra Àlvar de Luna i fra Francesc Rades de Andrada, de l'Orde de Calatrava, ordenaren al rector de Montesa que no admetera cap visita que no fos de la mateixa Orde de Calatrava o de la de Montesa. Tot i això, amb el patriarca Ribera en la mitra de València, les visites diocesanes a les parròquies foren freqüents i, en conseqüència també, les protestes de l'orde,¹²⁵ perquè els montesians consideraven els pobles de Montesa i Vallada *nullius dioecesis*, i per això

"...el señor arzobispo de Valencia no puede ejercer en ella acto alguno de jurisdicción, porque pertenece privativamente a nuestro Maestre; el

¹²⁴ BELTRÁN I PERIS, M., *Libro de las visitas, capítulos generales, bullas apostólicas y otras cosas tocantes a la orden de Montesa*, 1633 (Biblioteca Nacional de España, ms. 845, f. 129v-130).

¹²⁵ Cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., "Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de Valencia en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)", *Memoria Ecclesiae* 14 (1998) 111-122.

qual para semejantes actos es el Ordinario, y no el señor arzobispo de Valencia”.¹²⁶

La insistència de cada bàndol en la defensa dels seus drets va originar bona cosa de documentació, més o menys extensa segons l'època o els personatges que encapçalaren l'arquebisbat o l'orde, presidida des del 1592 pel rei en qualitat d'*Administrador Perpetuo* per autoritat apostòlica. Hi hagué, no obstant, intents d'arribar a un acord, plasmats en diverses concòrdies signades pel lloctinent general de Montesa i els arquebisbes en 1667, 1669 i 1678.¹²⁷

En 1700 reviscolaren les tensions en ser nomenat arquebisbe de València fra Antoni Folch de Cardona, que hagué d'enfrontar-se amb un parent llunyà, aleshores lloctinent general de l'orde: Josep Folch de Cardona, comte de Cardona. Això va generar molta documentació, hui a l'Archivo Histórico Nacional (AHN): per defensar-se cadascuna de les parts, alguns sofrits escrivans es dedicaren a copiar visites pastorals, nomenaments de rectors, actes de possessió de beneficiats, etc., com podem veure a la descripció adjunta a l'inventari del fons parroquial de Montesa.

En arribar el segle XVIII i amb ell la nova dinastia dels Borbó, la qüestió jurisdiccional a les dues parròquies sembla restà quieta; almenys no hem trobat informació al respecte als fons de l'AHN ni a l'Arxiu Parroquial de Vallada. Tot i això, s'intentà renovar acords anteriors:

“...por lo tocante a la visita de las iglesias parroquiales de Montesa y Vallada se prevenga al Prior, ser mi voluntad se haga concordia con el arzobispo de Valencia para la mayor seguridad, la qual se me ha de remitir para su aprobación, y que al Arzobispo se le conceda el dar las dimisorias y corregir a los clérigos de las referidas iglesias sin perjuicio en lo demás de los derechos de la Orden y jurisdicción sobre los freyles della”.¹²⁸

¹²⁶ SAMPER I GORDEJUELA, H. de, *Montesa Ilustrada...*, II, 272, epígraf 439.

¹²⁷ L'última d'elles la va reproduir, entre altres, TRISTANY BOFILL I BENACH, B. de, *Escudo Montesiano en las reales manos de Su Magestad para defender como Gran Maestre, prelado, general, superior y cabeza, patrón, protector y Administrador Perpetuo de las sagradas, reales, insignes, nobilísimas y eclesiásticas religiones regulares y militares de Santiago, Calatrava y Alcántara, y particularmente de la poderosa, ínclita y militar orden de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama, los privilegios, prerrogativas, inmunidades y exempciones que gozan por la Sede Apostólica, de los ordinarios*, Imp. Rafael Figueró, Barcelona 1703, 7-10.

¹²⁸ Reial cèdula de 18 d'octubre de 1769 conferint al prior del Sacre Convent de Montesa la jurisdicció espiritual de l'orde, en VILLARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, II, Imp. Benito Monfort, València 1787, 119-121.

Per si de cas algun agosarat arquebisbe s'atrevia a visitar Montesa i Vallada, l'últim dia de 1816, els rectors corresponents reberen, per ordre del prior del Sacre Convent de l'orde a València, unes instruccions en les que se'ls advertia el que calia fer “si el señor Arzobispo quisiere ir a visitar las parroquiales de Montesa y Vallada”, on els recomanaven rebre el bisbe amb la cortesia requerida a llur dignitat, però mai en qualitat d'ordinari diocesà amb jurisdicció sobre les parròquies.¹²⁹

En el moment de la desamortització de 1835 era rector de Montesa fra Salvador Borja García. A Vallada enviaren eixe mateix any un país, fra Marcel Perales, aleshores prior del Sacre Convent. En absència de prior, la jurisdicció espiritual de l'orde l'assumí un religiós de Montesa amb el títol de *Gobernador Eclesiástico* de l'orde, que presentava les termes per a les rectories al *Consejo de las Órdenes* a fi que l'*Administrador Perpetuo* fes el corresponent nomenament. Tot i això, era qüestió de temps: en no ingressar nous religiosos montesians i anar morint progressivament els que hi havia, només calia esperar.

El concordat signat en 1851 entre el govern d'Espanya i la Santa Seu suprimí les jurisdiccions exemptes i privilegiades, amb la qual cosa els territoris de les ordes militars, excepte uns quants pobles que formarien el priorat de les ordes a l'actual diòcesi de Ciudad Real, havien de passar a les diòcesis respectives. En conseqüència, les parròquies de Montesa i Vallada quedaren adscrites a la diòcesi de València. Amb tot, el concordat no es feu efectiu per la falta d'enteniment amb la Santa Seu, conseqüència del devenir polític de l'Espanya de l'època. Aquelles jurisdiccions privilegiades que s'acordà suprimir el 1851 van desaparèixer, de manera real, mitjançant la promulgació de les butlles *Quo gravius* i *Quae diversa* de 14 de juliol de 1873.¹³⁰

El darrer rector-frare de Montesa i Vallada va ser l'esmentat fra Salvador Borja García, que faltà a la parròquia de Sant Bartomeu de Vallada el 10 d'agost de 1855. No obstant això, la reina Isabel II, *Administradora Perpetua*, continuà nomenant els rectors, i quan ja no en tingué de l'orde va fer ús del clero secular: el 28 de desembre de 1852 nomenà

¹²⁹ “Ynstrucción de lo que debe hacerse en Montesa si el señor Arzobispo quisiere ir a visitar las parroquiales de Montesa y Vallada”, còpia de fra Lluís Giner, secretari del prior del Sacre Convent de Montesa, en la Visita Pastoral de Vallada de 1900. Cfr. infra, Inventari de Vallada, 2.2/3.

¹³⁰ Transcripció de les butlles en HERMOSA DE SANTIAGO, F. de, *El nuevo priorato de las Órdenes Militares. Contestación a la memoria que publicó el M.I. Sr. Dr. frey D. Pedro María Torrecilla y Navalón, del hábito de Montesa, antiguo capellán de honor de S.M. por la dicha Orden y actualmente arcipreste de esta Santa Iglesia Prioral...*, Imp. de Lezcano y Compañía, Madrid 1880, 273-286.

per a Montesa, amb el títol montesià de prior de Sant Sebastià, mossén Salvador Martí Gironés.¹³¹ Per a Vallada, l'elegit i nomenat prior de Sant Bartomeu el 27 de novembre de 1857 va ser Francesc Fabregat Ramos. Sols amb la mort dels anteriors, esdevinguda el 1889 (Martí) i 1875 (Fabregat), passà el nomenament dels rectors a l'arquebisbe de València: Eduard Casanova Casanova fou el primer rector diocesà de Montesa,¹³² mentre que a Vallada anà Ambrosi Ruiz Carrascosa.¹³³

Cavallers i religiosos a la Costera

Xàtiva ha exercit sobre els pobles de la rodalia una certa influència des de ben antic. A la ciutat dels Borja hi havia pintors, orfegres, obrers de vila i tota mena d'oficis, habitualment sol·licitats pels seus convents i parròquies, i també pels pobles i institucions de les localitats veïnes. Tot i això, les relacions entre les diverses comunitats foren de vegades recíproques. Així, el mestre d'obres de la seu de la ciutat, mossén Joan Aparicio, havia nascut a Énguera, i els seus servicis es documenten a les parròquies de Montesa i Vallada. Gaspar Requena, col·laborador del famós Joan de Joanes en el retaule major de la parròquia de la Font de la Figuera, fou un pintor nascut a Montesa, amb obra hui a Xàtiva, Vallada, l'Olleria i Montesa, entre altres; també el pintor Martí Cabanes –anomenat Mestre de Borbotó– compta amb obres a la capital de la Costera, a Montesa i a la Torre de Canals.

De la mateixa manera, podem trobar dins l'Orde de Montesa cavallers i religiosos nascuts a Xàtiva i la seua àrea d'influència. Del grup de cavallers sols en tenim a la ciutat –un d'ells, no obstant, nasqué a Vallés–,

¹³¹ “La Reina se ha dignado nombrar a don Salvador Martí para la vicaría de Montesa y a don Juan Bautista Reverter para el curato de la villa de San Mateo, propuestos en primer lugar en las ternas respectivas remitidas por ese Tribunal [*de las Órdenes Militares*] con fecha 7 de octubre próximo pasado. Madrid, 28 de diciembre de 1852”, en AHN, *OOMM, leg. 3731*, c. 1. A l'Arxiu Diocesà de València, *caixa 72/6*, es conserva l'expedient de *limpieza de sangre* de mossén Martí.

¹³² El seu nomenament, no obstant, no consta als butlletins oficials de l'Arquebisbat de València. “Rvdo. D. Eduardo Casanova Casanova. Falleció en Agullent, de donde era natural y donde vivía retirado, ya quince años, el día 27 de febrero [*de 1943*]. Nacido en 1858, era el sacerdote de más edad de la Diócesis. Sus cargos fueron: coadjutor de Navarrés, cura de Montesa y de Puebla de Farnals, capellán de las Servitas de Sagunto, coadjutor de Llosa de Ranes, capellán del Convento de Jerusalén y, últimamente, de la Encarnación, de Valencia”, en BOAV 2342 (15-III-1943) 99.

¹³³ Va prendre possessió de la parròquia de Vallada el 9 de gener de 1879; cfr. PELEJERO VILA, J.A., “Ambrosio Ruiz, primer rector diocesà de la parròquia de Vallada (1879-1884)”, en *Vallada, Festes Patronals 2007*, 75-78.

doncs era el lloc de residència habitual de molts nobles. Religiosos montesians nascuts a la comarca, en canvi, en trobem en nombroses poblacions, com podem veure als quadres que oferim a continuació.

No sabem quins cavallers de Montesa veieren la llum a la ciutat dels Borja abans de la incorporació de l'orde a la corona (1592), doncs el llistat a l'efecte elaborat per Ventura Pascual¹³⁴ presenta nombroses errades. Caldria no obstant, destacar-ne tres, que ocuparen tos ells la dignitat de mestre de Montesa: fra Lluís Despuig (1453-1482), virrei de València i promotor de les *Obres e trobes en llaors de la Verge Maria*, fra Francesc Sanç Martí (1493-1506) i fra Francesc Bernat Despuig (1506-1537), nebot del virrei Despuig.

Els cavallers i religiosos de Montesa, originaris de la comarca, que ingressaren entre l'esmentat 1592 i 1835 foren els següents:

Cavallers de l'Orde de Montesa nascuts a la Costera

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Vallés	Sans de Vallés i Ferriol, Cristòfol	1659	ca. 1719
Xàtiva	Agulló i Alçamora, Tomàs	1662	1695
Xàtiva	Agulló i Cebrián, Francesc	1757	1795
Xàtiva	Agulló i Sánchez de Bellmont, Manel	1828	?
Xàtiva	Albero i Pardo, Lluís	1651	1655
Xàtiva	Armengot i Anguerot, Urbà	1652	1662
Xàtiva	Bono Montagut, Francesc	1651	1663
Xàtiva	Cebrián i Bordes, Francesc	1749	1798
Xàtiva	Cebrián i Linas de Terrazas, Tomàs	1751	1772
Xàtiva	Cebrián i Soto, Pere d'Alcántara	1830	1855
Xàtiva	Cebrián i Valda, Ignasi	1757	1808
Xàtiva	Cebrián i Valda, Josep	1757	1799
Xàtiva	Cerdà i Olomar, Sebastià Fabià	1700	ca. 1721
Xàtiva	Cerdà i Portadora, Josep	1683	1697
Xàtiva	Cerdà de Tallada i Sancho, Tomàs	1590	1625
Xàtiva	Cruïlles i Crespi, Bernat	1587	ca. 1627
Xàtiva	Despuig i Sans, Lluís	1623	1645

¹³⁴ PASCUAL I BELTRÁN, V., *Jàtiva biogràfica*, III, València 1931, 86-131.

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Xàtiva	Fenollet de Castellvert, Dídac	1625	1666
Xàtiva	Ferrer de Calatayud i Martí, Gaspar	1589	1625
Xàtiva	Ferrer i Sans, Lluís	1577	1608
Xàtiva	Milà d'Aragó i Coloma, Cristòfol	1624	1633
Xàtiva	Roca i Escrivà, Pere	1784	?
Xàtiva	Roca i Ferrer, Francesc	1650	1674
Xàtiva	Roca i Ripoll, Pere	1668	1692
Xàtiva	Sanchis i Berenguer de Morales, Francesc	1800	1844
Xàtiva	Sanchis i Navarro, Joaquim	1766	1796
Xàtiva	Sanchis i Navarro, Marià	1766	1792
Xàtiva	Sanchiz i Berenguer de Morales, Joaquim	1816	1838
Xàtiva	Sans de la Llosa i Sans de la Llosa, Andreu	1624	1646
Xàtiva	Sans de Vallés i Ferriol, Dídac	1677	ca. 1708
Xàtiva	Sans de Vallés i Maiques, Bernat	1655	1682
Xàtiva	Sans i Soto de Sans, Guillem	1572	1603
Xàtiva	Sans i Valor, Hernan	1605	?
Xàtiva	Tallada i Ayala, Felip	1605	1616
Xàtiva	Tallada i Sans, Àlvar	1587	1606
Xàtiva	Tallada i Sans, Tomàs	1641	ca. 1647
Xàtiva	Tallada i Sant Ramon, César	1577	1624
Xàtiva	Tallada i Simó, Gaspar	1587	1629
Xàtiva	Texedor i Bellvís, Vicent	1667	1706
Xàtiva	Vich i Castellví, Àlvar	1616	1624

Religiosos de l'Orde de Montesa nascuts a la Costera

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Canals	Alarcó Rexach, Isidor	1641	1652
Canals	Bru Mompó, Gaspar	1621	?
Canals	Calaf Burguera, Francesc	1605	1631
Canals	Climent Gomar, Manel	1752	1798
Canals	Climent Pastor, Pau	1605	1669
Canals	Gil Mallent, Joan Albert	1831	1878
Canals	Pareja Navarro, Monserrat	1677	ca. 1716

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Canals	Prats Sánchez, Blai Maria	1807	1868
Canals	Rexach Agulló, Miquel	1586	ca. 1618
Canals	Serrano Llobregat, Miquel	1618	1629
La Font de la Figuera	Aragonés Gramage, Jaume	1605	1630
La Font de la Figuera	Biosca Ros, Josep Maria	1817	1820
La Font de la Figuera	Carrascosa Ferré, Alfons	1791	1834
La Font de la Figuera	Carrascosa Ferré, Francesc	1804	1841
La Font de la Figuera	Molina Carrascosa, Miquel	1751	1798
La Font de la Figuera	Tortosa Molina, Josep	1765	1809
Llanera de Ranes	Navarro Morillo, Salvador	1714	1770
Moixent	Díez Bono, Joaquim	1773	1808
Moixent	Gassó Albalat, Antoni	1780	1835
Moixent	Gassó González, Pere Vicent	1639	1671
Montesa	Alcover Requena, Francesc Fabià	1618	1653
Montesa	Aràndiga, Gaspar	1564	1610
Montesa	Aràndiga Franco, Josep	1625	1679
Montesa	Borja Aràndiga, Joan	1588	1631
Montesa	Borja García, Crisòstom	1653	1673
Montesa	Borja García, Salvador	1831	1855
Montesa	Borja Terol, Pere	1752	1781
Montesa	Carbonell Morant, Josep	1701	1756
Montesa	Català, Miquel	1569	1606
Montesa	Fito, Bartomeu	1537	1601
Montesa	Fito Martí, Miquel	1576	1596
Montesa	Fito Selva, Pere	1576	1642
Montesa	Martí, Francesc	1565	1601
Montesa	Perales Rodenes, Miquel	1633	1666
Montesa	Primo, Baltasar	1564	1612

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Montesa	Primo Aràndiga, Vicent	1695	1737
Montesa	Primo Carbonell, Josep	1773	1808
Montesa	Primo Vinader, Baltasar	1577	1603
Montesa	Requena Selva, Gaspar	1586	?
Montesa	Terol García, Antoni	1715	1747
Montesa	Vila Fito, Berenguer	1588	1643
Montesa	Vila Marín, Joan Vicent	1613	1638
Torrella	Blasco García, Vicent	1752	1813
Vallada	Garrido Tortosa, Miquel	1648	1694
Vallada	Perales Fontán, Marcel	1780	1839
Vallada	Perales Vila, Bartomeu	1578	ca. 1608
Vallada	Selva Vila, Pere	1572	1605
Vallada	Soler Requena, Hermenegild	1694	ca. 1716
Vallada	Tortosa Carbonell, Carles	1752	1760
Xàtiva	Albero, Bartomeu	1582	1593
Xàtiva	Alemaný Bella, Josep	1654	1686
Xàtiva	Garrido Collado, Francesc	1579	1615
Xàtiva	Garrigues Luqui, Feliu	1704	1754
Xàtiva	Gosalbo Mollà, Lluís	1670	1721
Xàtiva	Larralde Bastán, Isidor	1641	1694
Xàtiva	Menor Fenollet, Ferran	1694	ca. 1706
Xàtiva	Ortoneda Meliana, Josep	1785	1834
Xàtiva	Sanchis Alemaný, Leonard	1701	ca. 1711
Xàtiva	Sant Andreu Soler, Agustí	1689	ca. 1710

Cavallers de Montesa amb senyories a la Costera

Senyoria	Cognoms i nom	Naixement	Hàbit	Defunció
L'Alcúdia de Crespins	Crespí de Valldaura, Cristòfol	València	1682	1733
L'Alcúdia de Crespins	Crespí de Valldaura, Josep Salvador	València	1665	1708
Annahuir	Borja, Onofre de	València	1569	1606
Annahuir	León, Jeroni de	València	1625	1669

Senyoria	Cognoms i nom	Naixement	Hàbit	Defunció
Barxeta	Sosa, Jeroni de	Murla	1651	1658
Barxeta	Tallada, Gaspar	Xàtiva	1587	1629
Cerdà	Cerdà i Portadora, Josep	Xàtiva	1683	1697
Estubeny	Agulló, Tomàs	Xàtiva	1662	1695
Estubeny	Ferriol, Fadric	València	1631	1664
Estubeny	Ferriol, Lluís	València	1585	1647
Estubeny	Omara, Guillem	Irlanda	1708	1724
El Genovés	Fenollet Albinyana, Dídac	Xàtiva	1625	1666
Llanera de Ranes	Vilaragut, Jordi de	València	1634	1676
Llanera de Ranes	Vilaragut, Josep de	Olocau	1678	1690
Llocnou d'en Fenollet	Fenollet Albinyana, Dídac	Xàtiva	1625	1666
Moixent	Caro Fontes, Pere	Novelda	1757	1775
Moixent	Caro Maza de Lizana, Josep	Elx	1725	1749
Novetlè	Tallada, Tomàs	Xàtiva	1641	ca. 1650
Vallés	Sans de Vallés, Bernat	Xàtiva	1655	1682
Vallés	Sans de Vallés, Cristòfol	Vallés	1659	ca. 1719

**INVENTARIS DELS
ARXIVS PARROQUIALS**

L'ALCÚDIA DE Crespins

PARRÒQUIA DE SANT ONOFRE ANACORETA

L'Alcúdia de Crespins limita amb Canals, Xàtiva i Montesa, totes a la comarca de la Costera. El nom *Alcúdia* li ve del petit turó on s'hi troba, *al-kúdyā* en llengua àrab. El nom *Crespins* és degut als propietaris senyorials del poble, la família Crespí de Valldaura. El nom de la parròquia es deu al seu senyor d'aleshores, Francesc Onofre Crespí de Valldaura (1527-1581). Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 364 habitants; el 1857, 825; el 1900, 1.398; i el 2012, segons l'INE, 5.304.

Durant l'època islàmica, l'Alcúdia estava formada, potser, per un parell d'alqueries denominades una l'Alcúdia i l'altra Crespí, casualment aquesta segona amb el nom dels qui serien després senyors del poble, però sense res a veure amb els Crespí de Valldaura. Eixe primer nom de *Crespí* faria referència a una anterior torre d'un personatge romà de nom Crispinus. No s'exclou que es tracte de la Torre de Canals.¹³⁵

Després de la conquesta cristiana va formar part de la baronia de Canals, sent la *senyora* de tan peculiar baronia la ciutat de Xàtiva. No obstant això, successives vendes provocaren que part de l'actual territori de l'Alcúdia passara a mans del donzell Eduard Escrivà i, a la mort d'aquest, a la seua viuda Damiata Ballester, la qual s'autointitulava el 1485 “senyora, detenedora y possehidora de la alqueria e lloch de la Alcúdia”. Probablement per deutes, Damiata va vendre l'Alcúdia, el 1499, a Lluís Crespí de Valldaura, amb la qual cosa la propietat senyorial passà aleshores a la família dels Crespí, que va mantindre els seus drets al poble fins la dissolució definitiva dels senyorius el 1837. Aquesta família va obtindre, a més de l'Alcúdia, el poble de Sumacàrcer, localitat sobre la qual Felip IV, el 1663, atorgà títol de comte, al que s'afegí, més endavant i entre altres, el de comte d'Orgaz, com mostra la toponímia actual dels carrers alcudians.

La població, musulmana, restà fins l'expulsió de 1609, encara que els batejos forçosos esdevinguts durant el primer terç del segle XVI

¹³⁵ Cfr. REIG FERRER, A., “La torre medieval de l'Alcúdia de Crespins (s. XII-1928)”, en *Llibre de Festes de l'Alcúdia de Crespins de 2011*, l'Alcúdia de Crespins 2011, 74-75.

convertiren els moros de l'Alcúdia, com a la resta de poblacions de València, oficialment en cristians nous o moriscos. En despoblar-se el territori arran de l'expulsió, s'hagué d'atorgar carta de població, que es va despatxar en 1611. En fracassar no obstant aquesta primera, s'hagué de lliurar una nova carta pobla, eixa ja definitiva, el 10 de gener de 1612.

Al seu terme s'hi troba el riu *dels Sants*, dit així per l'ermita que hi havia, hui desapareguda, dedicada als veritables patrons dels llauradors valencians –i no el *San Isidro* d'ara–, els sants Abdó i Senén. Aquest riu fou en altres temps origen de la força hidrogràfica de la Costera de Ranes i també conflicte perenne entre les distintes localitats que feien ús de la seua aigua.

La parròquia s'erigí canònicament el 1534 sota la jurisdicció de la de Canals. El temple actual data del segle XVIII i el seu origen es remunta al 1702, quan els veïns del poble acordaren l'ampliació de l'església. El nou edifici s'acabà unes dècades després, sent beneït pel rector de l'Alcúdia, el doctor Llorenç Moltó, el 29 d'abril de 1725. Un segle després, cap al 1814, s'afegiren al temple les dues capelles laterals situades a l'entrada actual, dedicades a la Divina Aurora i a Sant Josep. Després, el mestre d'obres, Manel Piñón, dissenyà la capella de la comunió, que va ser inaugurada el 1888 fent parella, segurament, amb l'antiga sagristia. Malauradament, l'edifici actual és fruit d'una sèrie d'intervencions que feren desaparèixer la capella mencionada i altres elements propis, originals del temple.

El patró de l'Alcúdia és el Crist del Calvari, venerat en una ermita que es va construir durant la segona meitat del segle XVIII, en substitució d'una altra més antiga. L'ermita, amb creuer i cúpula, ha patit també nombroses intervencions, que han acabat de desfigurar les seues harmòniques proporcions en voler engrandir-la per diverses parts.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial es troba, en dipòsit, a l'Arxiu Diocesà, en les caixes assenyalades en la columna corresponent. Malgrat el seu estat penible, està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'esmentat Arxiu Diocesà.

Està completa la sèrie de Registres Sacramentals des de finals del segle XVI i la de Visites Pastorals des de 1663.

Som conscients d'algunes mínimes diferències que s'observen entre l'inventari que ara presentem i el dut a terme per l'estudiós Xavier Argente.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

ARGENTE VIDAL, F.J., *El Archivo de la parroquia de San Onofre Anacoreta en la Alcúdia de Crespins*, València 1981, (mecanografiat).

-----“Impresos del siglo XVIII en el Archivo Parroquial de l'Alcúdia de Crespins”, *Saitabi* 33 (1984) 25-32.

-----“El Archivo parroquial de l'Alcúdia de Crespins“, en *Festes Majors. L'Alcúdia de Crespins*, l'Alcúdia de Crespins 1985, 34-37.

CEBRIÁN I MOLINA, J.LI., “L'ermita del calvari de l'Alcúdia de Crespins”, en *L'Alcúdia de Crespins. Festes majors*, l'Alcúdia de Crespins 1988, 48-58.

VILA MORENO, A., *La construcción del templo parroquial de L'Alcúdia de Crespins*, València 1983.

-----*L'Alcúdia de Crespins: datos cronológicos*, l'Alcúdia de Crespins 2009.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Llicències	2.3
Porciúncula	2.4
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventari	5.1
Visites d'Amortització	5.2
Obres	5.3
Culte i Fàbrica	5.4
Comptes	5.5
Altres	5.6
Varis	5.N
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
SACRAMENTAL		1	
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1	
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1	
<i>Quinque Libri</i>	1597-1689	1.1.1/1	624/1
"	1689-1765	1.1.1/2	624/2
"	1766-1828	1.1.1/3	625/1
" ¹³⁶	1828-1851	1.1.1/4	626/1
"	1852-1861	1.1.1/5	627/1
"	1862-1879	1.1.1/6	628/1
"	1880-1887	1.1.1/7	629/1
Bateigs		1.1.2	
Bateigs	1888-1895	1.1.2/1	630/1
"	1896-1912	1.1.2/2	630/2
"	1913-1931	1.1.2/3	631/1
"	1932-1952	1.1.2/4	
"	1952-1966	1.1.2/5	
"	1967-1984	1.1.2/6	
"	1984-	1.1.2/7	
Comunions		1.1.3	
Confirmacions		1.1.4	
Confirmacions	1873	1.1.4/1	631/2
"	1942-	1.1.4/2	
Matrimonis		1.1.5	
Matrimonis	1888-1908	1.1.5/1	631/3
"	1909-1928	1.1.5/2	631/4
"	1929-1952	1.1.5/3	

¹³⁶ En el moment actual, tan deteriorat que ens ha sigut impossible fins i tot la seua fotodigitalització.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Matrimonis	1952-1969	1.1.5/4	
"	1970-	1.1.5/5	
Defuncions		1.1.6	
Defuncions	1888-1907	1.1.6/1	632/1
"	1908-1934	1.1.6/2	632/2
"	1935-1952	1.1.6/3	
"	1952-1980	1.1.6/4	
"	1980-	1.1.6/5	
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2	
Índexs¹³⁷		1.2.1	
Llibres Sacramentals	1689-1887	1.2.1/1	632/3
"	1888-1934	1.2.1/2	633/1
"	1929-1952	1.2.1/3	
De Matrimonis		1.2.2	
Certificats per a Expedients Matrimonials		1.2.2.1	
Certificats per a Expedients Matrimonials	1834-1876	1.2.2.1/1	633/2
"	1877-1900; 1929	1.2.2.1/2	634
Expedients Matrimonials		1.2.2.2	
Expedients Matrimonials	1892-1900	1.2.2.2/1	635/1
"	1900-	1.2.2.2/2	
Amonestació	1932	1.2.2.3	635/2
De Defuncions		1.2.3	
Llicència Sepultura	1929	1.2.3/1	635/5
Trasllat cadàver	1927	1.2.3/2	635/3
Minutari Defuncions	1907-1910	1.2.3/3	635/4
Matrícula Parroquial		1.2.4	
Matrícula Parroquial	1760-1815	1.2.4/1	636/1

¹³⁷ Cfr. infra N.5.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Matrícula Parroquial	1817-1851	1.2.4/2	636/2
"	1852-1854	1.2.4/3	636/3
"	1855-1865	1.2.4/4	636/4
"	1866-1875	1.2.4/5	636/5
" ¹³⁸	1876-1886	1.2.4/6	636/6
"	1887-1894	1.2.4/7	637/1
"	1895-1900	1.2.4/8	637/2
"	1901-1905	1.2.4/9	637/3
"	1906-1909	1.2.4/10	637/4
"	1911-1916	1.2.4/11	637/5
"	1919-1928	1.2.4/12	637/6
GOVERN		2	
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1	
Apunts Història de l'Alcúdia	1936	2.1.1	638/1
VISITES PASTORALS		2.2	
Visita Pastoral	1663-1670	2.2/1	638/2
"	1676	2.2/2	638/3
"	1695	2.2/3	638/4
"	1699	2.2/4	638/5
"	1734	2.2/5	638/6
"	1745	2.2/6	638/7
"	1758	2.2/7	638/8
"	1772	2.2/8	638/9
"	1782	2.2/9	638/10
"	1791	2.2/10	638/11
"	1807	2.2/11	638/12
"	1819	2.2/12	638/13
"	1900	2.2/13	638/14
"	1951-2002	2.2/14	

¹³⁸ Manquen els anys 1882 i 1883.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Visita Pastoral	2002	2.2/15	
LLICÈNCIES BINACIÓ	1921-1926	2.3	638/15
BREU¹³⁹ DE PIUS X SOBRE EL JUBILEU PORCIÚNCULA	1906	2.4	638/16
ACCIÓ PASTORAL			
		3	
INSTITUCIONS I CONFRARIES			
		3.1	
Confraries ¹⁴⁰	1673-1918	3.1/1	639/1
Santíssim Crist i Divina Aurora	1867-1895	3.1/2	639/2
Sant Francesc i Sant Josep	s.d.	3.1/3	639/3
Sagrat Cor de Jesús	1869-1907	3.1/4	639/4
Santíssim Rosari	1876-1894	3.1/5	639/5
Santíssim Sagrament	1889	3.1/6	639/6
Immaculada i Sant Josep	1893	3.1/7	639/7
Santíssima Creu	1895	3.1/8	639/8
Mare de Déu dels Dolors	1910-1930	3.1/9	639/9
Obra de les Tres Maries	1919	3.1/10	639/10
Filles de Maria	1917	3.1/11	639/11
Congregació Doctrina Cristiana	1918	3.1/12	639/12
Conferències Sant Vicent de Paül	1926	3.1/13	639/13
Santíssim Crist del Calvari	s.d.	3.1/14	639/14
CULTE PARROQUIAL			
		4	
RACIONALS			
		4.1	
Racional	1675-1738	4.1/1	640/1
"	1739-1749	4.1/2	640/2
"	1750-1756	4.1/3	640/3
"	1756-1771	4.1/4	640/4

¹³⁹ Original, pergami.

¹⁴⁰ Conté també: Erecció canònica del *Via Crucis* (1882), certificació relíquies (1841), felicitació sabatina (1861), obres, restauracions i comptes (s. XVIII-XIX), notícies de la parròquia (ca. 1925), notícies sobre la capella de la comunió (ca. 1924).

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Racional	1789-1806	4.1/5	640/5
"	1807-1822	4.1/6	641/1
"	1823-1840	4.1/7	641/2
"	1841-1866	4.1/8	641/3
"	1859-1863	4.1/9	641/4
"	1867-1886	4.1/10	641/5
"	1887-1901	4.1/11	641/6
"	1902-1916	4.1/12	641/7
"	1917-1927	4.1/13	642/1
"	1928-1936	4.1/14	642/2
"	1941-1951	4.1/15	642/3
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5	
INVENTARI	ca. 1868	5.1	643/1
VISITES D'AMORTITZACIÓ		5.2	
Visita d'Amortització ¹⁴¹	1712	5.2/1	643/2
"	1712-1789	5.2/2	643/3
OBRES		5.3	
Obra Campanar	s.XVIII(?)	5.3/1	643/4
Ampliació Temple	1929	5.3/2	643/5
Restauració Altar	1892	5.3/3	643/6
Imatge Sant Onofre	1873-1874	5.3/4	643/7
CULTE I FÀBRICA		5.4	
Comptes Culte i Fàbrica	1819-1880	5.4/1	643/8
"	1899	5.4/2	643/9
COMPTES		5.5	
Llibre de Comptes	1634-1789	5.5/1	643/10
"	1721-1732	5.5/2	643/11
"	1722-1728	5.5/3	643/12

¹⁴¹ És fotocòpia.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Llibre de Comptes	1807-1883	5.5/4	643/13
"	1856-1863	5.5/5	643/14
"	1923-1936	5.5/6	643/15
ALTRES		5.6	
Càrrec i Rendes	1664-1809	5.6/1	644/1
Censals (J. Serra)	1812-1840	5.6/2	644/2
Rebutts de Misses	1881-1887	5.6/3	644/3
Col·lecta Rosaris	1887	5.6/4	644/4
Factures i Rebutts	1883	5.6/5	644/5
"	1924-1929	5.6/6	644/6
VARIS ¹⁴²	1679-1804	5.N	644/7
VARIS		N	
ESBERRANY ANNEXIÓ CANALS	1861	N.1	644/8
ACTA INSPECCIÓ TIMBRES	1926	N.2	644/9
ROMERO TENA, ESCULTOR	1941	N.3	644/10
ARBRES GENEALÒGICS	1700-1833	N.4	645/1
ÍNDIX GENEALÒGIC	1700-1833	N.5	645/2

¹⁴² Conté: Visita del jutge de Novalés (1765), escriptura de venda (1726), carregament de cens (1679), escriptures de carregament (s. XVIII-XIX).

BARXETA

PARRÒQUIA DELS SANTS ESPOSORIS DE LA MARE DE DÉU I SANT JOSEP

Barxeta limita amb els termes del Genovés, Lloc Nou d'en Fenollet i Xàtiva, a la comarca de la Costera; l'Ènova i Rafelguaraf, a la comarca de la Ribera Alta; Benigànim i Quatretonda, a la comarca de la Vall d'Albaida; i Simat de la Valldigna, a la comarca de la Safor. Situada a la Vall de Barxeta, el topònim, arabitzat, podria significar *les dues barxes*, prenent la paraula barxeta o barxell com a diminutiu de barxa, una mena de senalla d'espart o palma de margalló amb tapadora per a dur el menjar, o potser les eines. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 122 habitants; el 1857, 570; el 1900, 1.121; i el 2012, segons l'INE, 1.637.

Tal volta la Barxeta islàmica caldria remuntar-la a mitjan segle X, quan l'autoritat corresponent del castell de Xàtiva ordenà assentar un grup de colons a la zona.

Després de la conquesta cristiana, el rei lliurà l'alqueria de Barxeta, el 1248, a Pere Sabata. Els Sabata es convertiren en senyors fins a finals del segle XIV o primeries del XV, en què el poble passà a una altra família, els Castellet. Més endavant, passà al llinatge dels Tallada, que van ser els qui atorgaren la carta pobla. La població fou musulmana fins que els obligaren a fer-se cristians al primer terç del segle XVI. En conseqüència, la mesquita local fou convertida en església en 1534, sota l'advocació de la Nativitat de la Mare de Déu, per a erigir-se en parròquia més endavant, el 1574, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva. Les condicions –i les rendes– que podia oferir, eren minses, doncs segons l'arquebisbe Ribera la Barxeta d'aleshores “est opidum longe, remotum et inhabitatum”. En expulsar els cristians moriscos el 1609, el poble restà buit, amb la qual cosa el jove Gaspar Tallada, senyor de Barxeta i cavaller de l'Orde de Montesa, hagué d'atorgar carta de població el 1617.

El terme de Barxeta feia de frontera entre les terres sota el domini del monestir cistercenc de la Valldigna i el terme de la ciutat de Xàtiva; a l'efecte fou objecte de molts litigis, disputes i permutes.

Al terme de Barxeta paga la pena la visita a la serra de Boscarró, on hi ha la famosa pedrera de marbre d'on s'extrau la varietat *rosa tierno* o *rosa Valencia* tan present en nombroses obres des de ben antic, com

per exemple la pica àrab del Museu de l'Almodí de Xàtiva, o les piques baptismals de la seu de Xàtiva i església de Montesa, llavorades ambdues al segle XVIII.

L'església parroquial estigué dedicada, des de 1612, al patriarca Sant Josep. Més endavant, el 1733, començà la construcció d'un nou temple, que es va acabar el 1739, posant-lo sota una nova advocació: la dels Esposoris de la Mare de Déu i Sant Josep. El promotor del canvi fou el rector d'aleshores, mossèn Josep Trullenc, segons pareix, amb l'ànim de fomentar el sagrament del matrimoni i evitar les unions de fet, freqüents al poble. Malauradament, aquell temple fou víctima de la piqueta, que l'enderrocà per complet el 1937.

L'actual església es començà a bastir el 1953, sent beneïda el 2 d'abril de 1959.

L'Arxiu Parroquial es troba en dependències parroquials. El fons històric es troba fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

Està completa la sèrie de Registres Sacramentals des de 1613 i la de Visites Pastorals des de 1726.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

CARBÓ I SANCHO, S., *Historia del templo parroquial de los Santos Desposorios de la Virgen*, Barxeta 1959-1984, (mecnografiat).

PLA MATEU, C., *Catàleg de l'Arxiu Parroquial del'església dels Desposoris de Barxeta*, Barxeta 1989, (mecnografiat).

-----, "L'Església dels Esposoris de la Mare de Déu de Barxeta. Catàleg de l'Arxiu Parroquial", *Papers de la Costera* 9 (1998) 74-82.

SOLER, A., *Història del poble de Barxeta*, Barxeta 2004.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
ACCIÓ PASTORAL	3
Confraries i Associacions	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Distribuïdor	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Varis	5.N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1613-1697	1.1.1/1
"	1697-1795	1.1.1/2
"	1795-1820	1.1.1/3
"	1820-1844	1.1.1/4
"	1845-1866	1.1.1/5
"	1867-1876	1.1.1/6
"	1877-1906	1.1.1/7
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1900-1918	1.1.2/1
"	1919-1928	1.1.2/2
"	1929-1940	1.1.2/3
"	1941-1952	1.1.2/4
"	1952-1982	1.1.2/5
"	1982-	1.1.2/6
Comunions		1.1.3
Comunions	1952-1983	1.1.3/1
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1912-1932	1.1.4/1
"	1942-1997	1.1.4/2
"	1999-	1.1.4/3
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1907-1933	1.1.5/1
"	1934-1952	1.1.5/2
"	1952-1989	1.1.5/3

Tipologia documental	Dates	Signatura
Matrimonis	1989-	1.1.5/4
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1900-1935	1.1.6/1
"	1936-1952	1.1.6/2
"	1952-2002	1.1.6/3
"	2003-	1.1.6/4
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA¹⁴³		1.2
Varis¹⁴⁴	s. XIX	1.2.N
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA¹⁴⁵		2.1
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral	1726	2.2/1
"	1732	2.2/2
"	1741	2.2/3
"	1759	2.2/4
" ¹⁴⁶	1769	2.2/5
" ¹⁴⁷	1782	2.2/6
"	1793	2.2/7
" ¹⁴⁸	1807	2.2/8
"	1818	2.2/9
"	1924-1968	2.2/10
"	2003	2.2/11

¹⁴³ Cfr. infra nota a 2.2/6.

¹⁴⁴ Conté partides sacramentals en paper timbrat, correspondència, certificats, expedients matrimonials i còpia impresa d'un breu de Pius VI de 1799.

¹⁴⁵ Cfr. infra nota a 5.N.1.

¹⁴⁶ Conté una visita d'amortització de 1807.

¹⁴⁷ Conté índex de bateigs de 1820 a 1830.

¹⁴⁸ Conté un inventari de 1896.

Tipologia documental	Dates	Signatura
ACCIÓ PASTORAL		3
CONFRARIES I ASSOCIACIONS		3.1
Confraria del Rosari	1690-1807	3.1.1
CULTE PARROQUIAL		
RACIONALS		4.1
Racional	1663-1725	4.1/1
"	1756-1788	4.1/2
"	1788-1802	4.1/3
"	1803-1820	4.1/4
"	1820-1834	4.1/5
"	1834-1867	4.1/6
"	1867-1890	4.1/7
"	1891-1921	4.1/8
"	1921-1956	4.1/9
Distribuïdor	1952-1970	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES¹⁴⁹		
VARIS		5.N
Varis¹⁵⁰	1817-1866	5.N.1
Varis¹⁵¹	1867-1951	5.N.2

¹⁴⁹ Cfr. supra notes a 2.2/5 i 2.2/8.

¹⁵⁰ Llibre, que conté: “Noticia de los Curas o Regentes de Barcheta”, “Administración de las tierras de san José”, documents de fàbrica, calendari de censos, “Plato y entradas de almas”, i altres.

¹⁵¹ Llibre que conté entre altres: Obres del temple i del cementeri, compres d'objectes litúrgics, drets de fàbrica, càrrec i data, comptes, “Cepillo y demandas por las almas”.

CANALS

PARRÒQUIA DE SANT ANTONI ABAT

Canals limita amb l'Alcúdia de Crespins, Cerdà, Xàtiva, la Granja de la Costera, Llanera de Ranes, Montesa, Torrella i Vallés, totes a la comarca de la Costera, i amb Aiello de Malferit i l'Olleria, ambdues a la comarca de la Vall d'Albaida. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 1.534 habitants –1.984 amb Aiello i la Torre de Cerdà–; el 1857, 2.604; el 1900, 4.695; i el 2012, segons l'INE, 14.024.

Després de la conquesta cristiana, el llogaret de Canals va ser lliurat a Dionís d'Hongria. A mitjan segle XIV passà a Ramon de Riusech, i poc després, el 7 de febrer de 1352, fou venut a la ciutat de Xàtiva amb la categoria de baronia. La total independència respecte l'actual capital de la Costera l'aconseguí Canals quan s'aboliren els senyorius, al segle XIX.

La Parròquia és antiga, doncs a les *Rationes Decimarum Hispaniae* consten les quantitats que el rector havia de pagar el 1279 i 1280. Poc després, sabem de la visita pastoral practicada a l'església el 1401, on consta la seua advocació “Sancti Anthonii et Nativitatis Beate Marie”. La parròquia d'aleshores tenia la seu a l'església gòtica que hi havia a prop de l'actual plaça de la Presó, un temple de finals del segle XIII o principis del XIV que malauradament s'enderrocà el 1953. Tenia un retable, hui desaparegut, que els jurats de Canals van encarregar, el 1483, al pintor de Xàtiva Joan Vendrell.

El 1623 s'inicià la construcció de l'església actual, que fou beneïda pocs anys després, el 16 de gener de 1634. D'acord amb l'època, segurament cobriren el temple amb voltes de creueria. Tot i això, les modes posteriors volgueren posar l'edifici *al dia*, amb la qual cosa, entre 1690 i 1695, el rector de Canals, mossén Miquel Saurina, promogué i costejà la decoració barroca actual, amb les fullaraques i angelots que hui veiem, molt del gust d'aleshores, amb la qual cosa s'aconseguí un dels temples barrocs valencians més reeixits. També en aquella època es bastí el rerasagrari, amb unes pintures murals pintades al fresc ben interessants.

El 1888 va caure de forma inesperada un angle del campanar, que s'hagué d'enderrocar per complet. L'arquitecte aconsellà no bastir el

nou campanar al mateix lloc, amb la qual cosa s'acordà finalment la construcció dels dos campanars que flanquegen hui la portada principal. El primer, el de la part de la dreta –si contemplem la frontera des de la plaça–, s'acabà el 1894; el de l'esquerra s'inaugurà més tard, en 1920. Pel que fa a la capella de la comunió, el buit que deixà el campanar antic possibilità la seua construcció, finalitzant les obres l'any 1890.

A més de l'església de Sant Antoni Abat, a Canals es bastiren al segle XX dos edificis religiosos més: l'ermita del Calvari i el convent de les clarisses. El Calvari antic estava situat prop de l'actual plaça del Calvari, i s'hagué d'enderrocar el 1877 per eixample del poble en direcció nord-est. L'actual, amb les capelletes del viacrucis i l'ermita del Crist de la Salut, es construí anys després, el 1907.

Pel que fa a les clarisses, molt volgudes a Canals, la comunitat es traslladà a la comarca de la Costera, procedent de Guadalajara, el 1912. Per acollir-les es va construir, entre la segona i tercera dècada del segle passat, un monestir de nova planta, d'acord amb les traces del mestre d'obres franciscà fra Maseu Company. L'església, d'estil neogòtic, és d'una sola nau, amb voltes de creueria i cinc seccions o cruixies. En 2001 el convent de Canals acollí les poques monges franciscanes menorettes que hi havia al corresponent monestir de Santa Clara de Xàtiva.

La Torre de Cerdà o Torre dels Frares és un llogaret situat al costat mateix d'Aiacor, actualment d'uns 180 habitants. El nom li ve dels seus antics propietaris, primer els frares del convent de mercedaris de Xàtiva, que l'adquiriren després de la conquesta, per a vendre'l més tard, el 1740, a Lluís Cerdà, d'on li ve el nom actual. El 1856 es va annexionar a Aiacor, i després, a Canals. L'església, del segle XVIII, està dedicada a la Mare de Déu de l'Encarnació. El campanar, ben gruixut, està adossat al temple, segons alguns autors romanalla de l'antiga torre que donaria nom al poble. Eclesiàsticament continua sent un annex d'Aiacor.

La Torre de Canals. Després de la conquesta cristiana passà per diversos senyors i es convertí en una baronia –independent de la de Canals– que al segle XV, consta documentalment, senyorejava la cèlebre família Borja. Segons la tradició, a la Torre va nàixer el 1375 Alfons de Borja, el futur papa Calixte III, encara que el fet no compta amb testimonis coetanis i sols es parla de tan il·lustre veí a partir del segle XVI. Els Borja, no obstant, van vendre la baronia a la ciutat de Xàtiva en 1506, que la va retindre fins a la supressió dels senyorijs al segle XIX. L'esglé-

sia de la Torre, construïda a finals del segle XIV, està dedicada a la Santa Creu i probablement es bastí en la mateixa època que el palau dels Borja, hui desaparegut. És una església de les anomenades de reconquesta, però molt reformada per intervencions posteriors. Al seu interior conserva un retaule pintat pel Mestre de Borbotó, de principis del segle XVI. A més, es conserva la torre que dona nom al llogaret, *restaurada* –millor dit reconstruïda– el 1995. Hui en dia la Torre de Canals és un barri de Canals amb alcalde pedani.

No ens consta documentació arxivística històrica de Canals ni de la Torre de Canals, però sí d'Aiacor i el seu annex Torre de Cerdà.

PARRÒQUIA DE SANT JAUME APÒSTOL D'AIACOR

Aiacor es troba al nord de Canals. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 312 habitants; en 1857, 475. En dades recents, segons la *Guía de la Archidiócesis* de 2011, n'eren 1.574.

Va ser municipi independent fins al 1879 en què s'annexionà a Canals, i, d'acord amb el corresponent procés d'annexió, ho feu també la Torre de Cerdà o Torre dels Frares, que aleshores pertanyia a Aiacor.

El 1259, el rei Jaume I concedí al qa'id musulmà de Montesa, de la família dels Banu Isa, permís per poblar “alcheriam que dicitur Yocor, que est in termino Xative”; potser així, s'establiren a l'actual Aiacor una sèrie de famílies de musulmans, que romandrien al territori fins l'expulsió de 1609. En època més recent, el llogaret va pertànyer –entre altres– a la família Sans.

Segons informació enviada al segle XVIII al comte de Florida-blanca, “Sirve el curato de la parroquial del lugar de Ayacor el doctor Luis Ferrandis. Esta yglesia se dismembró de la colegial de San Felipe y se erigió en curato con título de San Jayme Apóstol en el año 1534. En el año 1574 había en este pueblo 33 casas de christianos nuevos, en el 1730 tenía 60, al presente [1790] hay en él 70 vecinos y 209 personas de comunión y confesión. En su término, la hermita con invocación del Santo Christo del Calvario”.¹⁵²

¹⁵² *Primera parte de la relación hecha en virtud de la real orden de Su Magestad de 18 de abril de 1790. Que contiene los dos primeros partidos de los quatro de que se compone el arzobispado de Valencia* (Arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores, ms. 35, f. 149).

L'església, dedicada a Sant Jaume Apòstol, va ser edificada al segle XVIII i és de bones proporcions, d'una sola nau, amb huit capelles laterals –quatre a cada costat– comunicades entre si. La sagristia, de la mateixa longitud que l'amplària de la nau central, està darrere del presbiteri. A mitjan segle XIX, Madoz descriví aquest temple com a “muy notable por sus bellas proporciones arquitectónicas, con una torre elegante y esbelta”. Les traces de la torre són obra de fra Vicent Cuenca, mestre d'obres de Xàtiva i arquitecte de la seu de la ciutat.

Completa la devoció d'Aiacor l'ermita del Crist del Calvari, un xicotet temple amb creuer i cúpula, de proporcions elegants, beneït el 1755.

L'Arxiu Parroquial conserva l'acta de fundació de la confraria de la Mare de Déu del Rosari, de 1653, el document més antic del que tenim constància a aquest arxiu. Està completa la sèrie de registres sacramentals des de 1682, amb l'annex de Torre dels Frares, i la de Visites Pastorals des de 1745. L'arxiu, fotodigitalitzat, està a la disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- CEBRIÁN I MOLINA, J.LI., “L'ermita del Santíssim Crist d'Aiacor”, en *Llibre de Festes d'Aiacor*, Aiacor 1988, [s.p].
- *L'oratori i la torrassa del palau dels Borja a la torre de Canals*, Canals 1990.
- “L'arquitectura religiosa de Canals al segle XX”, en *Llibre de Festes de Canals*, Canals 1991, 91-114.
- “L'església de Sant Antoni Abat de Canals”, en *Llibre de Festes de Canals*, Canals 1995, 100-119.
- “L'església de l'Encarnació de la Torre dels Frares”, en *Llibre de Festes de Canals*, Canals 1996, 63-70.
- SIVERA FONT, S., *Apuntes histórico-descriptivos de la Villa de Canals*, València 1907, (reedició, Canals 1983).
- VILA MORENO, A., “Aproximació a la història de la Torre de Cerdà”, *Papers de la Costera* 5 (1987) 97-119.
- *Canals, temas de historia local*, Canals 1994.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ (AIACOR)

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
BOAV	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
Confraries i Associacions	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Distribuïdor	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Culte i Fàbrica	5.1
Comptes	5.2
Almoines	5.3
Comptes (de la Torre)	5.4
VARIS	N

INVENTARI (AIACOR)

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1682-1726	1.1.1/1
"	1719-1739	1.1.1/2
"	1739-1769	1.1.1/3
"	1770-1816	1.1.1/4
"	1816-1841	1.1.1/5
"	1842-1851	1.1.1/6
"	1852-1859	1.1.1/7
"	1859-1861	1.1.1/8
"	1862-1875	1.1.1/9
"	1876-1892	1.1.1/10
" ¹⁵³	1939-1951	1.1.1/11
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1893-1931	1.1.2/1
" ¹⁵⁴	1932-1936	1.1.2/2
"	1952-2006	1.1.2/3
"	2006-	1.1.2/4
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1942-1959	1.1.4/1
"	1988-	1.1.4/2
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1893-1936	1.1.5/1

¹⁵³ Des de 1893 fins a 1936 i després de 1951, individualitzats en els llibres sacramentals.

¹⁵⁴ Manca al moment de confeccionar aquest inventari.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Matrimonis	1952-	1.1.5/2
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1893-1936	1.1.6/1
"	1952-	1.1.6/2
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índex	1770-1875	1.2.1
Matrícula Parroquial	1868-1885	1.2.2
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral	1745	2.2/1
"	1758	2.2/2
"	1791	2.2/3
"	1807	2.2/4
"	1819	2.2/5
"	1859	2.2/6
"	1951-2002	2.2/7
"	2007	2.2/8
BOAV¹⁵⁵	1862-	2.3
ACCIÓ PASTORAL		3
CONFRARIES I ASSOCIACIONS		3.1
Confraria del Rosari	1653-1744	3.1.1
CULTE PARROQUIAL		4
RACIONALS		4.1
Racional ¹⁵⁶	1910-1918	4.1/1

¹⁵⁵ Manquen: 1867, 1912, 1918, 1929, 1936, 1937, 1938, 1945.

¹⁵⁶ Els fulls corresponents als anys 1918-1923 estan tallats a tisora.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Racional	1929-1951	4.1/2
" ¹⁵⁷	1910-1923	4.1/3
DISTRIBUÏDOR	1952	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5
LLIBRE DE CULT E I FÀBRICA	1859-1932	5.1
LLIBRE DE COMPTES	1745-1858	5.2
LLIBRE D'ALMOINES	1747-1794	5.3
LLIBRE DE COMPTES (DE LA TORRE)	1733-1794	5.4
VARIS ¹⁵⁸	s. XIX-XX	N

¹⁵⁷ Respecte a les "Misses pro populo", és idèntic al Racional 4.1/1, del què es pot considerar una còpia, encara que hi ha altres seccions intercalades, como ara "Càrrec i descàrrec" i altres actes de Culte. Els registres arriben fins a 1923. També aquest llibre té fulles tallades.

¹⁵⁸ Comprén entre altres: Escriitures (1851-1910), registre de la propietat (1904), expedients de possessió (1892), declaració de dot (1853) i similars (fonamentalment del s. XIX).

CERDÀ

PARRÒQUIA DE SANT ANTONI ABAT

Cerdà limita amb Canals, la Granja de la Costera, Xàtiva, Llanera de Ranes, Torrella i Vallés, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 209 habitants; el 1857, 448; el 1900, 404; i el 2012, segons l'INE, 407.

No obstant que el poble porta el cognom del senyor, Cerdà, el seu origen sol relacionar-se amb l'alqueria de Ferran, encara que no fou fins al segle XVI quan la senyoria passà als Cerdà. Tot i això, tal volta Ferran fóra una petita alqueria diferent de Cerdà, potser integrada a hores d'ara al poble actual, doncs per al 1603 hi ha una “Memòria dels desposats en lo lloch de Ferran”,¹⁵⁹ independent dels qui presumiblement residien a Cerdà.

A finals del segle XVII pertanyia a Josep Cerdà i Portadora, un noble de Xàtiva, cavaller de l'Orde de Montesa, mort el 1697. Com la majoria de localitats de la Costera de Ranes, fou lloc de cristians moriscos, i hagué de repoblar-se després de l'expulsió, el 1612.

El casc urbà de Cerdà està dins el perímetre delimitat per la séquia de Ranes i la carretera N-430, just a la cruïlla amb l'antic camí dels Algepsars o antic camí d'Énguera a Xàtiva per la Venta dels Bandolers o la Foia de Cerdà. Abans de la construcció de l'autovia, el trànsit passava per dins del poble, arran la construcció de la carretera –camí Reial de Madrid– en temps de Carles III, via que amb el temps esdevindria carrer principal de la localitat.

La parròquia es va erigir canònicament el 1535 en segregar-se de la col·legiata de Xàtiva, la qual comprenia, a més de Cerdà, les esglésies d'Aiacor, Torre de Cerdà –o dels Frares–, Vallés i Torrella. El temple actual és del segle XIX, amb capelles laterals entre contraforts. La frontera remata en espanya amb tres campanes; la més antiga, dedicada a Sant Roc, data de 1859.

Un dels personatges més excel·lents batejat a Cerdà fou mossén Joan Martínez Blasco, fundador d'una casa per acollir leprosos a Gata de Gorgos (Marina Alta), d'on fou rector; morí en contraure la lepra ell mateix.

¹⁵⁹ Cfr. infra nota a 2.2/1.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial es troba dipositat a l'Arxiu Diocesà en les caixes assenyalades en la columna corresponent. Està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta d'aquest arxiu. Conté documentació de Llanera de Ranes i Torrella anterior a la creació dels corresponents arxius propis en aquestes localitats.

Està completa la sèrie de registres sacramentals des de 1735 i consten Visites Pastorals des de 1576.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

PIQUERAS HABA, J., *Geografia de les comarques valencianes*, V, València 1995, 112-113.

SEGARRA TEROL, J.V. – PÉREZ BORREDÀ, J.R., “Els moriscos de la Costera de Ranes. La parròquia de Cerdà i els seus annexos”, *Papers de la Costera* 14 (2011) 45-60.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Documentació Eclesiàstica (manuscrita)	2.3
Correspondència	2.4
Documentació Civil	2.5
Documentació Eclesiàstica (impresa)	2.6
BOAV	2.7
ACCIÓ PASTORAL	3
CULTE PARROQUIAL	4
Anotacions de Misses	4.1
Llibres de Misses	4.2
Llibres de Misses, Agendes i Dietaris	4.3
Càrrec i Descàrrec	4.4
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Visites d'Amortització	5.1
Fàbrica	5.2
Inventari	5.3
Censals	5.4
Rebuts, Albarans i Factures	5.5
Varis	5.N
DOCUMENTACIÓ JUDICIAL	6
Clàusules Testamentàries	6.1

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
SACRAMENTAL		1	
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1	
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1	
<i>Quinque Libri</i> ¹⁶⁰	1735-1774	1.1.1/1	798
"	1775-1806	1.1.1/2	798
"	1807-1834	1.1.1/3	799
"	1835-1863	1.1.1/4	799
"	1860-1891	1.1.1/5	799
Bateigs		1.1.2	
Bateigs	1892-1936	1.1.2/1	
"	1939-1951	1.1.2/2	
"	1952-	1.1.2/3	
Comunions		1.1.3	
Confirmacions		1.1.4	
Matrimonis		1.1.5	
Matrimonis	1892-1936	1.1.5/1	
"	1939-1951	1.1.5/2	
"	1952-	1.1.5/3	
Defuncions		1.1.6	
Defuncions	1891-1936	1.1.6/1	
"	1939-1951	1.1.6/2	
"	1952-	1.1.6/3	
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2	
Índex		1.2.1	
Índex de Defuncions	1891-1936	1.2.1/1	800

¹⁶⁰ Cfr. infra nota a 2.2/1.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Matrícula Parroquial		1.2.2	
Matrícula Parroquial	1923	1.2.2/1	801
"	1924	1.2.2/2	801
"	1928	1.2.2/3	801
Varis de Bateigs	s. XIX	1.2.3	801
Varis de Matrimonis	s. XIX	1.2.4	801
Varis de Difunts	s. XIX	1.2.5	801
Varis	s. XIX	1.2.N	801
GOVERN			
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2	
Història de la Parròquia ¹⁶¹		2.1	
Varis	s. XVII (?)- XIX	2.1.1	
		2.1.N	801
VISITES PASTORALS		2.2	
Visita Pastoral ¹⁶²	1570-1699	2.2/1	801
"	1819	2.2/2	801
"	1959-	2.2/3	
DOCUMENTACIÓ ECLESIASTICA (MANUSCRITA) ¹⁶³	s. XVIII- XIX	2.3	802
CORRESPONDÈNCIA	s. XVIII- XIX	2.4	802
DOCUMENTACIÓ CIVIL	s. XIX	2.5	802

¹⁶¹ En el moment de confeccionar aquest inventari, el llibre comença i acaba en 1994.

¹⁶² Llibre restaurat. Conté les visites dels anys 1570 a 1699, encara que en la coberta llegim "1576, 1579, 1584, 1592, 1596, 1598, 1603, 1607, 1620, 1644, 1654, 1658, 1695, 1699". Les tapes originals d'aquest llibre de visites, en el moment de confeccionar aquest inventari, són les tapes que guarden una sèrie de visites d'amortització sense enquadrar (cfr. infra 5.1). La llegenda d'aquestes tapes originals ha estat copiada en les noves tapes del llibre restaurat. En les tapes, originals i noves, a la relació d'anys de les visites, s'afegeix: "Y desposorios del lugar de Ferrán, 1598, y Bautizados del de Vallés 1594, y Bautizados del de Cerdà 1599, se hallarán después de la Visita de 1603". Efectivament, darrere els fulls de la visita de 1603 estan enquadrades 6 fulles més, corresponents als esposats i batejats nomenats en la coberta.

¹⁶³ Conté breu original, en paper amb segell de cera al dors, de Climent XIII de 1762.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
DOCUMENTACIÓ ECLESIASTICA (IMPRESA)	1762-1862	2.6	802
BOAV	1939-	2.7	
ACCIÓ PASTORAL			
		3	
CULTE PARROQUIAL			
		4	
Anotacions de Misses	1836-1851	4.1	802
LLIBRES DE MISSES		4.2	
Llibres de Misses	1922	4.2/1	802
"	1923	4.2/2	802
"	1929	4.2/3	802
LLIBRES DE MISSES, AGENDES I DIETARIS	1980-	4.3	
CÀRREC I DESCÀRREC	s. XIX	4.4	803
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES			
		5	
VISITES D'AMORTITZACIÓ ¹⁶⁴	1712-1790	5.1	803
LLIBRE DE FÀBRICA	1745-1833	5.2	803
INVENTARI	s. XIX	5.3	803
CENSALS	1847-1849	5.4	803
REBUTS, ALBARANS I FACTURES	s. XVIII-XIX	5.5	803
VARIS	s. XVIII-XIX	5.N	803
DOCUMENTACIÓ JUDICIAL			
		6	
CLÀUSULES TESTAMENTÀRIES	s. XIX	6.1	803

¹⁶⁴ Amb les tapes esmentades en la nota a 2.2/1.

ESTUBENY

PARRÒQUIA DE SANT ONOFRE

Estubeny limita amb Xàtiva i Llanera de Ranes, a la comarca de la Costera; i amb Anna i Sellent, a les comarques de la Canal de Navarrés i la Ribera Alta respectivament. Al temps de l'expulsió dels moriscos comptava amb 38 focs; al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 94 habitants; el 1857, 310; el 1900, 285; i el 2012, segons l'INE, 125.

El topònim *Estubeny* diuen els estudiosos que podria vindre del llatí *stupa*, o estopa, potser per alguna producció de cànem o lli en temps antics. Altres, en canvi, el fan derivar de l'àrab *ust uwan*, que significa entrada.

Amb població musulmana fins l'expulsió –oficialment cristians després de les conversions forçoses del primer terç del segle XVI–, Estubeny va pertànyer a diversos llinatges, com ara els Borja al segle XIV i, sobre tot, els Ferriol; de mossén Ferriol va passar al seu fill Francesc Joan i d'aquest a diversos membres de la família, tots ells cavallers de l'Orde de Montesa; de Lluís Ferriol († 1647) al seu fill Fadric, mort el 1664. En faltar aquest, la senyoria l'obtingué una filla, Maria Ferriol, que va casar amb Tomàs Agulló, també cavaller de Montesa († 1695). Després de la Guerra de Successió, s'autotitulava senyor d'Estubeny Guillem d'Omara, un militar d'origen irlandés que vingué a lluitar en aquesta guerra; com els Ferriol, també va ser cavaller de Montesa i faltà al castell d'aquella població el 1724. Més endavant, la senyoria d'Estubeny recaigué en la família Gil.

Des d'antic, Estubeny té fama de ser un poble recòndit. La parròquia es va fundar el 1535, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva, i ja es considerava aleshores el poble *in locis remotis et desertis*. Segons l'*Enciclopèdia Catalana*, al voltant del 1609 pertanyia eclesiàsticament a Càrcer. Durant algun temps, des de 1902, va ser filial de la parroquial d'Anna.

El 1748 va sofrir els efectes dels terratrèmols, sent un dels pobles, amb Montesa, que més patí en aquella catàstrofe. Just un any després, el 23 de març, es va col·locar la primera pedra de l'actual temple parroquial, les obres del qual finalitzaren el 1756. Poc després, el 1795, vistos els

escassos recursos de la parroquial d'Estubeny, Manel Mª Negrete, comte de Campo Alange i ministre del rei Carles IV, va regalar a la parròquia una imatge de la Mare de Déu dels Dolors i diversos objectes per al culte. A més, costejà les obres realitzades a l'església per edificar la corresponent capella que albergaria la talla, que s'encarregà al cèlebre escultor Josep Esteve Bonet. La parròquia conserva, també, una talla del titular, Sant Onofre, de 1643, i un calze amb la inscripció següent: "Año 1791, siendo limosnero mayor de Su Magestad el Excmo. Sr. D. Antonio de Senmenat, Patriarca de las Indias. Carlos IV Hispaniarum Rex virtute".

El fons històric de l'Arxiu Parroquial està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

Està completa la sèrie de Registres Sacramentals des de 1627 i la de Visites Pastorals des de 1654.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

ESCARTÍ, V.J. – GINESTA, E., "Catàleg de l'Arxiu Parroquial d'Estubeny", *Papers de la Costera*, 6 (1989) 199-205.

GINESTA CHULIÀ, E., *Catàleg dels arxius parroquials d'Estubeny i Anna conservats a l'Arxiu Parroquial d'Anna*, València 1986, (mecanografiat).

SIMÓN MARTÍNEZ, M., *Reseña histórica de Estubeny*, Estubeny 2009.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Documentació Civil i Eclesiàstica (impresa)	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racional	4.1
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventaris	5.1
Càrrec i Descàrrec	5.2
<i>Libro de trigo</i>	5.3
Comptes de Culte i Fàbrica	5.4
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1627-1685	1.1.1/1
" ¹⁶⁵	1670-1772	1.1.1/2
"	1773-1844	1.1.1/3
"	1844-1865	1.1.1/4
"	1866-1887	1.1.1/5
"	1888-1939	1.1.1/6
"	1940-1951	1.1.1/7
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1952-	1.1.2/1
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1961-1997	1.1.4/1
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1952-	1.1.5/1
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1952-	1.1.6/1
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
Generals	1773-1866	1.2.1.1
Bateigs	1773-1939	1.2.1.2
De Bateigs		1.2.2
Còpia de Partides	1862-1865	1.2.2.1
De Matrimonis		1.2.3

¹⁶⁵ Bateigs (1670-1737, 1740-1772), Matrimonis (1673-1772), Defuncions i Confirmacions (1670-1722).

Tipologia documental	Dates	Signatura
Expedients Matrimonials	1883-1910	1.2.3/1
"	1919-1915	1.2.3/2
"	1920-1930	1.2.3/3
"	1939-1966	1.2.3/4
"	1967-2001	1.2.3/5
"	2002-	1.2.3/6
De Defuncions		1.2.4
Varis ¹⁶⁶	s. XIX-XX	1.2.N
GOVERN		
		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		
		2.1
Història de la Parròquia ¹⁶⁷		
		2.1.1
VISITES PASTORALS		
		2.2
Visita Pastoral	1654	2.2/1
"	1658	2.2/2
"	1664	2.2/3
"	1673	2.2/4
"	1688	2.2/5
"	1695, 1711	2.2/6
"	1726	2.2/7
"	1731	2.2/8
"	1744	2.2/9
"	1782	2.2/10
"	1797-1809	2.2/11
"	1816	2.2/12
"	1818	2.2/13
" ¹⁶⁸	1928	2.2/14
"	1901	2.2/15
"	1961-2002	2.2/16

¹⁶⁶ Conté: Amonestacions (1884-1924), certificats (s. XIX-XX), dispenses (s. XIX), expedients matrimonials (1886-1910, 1910-1915, 1916-1920, 1921-1922, 1923-1926, 1927-1930), llicències sepultures (s. XX), notes marginals (s. XX).

¹⁶⁷ Cfr. infra notes a N/2 i N/3.

¹⁶⁸ Manca al moment de confeccionar aquest inventari.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Visita Pastoral	2002-	2.2/17
DOCUMENTACIÓ CIVIL I ECLESIASTICA (IMPRESA)	s. XVIII-XIX	2.3
ACCIÓ PASTORAL		
		3
INSTITUCIONS I CONFRARIES		
Santíssim Rosari		3.1.1
Santíssim Rosari	1758-1789	3.1.1/1
"	1790-1888	3.1.1/2
"	1889-1907	3.1.1/3
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		
		4.1
Racional	1812-1844	4.1/1
"	1843-1887	4.1/2
"	1888-1942	4.1/3
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES¹⁶⁹		
		5
INVENTARIS		
		5.1
Inventaris	s. XIX	5.1/1
Inventari	1926	5.1/2
CÀRREC I DESCÀRREC		
		5.2
LIBRO DE TRIGO		
		5.3
COMPTES DE CULTE I FÀBRICA		
		5.4
VARIS		
		N
Varis ¹⁷⁰	s. XVIII-XX	N/1

¹⁶⁹ Per altres inventaris sabem de l'existència de la següent documentació, que no hem pogut trobar: Comptes (1897-1902), càrrec i descàrrec (1911-1912), rebuts d'almoina (1822-1823), contribució municipal (1871-1872), documentació sobre campanes (1888-1907). Un llibre de càrrec i data de 1692-1720 d'Anna ha estat retornat a la seua parròquia de procedència.

¹⁷⁰ Conté entre altres: Altar de Sant Onofre i cementeri (1779-1816), cartes pastorals, correspondència (s. XX), erecció parròquia com ajuda d'Anna (1902), formularis Sínode Diocesà (1889), projecte restauració temple (1888), rebuts misses (1822-1823), testament (1931), presa de possessió (1879), sobre el joc de pilota, sobre normes per a bateig.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Varis ¹⁷¹	s. XVIII-XX	N/2
" ¹⁷²	s. XVIII-XIX	N/3

¹⁷¹ Conté: Fragments sobre la història de la Mare de Déu (ca. 1795, i transcripció mecànogràfica de 1950), cartes de persones devotes, alguna sobre la Mare de Déu dels Dolors (ca. 1890), "Memoria de las fiestas de la liberación" (1939), goigs a la Mare de Déu dels Dolors (s. XX), imatge de la Mare de Déu dels Dolors, relació de les festes del Primer Centenari (1895), acord dels veïns per a la data de la celebració de la festa patronal (1900), sobre la compra de les làmpades de la capella de la Mare de Déu (1895).

¹⁷² Conté: Fragments d'un llibre de càrrec i descàrrec de la Mare de Déu dels Dolors (1807-1850), fragment d'una carta al comte de Campo Alange sobre calzes i altres (1794), fragments de cartes, centenari de festes patronals, comptes (s. XVIII-XIX).

LA FONT DE LA FIGUERA

PARRÒQUIA DE LA NATIVITAT DE NOSTRA SENYORA

La Font de la Figuera limita amb Moixent, a la comarca de la Costera; Fontanars dels Alforins, a la comarca de la Vall d'Albaida; Énguera, a la comarca de la Canal de Navarrés; Villena, a la comarca de l'Alt Vinalopó; i Almansa, a la província castellana d'Albacete. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 1.541 habitants; el 1857, 3.641; el 1900, 4.046; i el 2012, segons l'INE, 2.223.

Després de la conquesta cristiana, la Font de la Figuera remunta el seu origen en el territori que es va segregat aleshores del terme de Moixent, al qual lliurà carta de població, el 1313, Gonçal García, senyor d'ambdues poblacions. L'erecció canònica de la parròquia es degué fer al mateix temps, doncs poc després, el 1326, el bisbe de València concedí al mateix García el privilegi de presentar els rectors. En morir, el succeí Pere Maça de Liçana, *olim* Pere García, nissaga, la dels Maça de Liçana, que retingué la senyoria fins la primera meitat del segle XVI. Amb la mort de la senyora de Moixent i la Font de la Figuera, Brianda Maça de Liçana, la senyoria passà a una altra branca de la família Maça, la dels marquesos de Terranova. Després foren senyors, entre altres, els comtes d'Albatera i el marquès de Dos Aigües.

L'actual església parroquial va substituir un temple medieval anterior, i començà a edificar-se el 1547. Les obres anaren avançant d'acord amb les conjuntures econòmiques, i no van concloure fins al segle XVIII, doncs els últims trams del temple s'edificaren entre 1733 i 1737. Anys després es construïren, al solar que fins aleshores ocupava la casa abadia, junt a l'església, la capella de la comunió –concloua el 1860–, una nova casa rectoral i el campanar.

La peça més significativa conservada al poble és el retaule major de l'església, la reproducció del qual figura a la portada d'aquest llibre. L'obra la van contractar els jurats de la Font de la Figuera amb Joan Macip –Joan de Joanes– el 29 de desembre de 1548 i, d'acord amb el que s'havia estipulat davant notari, el retaule es va entregar acabat dos anys després. Consta de deu escenes sobre taula, a més de les pintures de les polseres; la seua factura és magnífica. En contra de la tradició i d'alguns testimonis escrits, el retaule no fou encarregat per la senyora de la Font,

l'esmentada Brianda Maça de Liçana. Tot i això, Brianda es va fer pintar, en actitud orant, a la taula del naixement de la Mare de Déu, no obstant que la seua presència no hi consta al contracte original, publicat recentment.

A banda de l'església, la Font de la Figuera conserva al seu terme dues ermites, dedicades una a sant Sebastià i l'altra a santa Bàrbara. Ambdues remunten els seus orígens al segle XVI, encara que amb reformes posteriors que fan palès el pas del temps: la de Sant Sebastià ha estat restaurada recentment i s'ha cobert amb una cúpula de ferro i vidre.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

Està completa la sèrie de Registres Sacramentals des de 1853, però ens consten índexs d'aquests registres des de 1567.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

PÉREZ BURCHÉS, I., “Aportación documental al retablo Mayor de la Iglesia de la Natividad de La Font de la Figuera de Joan de Joanes”, *Ars Longa* 17 (2008) 25-33.

ROS BIOSCA, J.M^a, *Historia de Fuente la Higuera*, [Xàtiva] 1921.

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
Bateigs		1.1.1
Bateigs	1853-1864	1.1.1/1
"	1864-1873	1.1.1/2
"	1873-1882	1.1.1/3
"	1882-1891	1.1.1/4
"	1892-1898	1.1.1/5
"	1898-1908	1.1.1/6
"	1908-1922	1.1.1/7
" ¹⁷³	1922-1928	1.1.1/8
"	1952-1978	1.1.1/9
"	1979-	1.1.1/10
Comunions		1.1.2
Comunions	1999-	1.1.2/1
Confirmacions		1.1.3
Confirmacions	1942-2003	1.1.3/1
Confirmacions	2005-	1.1.3/2
Matrimonis		1.1.4
Matrimonis	1892-1906	1.1.4/1
"	1907-1922	1.1.4/2
"	1922-1943	1.1.4/3
"	1944-1952	1.1.4/4
"	1952-1975	1.1.4/5
"	1975-	1.1.4/6
Defuncions		1.1.5
Defuncions	1907-1924	1.1.5/1

¹⁷³ Manques els llibres corresponents a 1928-1952.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Defuncions	1924-1934	1.1.5/2
"	1935-1952	1.1.5/3
"	1952-1987	1.1.5/4
"	1987-	1.1.5/5
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índex de Bateigs	ca. 1864-1956	1.2.1
Índex de Matrimonis	ca. 1567-1952	1.2.2
Índex de Defuncions	ca. 1582-1952	1.2.3

EL GENOVÉS

PARRÒQUIA DE LA MARE DE DÉU DELS DOLORS

El Genovés limita amb Barxeta, Xàtiva i Llocnou d'en Fenollet, a la comarca de la Costera; i amb Benigànim, a la comarca de la Vall d'Albaida. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 509 habitants –amb Alboi, 545–; el 1857, 856; el 1900, 1.166; i el 2012, segons l'INE, 2.865.

El seu origen, després de la conquesta cristiana, està en la donació de l'alqueria de Xiu, que es feu al metge genovés Baldoví de Baldoví i al seu germà, amb la qual cosa els cristians de la ciutat de Xàtiva començaren a anomenar el llogaret amb el nom d'*Alqueria del Genovés*. El topònim Genovés, precedit de l'article *el* o *lo*, és el més abundant en la documentació d'època medieval i moderna fins que, a finals del segle XVIII, la moda castellanitzadora anà imposant la forma sense article, malgrat que la parla actual continua referint-se al poble com *el Genovés*.

Després dels Baldoví, el senyoriu passà per distints llinatges, fins que el 1500 l'heretà Guerau de Fenollet Ripoll de Castellverd. Poc després, en obligar els musulmans a convertir-se al cristianisme, la mesquita del Genovés es consagrà com església sota l'advocació de l'Arcàngel Sant Miquel, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva. Era l'any 1535. Però la intolerància pogué més i els cristians moriscos del Genovés, com els altres, van ser expulsats el 1609 de les seues terres. El poble es buidà i el senyor, Miquel Fenollet, hagué d'atorgar carta de població en 1611.

L'església vella que es conserva hui al poble, va començar a edificar-se només acabar la Guerra de Successió, el 1717. Anys després, la devoció del senyor Pasqual de Fenollet per la Mare de Déu dels Dolors i l'adquisició d'una imatge a l'efecte el 1782, condicionaren el canvi d'advocació parroquial per la Dolorosa, que és la que perviu a hores d'ara. L'església actual, no obstant, es bastí a la dècada dels 70 del segle XX prenent per excusa el deteriorament de la vella i la poca capacitat d'aquell edifici. Diuen que aquest temple és una imitació de la capella del Seminari Major d'Albacete, neoromànic; la seua estètica ha estat molt criticada per arquitectes i historiadors.

El Genovés compta també amb l'ermita dihuitesca del Calvari, bastida tal vegada en la dècada de 1720, on hi ha un Crist a la creu, que

es venera amb molta devoció juntament amb la imatge del patró, sant Pasqual Bailón, la veneració del qual impulsà el senyor, Pasqual de Fenollet, arran de la seua canonització el 1690. Anys després, el 1777, el Fenollet d'aleshores impulsà la construcció de la font de Sant Pasqual, emplaçada als peus del Calvari, a hores d'ara el monument més important que conserva la població.

El 1845 s'annexionà al Genovés la població d'Alboi (amb només 6 habitants, segons la *Guía de la Archidiócesis* de 2011), llogaret que va pertànyer a Ramon Sans o Ripoll de Castellverd. El palau senyorial dels Sans, del segle XVI –molt reformat–, l'aqüeducte o *arcadetes* –del segle XV– i l'església (hui ermita) de Sant Joan Baptista, són els elements patrimonials més importants d'eixa població.

No ens consta documentació històrica anterior a 1913.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

SOLER, A., *Genovés, geografia, història, patrimoni*, Genovés 2007.

SOLER, J.A. – CEBRIÁN, J.LI. – ÚBEDA, F., “L'antiga església d'El Genovés”, *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 189-205.

-----, *La carta de població d'El Genovés*, el Genovés 1996.

LA GRANJA DE LA COSTERA

PARRÒQUIA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS

La Granja de la Costera limita amb Canals, Cerdà, Xàtiva, Llanera de Ranes, Novetlè, Rotglà i Corberà, Torrella i Vallés, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 380 habitants; el 1857, 431; el 1900, 490; i el 2012, segons l'INE, 387.

El poble actual té el seu origen en l'alqueria de la Mejorada, un llogaret que després de la conquesta cristiana va formar part del terme de Xàtiva i que pertanyia a la família Ferrer. El canvi a l'actual nom de la Granja degué produir-se als segles XVI o XVII, quan aquelles terres passaren a anomenar-se *la Granja d'en Ferrer*. Amb població morisca, el territori quedà buit després de l'expulsió de 1609, amb la qual cosa s'hagué de lliurar carta pobla el 1611, que concedí Anna Ferrer Despuig, filla de Jaume Ferrer, governador de Xàtiva. Després, el senyoriu passà per diverses branques de la família, com els Pròxita –comtes d'Almenara– i Parcent, entre altres.

A banda del temple parroquial, el patrimoni històric arquitectònic de la Granja el formen algunes cases de camp antigues, com les Cases de Quilis, on hi havia un escut nobiliari, hui perdut, el molí de Sant Andreu –arruïnat a finals del segle XX–, i el palau de la senyoria, edifici sobre el qual es bastí l'actual ajuntament.

La parròquia es va segregar de la de Vallés en època recent –1965–, que pertanyia a la parròquia de Cerdà, a la qual, en erigir-se canònicament el 1535, se li afegiren com annexos les esglésies d'Aiacor, la Torre de Cerdà, Vallés i Torrella.

El temple actual es va construir a partir de la segona meitat del segle XVIII. La frontera principal és d'estil barroc, amb remat mixtilini. Està feta de carreus procedents, segons tradició oral, de les restes del castell de Montesa, enfonsat pels terratrèmols de 1748. Sobre la porta d'entrada podem llegir la data de 1770. El campanar té la base de carreus, però s'hagué d'acabar en rajola, obra que rematà el franciscà fra Vicent Cuenca Pardo (1767-1845), mestre de l'obra de la seu de Xàtiva. Dins el temple són d'interès els retaules major, dedicat a Sant Francesc d'Assís, el de Sant Antoni Abat, el de l'Aurora i el de Sant Vicent.

No ens consta documentació històrica anterior a 1913.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- CEBRIÁN I MOLINA, J.LI., *L'Església de Sant Francesc de la Granja de la Costera*, la Granja de la Costera 2011.
- MARTÍNEZ CARBONELL, E., *Inventari dels Arxius Parroquials de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista de Rotglà i Corberà i de Sant Francesc d'Asís de la Granja de la Costera*, València 1992, (mecnografiat).
- SEGARRA TEROL, J.V. – PÉREZ BORREDÀ, J.R., “Els moriscos de la Costera de Ranes. La parròquia de Cerdà i els seus annexos”, *Papers de la Costera* 14 (2011) 45-60.

LLANERA DE RANES

PARRÒQUIA DE SANT JOAN BAPTISTA

Llanera de Ranes limita amb Canals, Cerdà, Estubeny, la Granja de la Costera, Xàtiva, Rotglà i Corberà, Torrella i Vallés, a la comarca de la Costera, i amb Anna i Sellent, a les comarques de la Canal de Navarres i la Ribera Alta respectivament. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 717 habitants –amb Torrent d'en Fenollet–; el 1857, 693; el 1900, 890; i el 2012, segons l'INE, 1.143.

L'apel·latiu *Ranes*, que Llanera comparteix amb la Llosa de Ranes, vindria de la paraula àrab *Rahana*, que significa la murta, nom amb el qual es denominaven, als segles XIII i XIV, tota la sèrie de petites alqueries situades al voltant de la séquia de Rahana, algunes de les quals esdevindrien més tard les poblacions que hui coneixem.

Aquest municipi és el resultat de la fusió de quatre alqueries dels quals es té notícia a l'Edat Mitjana: Carbonell, Llanera, Cairent i Torrent d'en Fenollet. Tots aquests llogarets sumaven a principis del segle XVII unes huitanta famílies de moriscos, que foren expulsades el 1609. Al segle XVI, pertanyien a la família Sans, excepte Torrent, que queda una mica més lluny i passà als Fenollet. Més tard, amb el matrimoni de Jordi Sans amb Francesca Vilaragut, el senyoriu passà als Vilaragut. El fill dels anteriors, Joan, va heretar per banda paterna, en 1579, els llocs de Llanera, Cairent i Carbonell, i per la mare, la baronia d'Olocau, a la comarca del Camp de Túria. Una vegada decretat el ban d'expulsió dels moriscos, els territoris dels Vilaragut a la comarca de la Costera restaren buits, amb la qual cosa Alfons de Vilaragut hagué d'atorgar carta de població el 1611. Aquest Alfons fou nomenat per Felip IV, el 1628, comte d'Olocau. El seu fill, Jordi de Vilaragut, cavaller de l'Orde de Montesa, va ser, el 1650, primer marquès de Llanera. L'hereu, Josep, també membre de l'orde valenciana, comte d'Olocau i marquès de Llanera, fou l'últim de la seua línia familiar, doncs en morir el 1690 sense descendència el senyoriu passà als Fenollet.

La parròquia fou erigida canònicament el 1902. L'església actual s'edificà al segle XVIII, i compta amb creuer i cúpula. La traça del campanar és obra de fra Vicent Cuenca, mestre d'obres de Xàtiva i arquitecte de la seu de la ciutat; alberga una campana datada el 1788. També es

conserva una custòdia del segle XVII i una patena del segle XVI, entre altres objectes de culte.

Llanera compta amb un Calvari i les tradicionals estacions del viacrucis, que acaben en una ermita construïda en torn al 1980 i dedicada al Santíssim Crist de la Fe.

La documentació anterior a 1919 està en els llibres de la parròquia de Cerdà. La documentació de la parròquia de Torrella des de 1919 a 1956 (data de la creació d'aquesta com a parròquia independent) es troba en els llibres de Llanera de Ranes.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

ALIAGA, J. – COMPANY, X. – PONS ALÓS, V. (coord.), *La Llum de les imatges. Lux Mundi*, (Catàleg), Xàtiva 2007, 604-605, fitxa 185.

ESPARZA TOLOSA, J., *Llanera y su marquesado*, Llanera de Ranes 2012.

MARTÍNEZ MARTÍNEZ, J.V., “Llanera i Carbonell. La repoblació després de l'expulsió dels moriscos”, *Papers de la Costera* 14 (2011) 115-130.

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i> ¹⁷⁴	1919-1932	1.1.1/1
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1939-1952	1.1.2/1
"	1952-	1.1.2/2
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1939-1952	1.1.5/1
"	1952-	1.1.5/2
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1939-1952	1.1.6/1
"	1952-	1.1.6/2
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
VISITES PASTORALS	1959-	2.2

¹⁷⁴ Sense registres de l'any 1924 en Bateigs, Matrimonis i Defuncions.

LLOCNOU D'EN FENOLLET

PARRÒQUIA DE SANT DÍDAC D'ALCALÀ

Llocnou d'en Fenollet limita amb Barxeta, el Genovés i Xàtiva, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 104 habitants; el 1857, 268; el 1900, 450; i el 2012, segons l'INE, 920.

En època islàmica, les terres on es troba l'actual Llocnou i les que hi ha entre el Genovés i la Torre d'en Lloris s'anomenaven la partida del Puig Gros o Puig de les Vinyes, ja que es dedicaven majoritàriament a l'explotació d'aquest conreu. Estaven situades dins el terme de Xàtiva i foren adquirides per diversos particulars.

Anys després, els senyors del Genovés anaren engrandint les seues terres adquirint-hi nombroses fanecades. Llocnou d'en Fenollet va ser fruit d'una llarga etapa de prosperitat econòmica i demogràfica que van saber aprofitar els Fenollet.

A principis del segle XVII, la precària situació econòmica de Miquel Fenollet, senyor del Genovés, el dugué a casar-se amb Beatriu Albinyana, una rica hereva de Xàtiva filla de Joan Baptista Albinyana, adinerat jurista assessor del governador de la ciutat. El futur sogre del senyor del Genovés aportà al matrimoni 7.000 lliures valencianes en concepte de dot, mentre que Miquel Fenollet havia de fer “donació del dit lloch construhidor intítulat "lo lloch del Fenollet" [...] al fill o fills naxedors del dit matrimoni fahedor entre els dits don Miquel Fenollet de Castellvert e Beatriu Albinyana”. Finalment s'acordà que la senyora del *lloc nou* a fundar fóra Beatriu, i després d'ella, com s'havia pactat, l'hereu del matrimoni. Els nuvis es casaren a la seu de Xàtiva el 8 de maig de 1605.

Després, entre 1605 i 1609, fou edificat Llocnou d'en Fenollet, amb colons majoritàriament moriscos. En arribar 1609, aquells primers llocnouins van haver d'abandonar les seues cases, amb la qual cosa Beatriu Albinyana, com a senyora del lloc, hagué de lliurar carta de població per a Llocnou el juliol de 1611.

La parròquia s'erigí canònicament el 15 de març de 1655. Aproximadament una dècada abans, havien començat les obres de l'església actual –acabades el 1665– sota l'advocació de Sant Dídac d'Alcalà, per-

sonatge de molta devoció de Beatriu, tot i que al cap d'altar presideix una altra devoció preferent de la senyora, la Mare de Déu dels Dolors. A la part de l'esquerra de la frontera principal s'eleva un esvelt campanar, amb dos campanes. La dedicada a sant Dídac és la més antiga de les conservades a la comarca de la Costera i data de 1643.

No ens consta documentació històrica anterior a 1913.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

SOLER, A. – YAGO, R., *Llocnou d'En Fenollet: geografia, història, patrimoni*, Llocnou d'en Fenollet 2005.

LA LLOSA DE RANES

PARRÒQUIA DE LA NATIVITAT DE NOSTRA SENYORA

La Llosa de Ranès limita amb Xàtiva i Rotglà i Corberà, a la comarca de la Costera, i amb Alcàntera de Xúquer, Beneixida i Castelló de la Ribera, a la comarca de la Ribera Alta. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 847 habitants; el 1857, 1.869; el 1900, 2.257; i el 2012, segons l'INE, 4.066.

Probablement el nom de la Llosa fa referència a les paraules llosa, empedrat o calçada, i caldria relacionar-lo amb el pas pel seu terme d'una variant de la Via Augusta dels romans per l'actual camí reial. En època islàmica fou una més de les nombroses alqueries que hi havia al terme de Xàtiva, mentre que l'apel·latiu Ranès, que la Llosa comparteix amb Llanera, vindria de la paraula àrab Rahana, que significa la murta, com s'explica en parlar de Llanera.

Després de la conquesta cristiana, la Llosa es convertí en un llogaret poblat per cristians que depenia de la ciutat de Xàtiva. La seua pobresa feu que finalment la ciutat acabés venent el lloc, després de 1358, a un cavaller de la família Sans, més endavant anomenat –en al·lusió al topònim lloser– Sans de la Llosa. La mateixa família anà adquirint altres terres a la comarca de la Costera i la seua rodalia, dividint-se llavors el patrimoni en quatre branques: la dels Sans de la Llosa –després també senyors de Guadasséquies–, Sans de Vallés –que el 1358 va comprar Vallés al seu antic propietari, Ramon de l'Entorn–, Sans d'Alboi, i Sans de Senyera i Benimeixix. Tot i això, la situació d'endeutament a la que arribà Joan Sans, el senyor a principis del segle XVI, l'abocà a la venda de la Llosa i les seues terres a diversos llauradors enriquits de Xàtiva i de la mateixa Llosa, situació que acabà materialitzant-se el 1520, justament i paradoxalment quan els senyor començaven a fer ús de l'apel·latiu de *Sans de la Llosa*. El territori restà aleshores com a lloc de cristians vells dins del terme de Xàtiva, però amb una certa autonomia local.

L'església de la Llosa es va erigir en parròquia, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva, el 1534. L'edifici actual, però, es construí sobre una església més antiga entre 1685 i 1690, indicatiu de la prosperitat econòmica dels llosers d'aleshores. Aquell temple concebut al darrer terç del segle XVII es correspon amb els cinc trams de capelles de l'actual edifici,

amb porta al mur lateral. L'altra porta, la dels peus de la nau, s'obrí més tard, el 1872, aprofitant la pedra de la portalada de l'antic cementeri. Tot i això, el darrer impuls constructiu es dugué a terme a partir dels anys vint del segle passat: el 1922 s'inaugurava l'actual capella de la comunió, d'estil neogòtic, mentre que poc després, el 1933, les obres d'ampliació dotaren el temple de rerasagrari, creuer i cúpula.

La Llosa compta també amb un Calvari, construït al llarg del segle XVIII, amb una ermita dedicada al Crist del Miracle. Aquest edifici di-huitesc s'amplià, no obstant, amb un creuer i cúpula iniciats el 1864, que atorga a l'ermitori actual un estil neoclàssic.

Completa la devoció dels llosers l'ermita gòtica de Santa Anna, situada en terrenys de la ciutat de Xàtiva, propietària també de l'edifici, encara que l'ús religiós –amb romeria inclosa– pertany als llosers. L'ermita es bastí entre 1455 i 1458 per encàrrec de Roderic de Borja –futur papa Alexandre VI–; té voltes de creueria i es manté en peu gràcies a l'acurada restauració que se li feu entre 1983 i 1989.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial està fotodigitalitzat i en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà a disposició de l'investigador.

Està completa la sèrie de Registres Sacramentals des de 1821, però ens consten índexs d'aquests registres des de 1800.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

SOLER, A., *La romeria de Santa Anna a la Llosa de Ranes*, la Llosa de Ranes 2009.

SOLER, A. – JORDÀ, R., *La Llosa de Ranes: geografia, història, patrimoni*, la Llosa de Ranes 2003.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Deliberacions de les Junes	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
CULTE PARROQUIAL	4
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventari	5.1
Administració de Pobres	5.2
Comptes	5.3
Varis	5.N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
Bateigs		1.1.1
Bateigs	1821-1849	1.1.1/1
"	1850-1866	1.1.1/2
"	1867-1879	1.1.1/3
"	1879-1890	1.1.1/4
"	1890-1893	1.1.1/5
"	1894-1906	1.1.1/6
"	1906-1919	1.1.1/7
"	1919-1924	1.1.1/8
"	1924-1936	1.1.1/9
"	1939-1942	1.1.1/10
"	1943-1952	1.1.1/11
"	1952-1971	1.1.1/12
"	1972-1996	1.1.1/13
"	1997-	1.1.1/14
Comunions		1.1.2
Comunions	1986-	1.1.2/1
Confirmacions		1.1.3
Confirmacions	1942-1996	1.1.3/1
"	1997-	1.1.3/2
Matrimonis		1.1.4
Matrimonis	1833-1866	1.1.4/1
"	1867-1898	1.1.4/2
"	1899-1918	1.1.4/3
"	1919-1931	1.1.4/4
"	1931-1952	1.1.4/5
"	1952-1977	1.1.4/6

Tipologia documental	Dates	Signatura
Matrimonis	1977-	1.1.4/7
Defuncions		1.1.5
Defuncions	1867-1881	1.1.5/1
" ¹⁷⁵	1882-1894	1.1.5/2
"	1894-1912	1.1.5/3
"	1913-1928	1.1.5/4
"	1928-1952	1.1.5/5
"	1952-1987	1.1.5/6
"	1988-	1.1.5/7
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
Índex de Bateigs i Matrimonis	1800-1926	1.2.1/1
Índex de Bateigs	1886-1954	1.2.1/2a
"	1945-1952	1.2.1/2b
Índex de Matrimonis	1931-1951	1.2.1/3
Índex de Defuncions ¹⁷⁶	1800-1930	1.2.1/4a
"	1931-1952	1.2.1/4b
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
Crònica Parroquial¹⁷⁷	1908-1939	2.1.1
Rectors de la Parròquia¹⁷⁸		2.1.2
VISITES PASTORALS		2.2
LLIBRE DE DELIBERACIONS DE LES JUNTES¹⁷⁹	1777-1942	2.3
ACCIÓ PASTORAL		3

¹⁷⁵ Manca al moment de confeccionar aquest inventari.

¹⁷⁶ Conté inventaris i una relació de rectors de la parròquia.

¹⁷⁷ Conté comptes de les campanes, de l'escola parroquial, etc.

¹⁷⁸ Cfr. supra nota a 1.2.1/4a.

¹⁷⁹ Conté altres documents de gran interès: Comptes de les festes, una consuetud o costumari, arrendaments, càrrec i descàrrec, notícies varies, obres, nomenaments de clavaris, memòria de la parròquia, memòria de predicadors, ermita del Crist del Miracle, etc.

Tipologia documental	Dates	Signatura
CULTE PARROQUIAL		4
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5
LLIBRE INVENTARI¹⁸⁰		5.1
LLIBRE D'ADMINISTRACIÓ DE POBRES	1848-1925	5.2
COMPTES¹⁸¹	1908-1939	5.3
VARIS¹⁸²	s. XX	5.4

¹⁸⁰ Cfr. supra nota a 1.2.1/4a.

¹⁸¹ Cfr. supra notes a 2.1.1 i 2.3.

¹⁸² Conté escriptures, comptes de culte i fàbrica, inventaris, etc.

MOIXENT

PARRÒQUIA DE SANT PERE APÒSTOL

Moixent limita amb la Font de la Figuera i Vallada, a la comarca de la Costera; Énguera a la comarca de la Canal de Navarrés; Fontanars dels Alforins i Ontinyent, a la comarca de la Vall d'Albaida. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 2.016 habitants; el 1857, 4.400; el 1900, 4.333; i el 2012, segons l'INE, 4.737.

El Guerrer de Moixent, una de les figures més emblemàtiques dels íbers al País Valencià, es va trobar a la Bastida de les Alcusses el 1931, poblat que, molt probablement, va ser destruït al voltant del 333 a.C. En altres llocs de l'actual terme municipal hi ha constància d'assentaments molt primitius, del neolític, potser del 6000 a.C.

Tenim constància de població estable i ininterrompuda en l'actual Moixent a partir de l'època musulmana. L'infant Alfons de Castella, incomplint el tractat de Cazorla, invadí Moixent, però poc després, pel nou tractat d'Almizra, els moixentins passaren a súbdits del rei de la Corona d'Aragó. El 1301, Gonçal García va comprar Moixent a la seua propietària, la infanta Laschara, filla de l'emperador grec, i repoblà, el 1303, el lloc amb cristians per “extinguir totalment el culte de los sarracenos”. Al 1609 es parlarà dels moixentins com d'una població de cristians vells, i no hi ha cap referència a pràctiques o costums musulmanes, ni als llibres parroquials, ni a altres informes oficials, ni als escrits de la inquisició.

El senyoriu passaria a mans dels Maça de Lizana. A principis del segle XVIII era senyor de Moixent Josep Caro Maza de Lizana, cavaller de l'Orde de Montesa, a qui el rei feu mercè, el 1739, del títol de Marqués de La Romana.

La parròquia es degué fundar a principis del segle XIV, doncs el 1313, a la carta pobla de la Font de la Figuera, consta rector de Moixent Mateu de Tarragona. Tenim constància, així mateix, de preveres beneficiats, que en algun moment serien fins a 15; almenys 15 eren les misses que es va arribar a celebrar diàriament (a més de les que es celebraven al convent de franciscans). En realitat per a una població que al 1610 era de 249 cases, ens pareix un nombre desproporcionat de clergat, i sobre tot si ho comparem amb Vallada o Énguera, amb tres preveres en cada una

d'aquestes poblacions, però són dades que hem tret de la lectura del “Llibre de Capítols” existent a l'Arxiu Parroquial.

Del primitiu temple parroquial tenim poques notícies. El 1865, el mestre d'obres de València Felip García, descriví l'església parroquial de Moixent en els termes següents:

“Es sin duda una de las más antiguas de la Provincia, si bien careciendo del suntuoso aspecto que solían dar nuestros antepasados a los templos [...] arcos escarcanos [*sic*] sobre rústicos pilares sin bases ni capiteles [...] tres capillas que se observan en cada uno de los muros [...]. Esta falta de gusto arquitectónico, unido al antiquísimo estilo de los retablos de las tres capillas que tiene por lado, afean más todavía el todo de la iglesia, contribuyendo a afearla por ser más a los ojos del público, el altar mayor construido de madera y del orden churrigueresco. El ancho de la nave es de 24'50 palmos valencianos y de 14 cada claustal, teniendo la total longitud de 127'50 palmos y siendo la altura de la bóveda del presbiterio algo más baja que la nave principal”.¹⁸³

Vista la descripció anterior, amb l'afegit que la població de Moixent augmentà considerablement al segle XIX —el 1857 eren ja 4.400—, els moixentins decidiren la construcció d'un nou temple parroquial. Comptat i debatut, s'assolà l'església vella i es bastí un nou edifici, segons Sarthou Carreres “de estilo bizantino en su transición al gótico”. Les obres començaren el 1881, d'acord amb el projecte dels arquitectes Manel Casesnoves i Antoni Ferrer, i la seua benedicció es pogué fer una dècada després, el 23 de setembre de 1889. El campanar, d'agulla, es va fer més tard, el 1928. Tot i això, fins al moment present, s'ha hagut de fer múltiples i ineludibles obres de millora, manteniment i reconstruccions.

El 1572 el pare Moreno, probablement el moixentí més il·lustre de la seua història, va fundar un convent de franciscans que es mantingué a la població fins l'exclaustració de 1835.

En algun moment anterior, al terme de Moixent hi ha constància de fins a nou ermites i oratoris. En l'actualitat només es conserven l'ermita del Santíssim Crist del Mont Calvari i la dels Sants de la Pedra a les Alcusses, amb una capella dedicada a la Puríssima Concepció.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial es troba, en dipòsit, a l'Arxiu Diocesà, en les caixes assenyalades en la columna corresponent. Està fo-

¹⁸³ GASSET PEINADO, S. – LERA I GASSÓ, M., *Estudi històric...*, 42-43.

totalment digitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'esmentat Arxiu Diocesà.

Es conserva un primer *Quinque Libri* de 1565-1623, però la sèrie dels Registres Sacramentals és intermitent a partir d'aquesta data. Afortunadament, la sèrie de Visites Pastorals és completa des de 1658.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

GASSET PEINADO, S. – LERA I GASSÓ, M., *Estudi històric sobre l'Església Moixentina. Els orígens, rectors, esglésies, ermites, oratoris i altres notícies curioses*, Moixent 1996.

JORQUES GASSÓ, L., *Datos históricos de Moixent*, Moixent 1998.

LERA I GASSÓ, M., *Esbós geogràfic i històric de Moixent*, Moixent 2000.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1	Fundacions	4.6
Registres Sacramentals	1.1	Pies Fundacions (Decrets)	4.7
Documentació Sacramental Complementària	1.2	ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
GOVERN	2	<i>Títulos de Censos</i>	5.1
Memòria de la Parròquia	2.1	Censal	5.2
Visites Pastorals	2.2	Inventaris	5.3
Correspondència	2.3	Culte i Fàbrica	5.4
BOAV	2.4	Comptes	5.5
ACCIÓ PASTORAL	3	<i>Entradas y Pagas</i>	5.6
Institucions i Confraries	3.1	Administracions	5.7
Litúrgia	3.2	Comptes de l'Ermita	5.8
CULTE PARROQUIAL	4	Obres i Restauracions	5.9
Racionals	4.1	BIBLIOTECA HISTÒRICA	6
Distribuïdors	4.2	PERGAMINS	7
Llibres de Misses, Agendes i Dietaris	4.3	DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA	8
Clàusules Testamentàries	4.4	Còpia d'escriptures s. XIV i XVIII	8.1
Testamentàries i Mandes Pies	4.5	Residència <i>La Milagrosa</i>	8.2

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
SACRAMENTAL		1	
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1	
<i>Quinque Libri</i>	1565-1623	1.1.1	729
Bateigs		1.1.2	
Bateigs	1892-1916	1.1.2/1	
"	1919-1923	1.1.2/2	
"	1924-1931	1.1.2/3	
"	1931-1946	1.1.2/4	
"	1947-1952	1.1.2/5	
"	1952-1966	1.1.2/6	
"	1966-1983	1.1.2/7	
"	1983-2007	1.1.2/8	
"	2007-	1.1.2/9	
Comunions		1.1.3	
Comunions	1953-2007	1.1.3/1	
"	2007-	1.1.3/2	
Confirmacions		1.1.4	
Confirmacions	1943-1985	1.1.4/1	
"	1986-	1.1.4/2	
Matrimonis		1.1.5	
Matrimonis	1655-1718	1.1.5/1	729
"	1892-1918	1.1.5/2	729
" ¹⁸⁴	1919-1930	1.1.5/3	730
" ¹⁸⁵	1939-1948	1.1.5/4	730
"	1949-1952	1.1.5/5	730

¹⁸⁴ Al final del volum apareix registrat un matrimoni celebrat al 1932 i altre al 1933.

¹⁸⁵ Al final del volum hi ha registres de comptabilitat de 1913-1929.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
Matrimonis	1952-1971	1.1.5/6	
"	1971-	1.1.5/7	
Defuncions		1.1.6	
Defuncions	1744-1774	1.1.6/1	731
" ¹⁸⁶	1892-1913	1.1.6/2	731
"	1919-1930	1.1.6/3	732
" ¹⁸⁷	1933-1952	1.1.6/4	733
"	1952-1985	1.1.6/5	
"	1985-	1.1.6/6	
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2	
De Bateigs		1.2.1	
Partides de residents en Moixent, nascuts en altres llocs	1955-	1.2.1.1	
Sol·licituds		1.2.1.2	
Sol·licituds	2001-2004	1.2.1.2/1	
"	2008-	1.2.1.2/2	
De Matrimonis		1.2.2	
Llibre de Matrimonis de les Alcusses ¹⁸⁸		1.2.2.1	
Declaracions jurades de Bateigs		1.2.2.2	
Declaracions jurades	s. XIX-XX	1.2.2.2/1	734
"	s. XIX-XX	1.2.2.2/2	734
Expedients Matrimonials		1.2.2.3	
Expedients Matrimonials ¹⁸⁹	1939-1943	1.2.2.3/1	
"	1944-1945	1.2.2.3/2	
"	1946	1.2.2.3/3	
"	1947	1.2.2.3/4	

¹⁸⁶ Lligall. Conté els anys 1892-1900, 1901-1904, 1908-1913.

¹⁸⁷ Amb índex des de 1892.

¹⁸⁸ Només les tapes.

¹⁸⁹ Per als anys 1914 i 1916 cfr. infra 1.2.2.3/10.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
Expedients Matrimonials	1948-1949	1.2.2.3/5	
"	1950-1951	1.2.2.3/6	
"	1952-1953	1.2.2.3/7	
"	1954-1955	1.2.2.3/8	
"	1956-1957	1.2.2.3/9	
" ¹⁹⁰	1914 i 1916	1.2.2.3/10	
"	1958-1960	1.2.2.3/11	
"	1961-1963	1.2.2.3/12	
"	1964-1968	1.2.2.3/13	
"	1969-1973	1.2.2.3/14	
"	1974-1976	1.2.2.3/15	
" ¹⁹¹	1977-1980	1.2.2.3/16	
"	1981-1984	1.2.2.3/17	
"	1985-1989	1.2.2.3/18	
"	1990-1994	1.2.2.3/19	
"	1995-1999	1.2.2.3/20	
"	2000-2003	1.2.2.3/21	
"	2004-2007	1.2.2.3/22	
"	2007-2011	1.2.2.3/23	
De Defuncions		1.2.3	
Llicències de trasllat de cadàvers	1939-1965	1.2.3.1	
Matrícula Parroquial		1.2.4	
Matrícula Parroquial	1802	1.2.4/1	734
"	1804	1.2.4/2	734
"	1806	1.2.4/3	734
"	1808	1.2.4/4	734
"	1862	1.2.4/5	734
"	1864	1.2.4/6	734

¹⁹⁰ Sic. El volum número 10 arreplega els expedients més antics de l'església parroquial de Moixent, corresponents als anys 1914 y 1916. De l'any 1915 no es té cap testimoni.

¹⁹¹ En l'índex posa que arriba fins l'any 1979, inclòs. No obstant, arriba fins a l'any 1980, inclòs.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
Matrícula Parroquial	1870	1.2.4/7	734
"	1896	1.2.4/8	735
"	1900	1.2.4/9	735
"	1902	1.2.4/10	735
"	1904	1.2.4/11	735
"	1906	1.2.4/12	735
"	1908	1.2.4/13	735
"	1955	1.2.4/14	735
Resguards Llibre Duplicats¹⁹²	1956-	1.2.5	
GOVERN		2	
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1	
Llibre de Capítols¹⁹³	1720-1857	2.1.1	736
Varis¹⁹⁴	s. XVI-XXI	2.1.N	
VISITES PASTORALS		2.2	
Visita Pastoral	1658, 1664, 1695	2.2/1	736
"	1711	2.2/2	737
"	1731	2.2/3	737
"	1744	2.2/4	737
"	1758	2.2/5	738
"	1772	2.2/6	738
"	1784	2.2/7	738
"	1819	2.2/8	739
" ¹⁹⁵	1819	2.2/9	739
"	1952, 1961, 1968, 1976, 1991, 2002	2.2/10	739

¹⁹² Amb referència a documents de 1939.

¹⁹³ Conté dos breus originals de Benet XIII, de 1726, sobre concessió d'indulgències als cristians de Sant Pere de Moixent. Cfr. infra Apèndix n° 1.

¹⁹⁴ Cfr. infra Apèndix n° 2.

¹⁹⁵ Còpia contemporània.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
CORRESPONDÈNCIA		2.3	
Civil	s. XX-XXI	2.3.1	
Eclesiàstica	s. XX-XXI	2.3.2	
BOAV	1936-	2.4	
ACCIÓ PASTORAL			
INSTITUCIONS I CONFRARIES		3.1	
Apostolat de l'Oració		3.1.1	
Actes	1954-1968	3.1.1/1	
Confreres	1952-1968	3.1.1/2	
Llibre de comptes	1942-1968	3.1.1/3	
Acció Catòlica	1954-1971	3.1.2	
Caritas Parroquial		3.1.3	
Actes	1955-1961	3.1.3/1	
Llibre de comptes	1959-1962	3.1.3/2	
Filles de Maria	1953-1970	3.1.4	
Confraries del Rosari i de Jesús	1823-1875	3.1.5	
V.O.T. de Sant Francesc d'Assís	1952-1961	3.1.6	
Pia Unió de Maria Sagrari	1955-1961	3.1.7	
Confraria de les Santes Relíquies¹⁹⁶	s.d.	3.1.8	
Confraria del Sant Sepulcre	1912	3.1.9	
Confraria de Jesús Natzarè	2008-2009	3.1.10	
Conferència de Sant Vicent de Paül	1920-1942	3.1.11	
Varis	2010-	3.1.N	
LITÚRGIA		3.2	
El Totum¹⁹⁷	s. XIX?	3.2.1	739
Ordo sepeliendi¹⁹⁸	s. XIX?	3.2.2	739

¹⁹⁶ Fotocòpia del reglament.

¹⁹⁷ Una mena de *vade mecum* manuscrit que recull cants, benediccions, oracions, etc., amb aparença de llibre imprès.

¹⁹⁸ Similar a l'anterior, però per a soterraments.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
CULTE PARROQUIAL		4	
RACIONALS		4.1	
Racional	1860-1867	4.1/1	740
"	1868-1877	4.1/2	740
"	1878-1896	4.1/3	740
DISTRIBUÏDORS		4.2	
Distribuïdor	1913-1936	4.2/1	
"	1935-1946	4.2/2	
"	1946-1950	4.2/3	
"	1951	4.2/4	
"	1952-1959	4.2/5	
"	1959-1969	4.2/6	
LLIBRES DE MISSES, AGENDES I DIETARIS	1942-	4.3	
CLÀUSULES TESTAMENTÀRIES	1879-1942	4.4	740
TESTAMENTÀRIES I MANDES PIES	1943-1951	4.5	
FUNDACIONS		4.6	
Llibre de Fundacions	1953-	4.6.1	
<i>Tabla de Cargas y Cuentas</i>		4.6.2	
<i>Tabla de Cargas y Cuentas</i>	1952-1983	4.6.2/1	
"	1983-1990	4.6.2/2	
"	1991-1995	4.6.2/3	
"	1996-2001	4.6.2/4	
Rebutis i Comptes	1978-	4.6.3	
PIES FUNDACIONS (DECRETS)	1956-	4.7	
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5	
<i>TÍTULOS DE CENSOS</i>	1574-1824	5.1	741
CENSAL	1709	5.2	742
INVENTARIS		5.3	

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
General ¹⁹⁹	1876-1980	5.3.1	
De l'Arxiu ²⁰⁰	2011	5.3.2	
CULTE I FÀBRICA		5.4	
Llibre de Fàbrica	1734-1828	5.4.1	742
Llibre de Culte i Comptes	1863-1875	5.4.2	743
Comptes de Culte i Fàbrica	1876-1889	5.4.3	743
Llibre de Fàbrica	1889-1950	5.4.4	743
Comptes de Culte i Fàbrica	1952-1968	5.4.5	
COMPOTES		5.5	
<i>Caja Mayor</i>	1970-1976	5.5.1	
Llibre de Comptabilitat ²⁰¹	1975-1984	5.5.2	
"	1984-1994	5.5.3	
"	1995-2011	5.5.4	
"	2011-	5.5.5	
LLIBRE D'ENTRADAS Y PAGAS	1784-1854	5.6	744
LLIBRE DE LES ADMINISTRACIONS DE ISABEL MASA I FRANCESC TORTOSA	1761-1863	5.7	744
COMPOTES DE L'ERMITA DE LA PURÍSSIMA DE LES ALCUSSES	1915-	5.8	
OBRES I RESTAURACIONS		5.9	
<i>Obra de la Iglesia. Libro de Recaudación</i>	1880-1900	5.9.1	744
<i>Obra de la Iglesia. Recibos</i>	1884-1885	5.9.2	744
Ermita de la Puríssima de les Alcusses	1977-1978	5.9.3	
Casa Parroquial, temple, etc.	1972-1995	5.9.4	
Campanes	2003-2007	5.9.5	
"	2006-2009	5.9.6	

¹⁹⁹ Conté un "Inventario de lo destruido en tiempo de la dominación marxista" de 1943.

²⁰⁰ Fet per David Ferrandis Micó. Immediat precedent del present inventari.

²⁰¹ Cfr. supra nota a 1.1.5/4.

Tipologia documental	Dates	Signatura	Sign. AD
BIBLIOTECA HISTÒRICA ²⁰²		6	
PERGAMINS ²⁰³		7	
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA		8	
CÒPIA D'ESCRITURES S. XIV I XVIII	s. XX	8.1	
RESIDÈNCIA LA MILAGROSA	1957-1997	8.2	

²⁰² Alguns llibres, fonamentalment litúrgics, dels que destaquem un *Officium sepulturae... ex manuali valentino* de 1738, dos *Missale Romanum* de 1847 i 1894, un *Evangelario*, un *Epistolario*, ambdós de 1866, una *Biblia* de 1876, un *Missae pro defunctis* de 1894 i un *Breviarium Romanum* de 1897.

²⁰³ Es troben a la Capella de les Santes Relíquies. Cfr. infra Apèndix 3.

APÈNDIXS

APÈNDIX 1 DEL LLIBRE DE CAPÍTOLS

I. INSTITUCIÓ DE LA DEVOCIÓ DE LES QUARANTA HORES

Es tracta d'un interessantíssim llibre sobre disposicions, determinacions, etc., d'una mena de consell parroquial que es reunia mensualment i que estava format, segons pareix, pel rector, el racional i l'arxiver, tots ells sacerdots. Del capítol general formaven part altres preveres beneficiats, entre els que es podien comptar, a més dels esmentats, el degà, el síndic, el sagristà, el diaca i el sotsdiaca, i en algun moment altres, car hi havia, molt probablement, fins a 11 preveres en Moixent per aquestes dates del segle XVIII.

En aquest llibre manuscrit, sense foliació, després d'un quadern de sis folis imprès, segueix un quadern en octau de dos folis i segueixen dos quaderns més. En el següent, el bifoli central és un document del vicari general de la diòcesi de València, i en el centre del quadern es troba cosit un breu de Benet XIII. Es tracta de la institució de les Quaranta Hores i la corresponent concessió de les anomenades indulgències.

Hem volgut transcriure també el document del vicari general, sobre tot, per a facilitar la comprensió del segon document en llatí.

Document del vicari general

Nos, don Joseph de Luis, presbítero, doctor en sagrados cánones, canónigo de la Santa Cathedral Iglesia de la ciudad de Barcelona, y por el ilustrísimo y reverendísimo señor don Andrés de Orbe y Larrategui, por la gracia de Dios y de la Santa Sede Apostólica arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad, etc., en lo espiritual y temporal en esta ciudad y su diócesis official y vicario general, a todas y cualesquier personas estantes y habitantes en la villa de Moxente, diócesis de Valencia,

y a las demás a cuya noticia llegaren las presentes, salud en nuestro señor Jesuchristo.

Hazemos saber: Como la santidad de nuestro muy santo padre y señor Benedicto, por la divina providencia papa decimotercio, con sus letras apostólicas dadas en Roma en San Pedro, baxo el anillo del Pescador²⁰⁴ a los veinteycinco días del mes de febrero del año mill settecientos veinte y seis y de su pontificado año segundo, ha concedido a todos los fieles christianos assí hombres como mugeres que verdaderamente contritos y confessados, habiendo recibido el Santíssimo Sacramento de la eucharistia asistieren con devoción por algún espacio de tiempo a la Oración de las Quarenta Horas que de licencia nuestra fue instituida en la iglesia parroquial de dicha villa baxo el título de San Pedro, y allí rogaren a Dios nuestro señor por la paz / y concordia de los príncipes christianos, extirpación de las heregías y exaltación de la Santa Madre Iglesia, indulgencia plenaria y remisión de todos sus pecados; la qual gracia concede su santidad y quiere dure por tiempo de siete años tan solamente.

Y nos, para que dichos fieles christianos puedan ganar y conseguir dicha gracia e indulgencia, damos licencia para instituir e ynstituimos dicha Oración de las Quarenta Horas en la referida iglesia parroquial de dicha villa en el día de Domingo de Carnestolendas, empezando aquellas a las seis de la mañana y prosiguiendo continuas y no interpoladas, sino en el tiempo de la noche, en los días de lunes y martes immediate siguientes hasta quedar finalizadas.

Y para que venga a noticia de todos, mandamos dar y dimos las presentes. Las quales sean publicadas en el púlpito de dicha iglesia parroquial de Moxente y en los demás lugares donde conviniere y fuere necesario.

Datis en el palacio arzobispal de Valencia a los nue[v]e día[as] del mes de / febrero de mill settecientos veinte y siete años.

De vues(tra) V.

[*Segell de placa*]

Por mandato de dicho señor ofizial y vicario general, Felipe Amorós, clérigo, notario pro [S^a].

²⁰⁴ Fórmula habitual en els breus pontificis.

Breu de Benet XIII

Benedictus papa XIII

Universis Christifidelibus presentes litteras inspecturis, salutem et apostolicam benedictionem.

Ad augendam fidelium religionem et animarum salutem coelestibus Ecclesiae thesauris pia charitate intenti, omnibus utriusque sexus christifidelibus vere poenitentibus et confessis ac sacram comunione refectis, qui Orationi Quadraginta Horarum continuatarum non autem nisi noctis tempore interpolatarum de licentia ordinarii in ecclesia parochiali Sancti Petri villae de Moxente Valentinae dioecesis semel in anno tantum instituendae, per aliquod temporis spatium devote interfuerint et ibi pro christianorum principum concordia, haeresum extirpatione ac Sanctae Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Deum preces effuderint, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus, praesentibus ad septenium tantum valituris.

Volumus autem, ut si aliis christifidelibus in quocumque alio anni die praemissa peragentibus aliqua alia indulgentia similis perpetuo vel ad tempus nondum elapsam duratura concessa fuerit vel si pro impetratione, praesentatione, admissione seu publicatione praesentium aliquid vel minimum detur aut sponte oblatum recipiatur, praesentes nullae sint.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub annulo Piscatoris die XXV februarii MDCCXXVI, pontificatus nostri anno secundo.

Gratis pro Deo et escriptura.²⁰⁵

F(abius) Cardinalis Oliverius.

II. ÀNIMES DEL PURGATORI

En el mateix Llibre de Capítols i de la mateixa forma en el quadern següent es troben sengles documents, del vicari general de la diòcesi de València i del papa Benet XIII, sobre la concessió d'indulgència i gràcia per a les ànimes del purgatori.

²⁰⁵ Fórmula que indica la gratuïtat de l'escrit.

Document del vicari general

Nos, don Josephus de Luis, presbytero, doctor [*sic*] en sagrados cánones, canónigo de la Santa Cathedral Iglesia de la ciudad de Barcelona, y por el ilustrísimo y reverendísimo señor don Andrés de Orbe y Larra-tegui, por la gracia de Dios [y] de la Santa Sede Apostólica arzobispo de Valencia, del Consejo de su Magestad etc., en lo espiritual y temporal en esta ciudad y su arzobispado oficial y vicario general, a todas y qualesquier personas estantes y habitantes en la villa de Moxente diócesis de Valencia y las demás, a cuya noticia llegaren las presentes, salud en nuestro señor Jesuchristo.

Hazemos saber: Como la santidad de nuestro muy santo padre y señor Benedicto, por la divina providencia papa decimotercio, con sus letras apostólicas, dadas en Roma en San Pedro baxo el anillo del Pescador a los veinte y cinco días del mes de febrero de mil settecientos veinte y seis años y de su pontificado año segundo, ha concedido indul-gencia y gracia para que siempre y quando qualquier sacerdote secular o regular de los aprobados por nos, celebrare missa de difuntos en el altar baxo el título de las Benditas Almas del Purgatorio, sito en la iglesia parroquial de dicha villa en el día de la Commemoración de los Difuntos y en los demás de su octava y en una feria de cada semana por nos señalada, por alma de qualquier fiel christiano difunto, con tal que en dicha iglesia se celebren cada un día onze missas, sea librada la tal alma de las penas del purgatorio *per modum suffragii*, la qual gracia concede su santidad y quiere dure por tiempo de siete años tan solamente.

E nos nombramos y eligimos el día viernes de cada semana. Y haviéndonos constado que en dicha iglesia se celebran cada día onze missas y de todo lo demás contenido en dicha bula, por tanto, por las presentes y su tenor concedemos dicha gracia e indulgencia.

Y para que / venga a noticia de todos, mandamos dar y dimos las presentes, las quales sean publicadas en el púlpito de dicha iglesia parroquial y en los demás lugares donde conviniere y fuere necesario.

Dattis en el palacio arzobispal de Valencia a los nueve días del mes de febrero de mi settecientos veinte y siete años.

De vues[tra] V.

[*Segell de placa*]

Por mandato de dicho muy reverendo señor ofizial y vicario general. Felipe Amorós, clérigo, notario pro S^a.

En 6 de junio 1728 fue publicado el presente edicto de indulgencia en el púlpito de dicha iglesia al ofertorio de la missa mayor y por la verdad lo firmo de mi mano dicho día, mes y año.

Reverendo Martín Joachinh Assensi, presbítero ecónomo.

Breu de Benet XIII

Ad futuram rei memoriam.

Omnium saluti paterna charitate intenti, sacra interdum loca spiritualibus indulgentiarum muneribus decoramus, ut inde fidelium defunctorum animae domini nostri Iesu Christi eiusque sanctorum suffragia meritorum consequi et illis adiutae ex Purgatorii poenis ad aeternam salutem per Dei misericordiam perduci valeant.

Volentes, igitur, ecclesiam parochialem Sancti Petri villae de Moxente Valentinae dioecesis, in qua aliud altare privilegiatum non reperitur concessum et in ea sit altare per ordinarium designatum hoc speciali dono illustrare, dummodo in dicta ecclesia quatuordecim missae quotidie celebrentur, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, auctoritate confisi ut quandocumque sacerdos aliquis, saecularis vel regularis, missam defunctorum in die Commemorationis Defunctorum et singulis diebus infra illius octavam ac in duabus feriis cuiuslibet hebdomadae, per ordinarium designatis, pro anima cuiuscumque christifidelis, quae Deo in charitate coniuncta ab hac luce migraverit, ad praedictum altare celebrabit, anima ipsa de thesauro Ecclesiae per modum suffragii indulgentiam consequatur ita ut, eiusdem domini nostri Jesuchristi ac Beatissimae Virginis Mariae sanctorumque omnium meritis sibi suffragantibus, a Purgatorii poenis liberetur, concedimus et indulgemus, in contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque, praesentibus, ad septennium tantum valituris.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum sub annulo Piscatoris, die XXV februarii MDCCXXVI, pontificatus nostri anno secundo.

Gratis pro Deo et scriptura

F(abius) cardinalis Oliverius
[*Restants de segell de cera roja*]

APÈNDIX 2

CATÀLEG DE DOCUMENTS DE LA CARPETA 2.1.N

Dates	Contingut	2.1.N
1584	Fotocòpia de credencial de relíquies.	17
1584	Reducció de misses ²⁰⁶ fetes per l'arquebisbe Joan de Ribera.	29
1822	Ermites de Santa Anna i Sant Cristòfol.	01
1832-1939	Fotocòpies sobre trasllat, indulgències, autenticació, etc., de relíquies. ²⁰⁷	18
1854	Sobre la relíquia de sant Lleó.	22
1864-1873	Sobre l'ermita del Sant Crist. Conté breu pontifici de Pius IX ²⁰⁸ i concessió d'indulgència dels bisbes d'Oviedo i de Sogorb i de l'arquebisbe de Granada.	13
1872	Alçament d'entredit per a efectuar una processó.	02
1876-2008	Fotocòpies i originals sobre el màrtir Pere Vicent Puig Alonso.	35
1889	Acta del lliurament del rellotge i campanes al rector Quilis.	40
1895	Erecció del Via Crucis.	03
1898	Inhumació del cadàver del rector Quilis en el temple parroquial.	04
1900	Sol·licitud per a celebrar misses en dos ermites.	05
1901	Sol·licitud per a beneir una campana en l'Asil de les Germanes de la Caritat de Sant Vicent de Paül.	06
1902	Erecció de l'església de les Alcusses com a ajuda de la de Moixent.	39
1910-2008	Fotocòpies i originals sobre el màrtir Joan Josep Calabuig Revert.	36
1914	Sol·licitud per a celebrar misses en l'oratori públic d' <i>El Juncar</i> .	07
1916-2008	Foto, fotocòpies i originals sobre el màrtir Rafel Vicent Cirugeda Tortosa.	37

²⁰⁶ Ajustar els estipendis de les misses (per devaluació de la moneda, per exemple), de forma que es pugui dir una sola missa en compte de dos o més, cobrant l'estipendi de totes juntes.

²⁰⁷ Destaca una de relació de relíquies classificades pel metge titular de Moixent en 1939.

²⁰⁸ Cfr. infra Apèndix n° 4.

Dates	Contingut	2.1.N
1928	Còpia d'uns versets sobre el campanar del temple.	28
1941-1942	Autorització de benedicció de diverses imatges.	09
1942-1943	Autorització de benedicció de diverses imatges. Institució del <i>Via Crucis</i> .	10
1943	Sol·licitud per a beneir una campana refosa.	08
1943	Autorització de benedicció de diverses imatges.	11
1943-1949	Autorització de benedicció de diverses imatges.	12
1944	Informe del rector Galiana sobre l'estat de la parròquia.	41
1947	Fotocòpia d'una carta sobre la relíquia de sant Blai.	19
1963	Carta dels jesuïtes de Bombai sobre Joaquim Barranco Zarranz, jesuïta.	33
1982	Exhumació, reconeixement i inhumació dels restants de Cristòfol Moreno del Camino.	20
1982	Fulletts sobre Cristòfol Moreno del Camino.	23
1988	Donació de la imatge de Maria Immaculada.	14
1989	Full informatiu sobre el IV Centenari de les Santes Relíquies.	30
2000	Donació del calze de Lleonard Gassó López, prevere màrtir.	15
2006	Avantprojecte d'exposició sobre Cristòfol Moreno.	27
2007	Sobre una relíquia de sant Joan de Ribera.	24
2007	Fotocòpia del document anterior.	25
2010	Donació de relíquies.	21
2011	Donació de la relíquia de sant Ramon Nonat.	16
2011	Carta d'Efrén Millan Albuxech, caputxí.	34
2011	Sobre la visita a Moixent de la imatge peregrina de la Mare de Déu dels Desemparats.	38
2012	Quadre de sant Andreu Apòstol.	50
2012	Intervencions a la torre campanar.	51
2012	Treballs de neteja i reparacions.	52
s.d.	Biografia de Cristòfol Moreno. Inclou relació de relíquies.	26
s.d.	Calendari de festes dels sants del reliquiari i noms dels seus responsables. Lletanies als sants del reliquiari.	31
s.d.	25 Aniversari d'Antoni R. Marín Gómez com a rector de Moixent. Assumpció Lamuedra de La Orden, Filla de la Caritat.	32

APÈNDIX 3**PERGAMINS DE LA CAPELLA DE LES SANTES RELÍQUIES**

Dates	Tipologia documental	Sign.
Colònia, 1582	Document que acredita l'autenticitat de les relíquies de santa Úrsula i santa Còrdula, venerades en la capella de les Santes Relíquies de l'església parroquial de Moixent.	7.11
1584	Certificació de les relíquies de les 11.000 Verges. ²⁰⁹	7.20
Roma, 1587	Document que acredita l'autenticitat de les relíquies lliurades al Pare Moreno.	7.1
Roma, 1587	Autèntica de les Santes Relíquies lliurades al frare Cristòfol Moreno.	7.2
Roma, 1587	Concessió de les indulgències de la basílica de Sant Joan de Laterà de Roma a l'església i comunitat de franciscans del convent de Sant Antoni de Pàdua de Moixent, a petició del venerable Pare Moreno.	7.8
Roma, 1587	Sumari (llista) de les indulgències de la basílica de Sant Joan de Laterà de Roma a l'església i comunitat de franciscans del convent de Sant Antoni de Pàdua de Moixent, a petició del venerable Pare Moreno.	7.9
1588	Còpia, reconeixement i aprovació dels documents que acrediten l'autenticitat de les Santes Relíquies, venerades i exposades en la capella de les 11.000 Verges i de Tots els Sants de l'església de Sant Antoni de Pàdua de Moixent. Feta per manament de l'arquebisbe de València, Joan de Ribera.	7.3
1695, 1826, 1838	Document amb els diversos trasllats de les restes del Pare Moreno.	7.15
Roma, 1787	Lletres apostòliques (doctrina dels papes) sobre les indulgències de la basílica de Sant Joan de Laterà de Roma a l'església i comunitat de franciscans del convent de Sant Antoni de Pàdua de Moixent, a petició del venerable Pare Moreno.	7.10
1838	Esriptura del trasllat de les restes del Pare Moreno.	7.14

²⁰⁹ És còpia. Original al Museu del Pare Moreno.

Dates	Tipologia documental	Sign.
1896	Document que acredita l'autenticitat de la relíquia de sant Roc, venerada en la capella de les Santes Relíquies del temple parroquial de Moixent.	7.4
1896	Llibret imprés sobre el Pare Moreno.	7.16
Roma, 1925	Document que acredita l'autenticitat de la relíquia del sepulcre de sant Lluís Gonzaga, venerada en la capella de les Santes Relíquies de Moixent.	7.5
Roma, 1942	Document que acredita l'autenticitat de la relíquia de la Creu en què morí sant Pere Apòstol venerada en la capella de les Santes Relíquies de Moixent.	7.6
Roma, 1947	Document que acredita l'autenticitat de la relíquia de sant Blai, venerada en la capella de les Santes Relíquies de Moixent.	7.7
Roma, 2001	Document que acredita l'autenticitat de la relíquia del beat Ramon Martí Soriano, venerada en la capella de les Santes Relíquies de Moixent.	7.13
	Planta de l'església parroquial de Moixent.	7.12
	Documents relatius a les Santes Relíquies.	7.17
	Fullet biografia Pare Moreno.	7.18
	Fullet amb goigs a les Santes Relíquies.	7.19
	Novena a les Santes Relíquies.	7.20

APÈNDIX 4

INDULGÈNCIA PLENÀRIA PERPÈTUA EN LA FESTA DEL SANTÍSSIM CRIST DEL CALVARI

PIUS PAPA IX

Ad perpetuam rei memoriam.

Ad augendam fidelium religionem et animarum salutem coelestibus Ecclesiae thesauris pia charitate intenti, omnibus et singulis utriusque sexus christifidelibus vere poenitentibus et confessis, qui in ecclesia parochiali sub titulo Sancti Petri Apostolorum Principis, loci vulgo Mogente nuncupatur, Valentinae dioecesis, quo die in eadem ecclesia sollempnia fiunt in honorem domini nostri Jesu Christi in Calvariae Monte Cruci adfixi, Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum in generali communione

sumpserint, ecclesiam ipsam visitaverint, et ibi pro christianorum principum concordia, haeresum extirpatione, peccatorum conversione ac Sanctae Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Deum preces effuderint, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem, quam etiam animabus christifidelium, quae Deo in charitate coniunctae ad hac luce migraverint per modum suffragii applicare possint, misericorditer in Domino concedimus. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque, praesentibus perpetuis futuris temporibus valituris.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub annulo Piscatoris die XXI novembris MDCCCLXXIII, pontificatus nostri anno vigesimotavo.

[...] card. Ag[...] rnius

[*Baix, angle esquerre: segell de tinta roja*]

[*Verso: segell de la Secretaria de Breus*]

MONTESA

PARRÒQUIA DE L'ASSUMPCIÓ DE LA MARE DE DÉU

Montesa limita amb l'Alcúdia de Crespins, Canals, Xàtiva i Vallada, a la comarca de la Costera; i amb Aielo de Malferit i Énguera, a les comarques de la Vall d'Albaida i la Canal de Navarrés respectivament. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 702 habitants; el 1857, 1.216; el 1900, 1.346; i el 2012, segons l'INE, 1.353.

Així com a Moixent el referent és el poblat ibèric de la Bastida de les Alcusses, a Montesa ho és el seu castell. Una de les notícies més antigues, del segle X, diu així:

“A el castillo de Montesa se retiró por los años de novecientos y treinta el moro Isaco Ben Abraham Ben Sakhr Alocayli, consejero del rey Mahomet, porque temía el poder de su contrario Ben Apsuni que le perseguía; el mismo Isaco havia fortalecido el castillo y en tiempo de el rey Abdrahmano tercero de este nombre fue llamado a Córdoba, en donde murió por los años novecientos treinta y cinco”.²¹⁰

Uns segles després, en gener de 1248, es traslladà a Montesa la família dels Banu Isa, que havia cedit el castell de Xàtiva al rei Jaume I aconseguint, en compensació, l'entrega de les fortaleses de Montesa i Vallada per part del monarca. Els Banu Isa van romandre fins el 1277, en què Pere el Gran s'apoderà definitivament de Montesa. Després hi hagué una fracassada repoblació, del 1288, adreçada “universis sarracenis de Muntesia [...] quod vos veniatis et populemini in loco predicto de Muntesia”.²¹¹ Aquella carta pobla no va tindre èxit; el 16 d'octubre de 1289, el rei Alfons el Liberal concedí poders a Bernat de Bellvís per a poblar Montesa i Vallada amb 120 famílies de cristians.

Tres dècades després, el futur històric de Montesa quedà vinculat, fins el 1837, a la nova orde militar de Santa Maria de Montesa, creada el 1319 pel rei Jaume II. El rei, el mateix dia de la fundació de l'orde, va fer donació del poble a la nova religió militar.

²¹⁰ *Primera parte de la relación hecha en virtud de la real orden de Su Magestad de 18 de abril de 1790. Que contiene los dos primeros partidos de los cuatro de que se compone el arzobispado de Valencia* (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ms. 35, f. 181v).

²¹¹ FEBRER ROMAGUERA, M. (ed.), *Cartas Pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria*, Saragossa 1991, 154.

La parròquia es va erigir canònicament el 1289, el mateix any de la carta pobla. Servida –suposem– per clero de la diòcesi de València, tres dècades després, en fundar-se l'Orde de Montesa, fou unida a l'orde d'acord amb la butlla de fundació del papa Joan XXII, lliurada el 10 de juny de 1317, amb la qual cosa un dels seus frares, nomenat pel mestre, assumia la cura d'ànimes. Anys a venir, en 1670, el rei Carles II, com *Administrador Perpetuo* de l'Orde de Montesa, atorgà al rector-frare de l'orde, el títol honorífic de prior de Sant Sebastià.

En 1479, un incendi destruï l'antiga església de Montesa, que pel que s'indica, tal volta fos un edifici amb arcs de diafragma i coberta de fusta.²¹² Aquella desgràcia explicaria, probablement, l'encàrrec d'un retaule per al temple pocs anys després, cap al 1482, segons havia disposat al seu testament fra Lluís Despuig, mestre de l'Orde de Montesa. Aquella obra, en part hui al Museo del Prado, fou executada pel pintor italià Paolo de San Leocadio, el mateix que uns anys abans havia pintat els àngels músics del presbiteri de la Seu de València.²¹³

L'església actual es va construir entre els anys 1693 i 1702, enderrocant un temple anterior que ens consta estaven ampliant el 1589. Les traces s'encarregaren a mossén Joan Aparicio, aleshores mestre de l'obra de la seu de Xàtiva. Anys després, entre 1720 i 1730, es convertí la sagristia de la banda de l'epístola en capella de la comunió, eliminant aleshores una de les dos sagristies que Aparicio havia proposat als capítols acordats el 1692 per construir el temple.

Els terratrèmols de 1748 es feren sentir també a l'església, amb la qual cosa, en enfonsar-se alguns trams de la volta, no s'optà després per posar-hi la decoració barroca original d'àngels i fullarques, que podem veure hui a la capella del rerasagrari. A més, les reformes acabaren afectant també aquell rerasagrari, que convertiren aleshores en cambril de la Mare de Déu, un espai que ha recuperat la seua funció i volums originals recentment, el 1993. Als anys cinquanta del segle XIX, una renovació conclosa el 1857 es cenyí a decorar el temple amb grisalles, ocres i tonalitats verdoses no gens adequades. Tot i això, l'última intervenció, de 2002, ha intentat recuperar els encintats de finals del segle XVII i potenciar així tots els elements barrocs originals.

²¹² Les declaracions de diversos testimonis sobre l'incendi en AHN, *OOMM*, leg. 2353.

²¹³ GÓMEZ-FERRER LOZANO, M., "Un nuevo documento sobre la *Virgen del caballero de Montesa* de Paolo de San Leocadio y su comitente, el maestro Luis Despuig", *Boletín del Museo del Prado* 48 (2012) 24-33.

Montesa compta amb algunes ermites. La més antiga data del segle XVI i es va dedicar al patró del poble, sant Sebastià. Hui està molt desfigurada i es fa servir de magatzem del cementeri, contigu a l'edifici des de la seua inauguració, el 1816. Una altra, construïda durant la segona meitat del segle XVI, domina el turó des del qual es fa la benedicció del terme, i té per advocació la Santa Creu. Finalment, durant la primera part del segle XVIII, es bastí l'ermita del Calvari, de traces molt elegants, amb creuer i cúpula.

A més de la casa abadia, que presideix la plaça principal de Montesa des de la segona meitat del segle XVI, la parròquia compta amb l'antic convent de monges de la Caritat de Sant Vicent de Paül, una casa del segle XVIII reformada per acollir les religioses que s'inaugurà el 1891. Tot i això, junt a l'immoble, hi ha un xicotet edifici, de dues plantes i porta adovellada, bastit durant el primer terç del segle XVII, que des de 1997 fa servir de museu parroquial.

A l'Arxiu Parroquial es conserven uns Índexs de Batejos i de Matrimonis des de 1800. És, pràcticament, l'única documentació original de caràcter històric conservada en aquest arxiu anterior a 1900. Està fotodigitalitzada i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà. Tanmateix, per les seues característiques especials i la relació de la població amb l'Orde de Montesa, a continuació de l'inventari que presentem immediatament, hem afegit un capítol sobre documentació de Montesa (i Vallada) a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, que considerem de gran rellevància.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

CERDÀ I BALLESTER, J., *Montesa al teu abast. La seua història, monuments i paratges*, Montesa 1999.

-----“L'església parroquial de Montesa: gènesi i evolució constructiva (1686-1702)”, *Papers de la Costera* 12 (2001) 65-80.

CERDÀ I BALLESTER, J. (et al.), *En torn a la Mare de Déu de Montesa*, Montesa 2005.

CERDÀ I BALLESTER, J. – GOMIS CORELL, J.C. – GUEROLA BLAY, V., “L'ermita del Calvari de Montesa. El procés de conservació i restauració”, *Archivo de Arte Valenciano* 90 (2009) 77-90.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
<i>Almanaque Eclesiàstic</i>	2.3
BOAV	2.4
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
Ermites	3.2
Partitures Musicals	3.3
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Distribuïdor	4.2
Llibres de Misses	4.3
Fundació Tormo-Fillol	4.4
Agendes i Dietaris	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Certificats Cadastrals i de Propietat	5.1
Inventaris	5.2
Obres i Restauracions	5.3
Comptabilitat	5.4
BIBLIOTECA	6
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA	7
MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS	8

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinke Libri</i>	1919-1930	1.1.1
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1939-1940	1.1.2/1
"	1941-1952	1.1.2/2
"	1952-1992	1.1.2/3
"	1992-	1.1.2/4
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1943-2002	1.1.4/1
"	2005-	1.1.4/2
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1939-1952	1.1.5/1
"	1952-2000	1.1.5/2
"	2000-	1.1.5/3
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1939-1952	1.1.6/1
"	1952-2005	1.1.6/2
"	2006-	1.1.6/3
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
Índex alfabètic de batejos ²¹⁴	1901-1934	1.2.1.1
Índex alfabètic de matrimonis		1.2.1.2
Índex alfabètic de matrimonis	1800-1900	1.2.1.2/1
"	1901-1920	1.2.1.2/2
Índex cronològic de matrimonis		1.2.1.3

²¹⁴ Lletres V (parcialment), X, Y i Z perdudes.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Índex cronològic de matrimonis	1800-1900	1.2.1.3/1
"	1901-1916	1.2.1.3/2
Expedients Matrimonials		1.2.2
Expedients Matrimonials ²¹⁵	1934-1985	1.2.2/1
"	1939-1945	1.2.2/2
"	1946-1950	1.2.2/3
"	1951-1953	1.2.2/4
"	1954-1957	1.2.2/5
"	1958-1963	1.2.2/6
"	1964-1968	1.2.2/7
"	1969-1973	1.2.2/8
"	1974-1981	1.2.2/9
"	1982-1988	1.2.2/10
"	1988-1993	1.2.2/11
"	1994-2011	1.2.2/12
"	2012-	1.2.2/13
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
Relíquies del <i>Lignum Crucis</i> i de la Santa Espina	1785-1956	2.1.1
Personal: rectors parròquia i clergues nascuts a la parròquia	1961-2002	2.1.2
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral ²¹⁶	1566	2.2/1
"	1900	2.2/2
"	1952-1991	2.2/3
"	2002-	2.2/4
ALMANAQUE ECLESIAÍSTICO	1911-1920, 1926-1927	2.3
BOAV	1933, 1939-	2.4

²¹⁵ Carpeta amb vint-i-cinc expedients.

²¹⁶ És còpia.

Tipologia documental	Dates	Signatura
ACCIÓ PASTORAL		3
INSTITUCIONS I CONFRARIES		3.1
Mare de Déu del Rosari	1903-1908	3.1.1
Sagrat Cor de Jesús²¹⁷	1902-1987	3.1.2
Filles de Maria	1913-1959	3.1.3
Acció Catòlica	1941-1973	3.1.4
Sant Antoni Abat	1960	3.1.5
ERMITES DE SANT SEBASTIÀ, SANTA CREU I CALVARI	1900-	3.2
PARTITURES MUSICALS	s. XIX-XX	3.3
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		4.1
Racional ²¹⁸	1925-1939	4.1/1
" ²¹⁹	1939-1952	4.1/2
"	1944-1952	4.1/3
DISTRIBUÏDOR	1952-1976	4.2
LLIBRES DE MISSES	1952-1985, 1988, 1999, 2002, 2006	4.3
FUNDACIÓ TORMO-FILLOL	1944-	4.4
AGENDES I DIETARIS	1988-	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		
		5
CERTIFICATS CADASTRALS I DE PROPIETAT²²⁰	1911-2002	5.1
INVENTARIS		5.2

²¹⁷ Inclou: Despeses obres cuina i bany casa abadia, despeses vàries, cursets prematrimonials, almoines per a l'electricificació de la campana major, almoines per a les andes Mare de Déu de Montesa, etc.

²¹⁸ Inclou: Adquisició d'un contraaix (a hores d'ara restaurat), costejat per la Junta de Garrofers de la Mare de Déu. L'anotació es va fer el 6 de gener de 1927.

²¹⁹ Inclou: Comptes del col·legi (és a dir, del convent de les monges), de 1981 a 1988.

²²⁰ Església parroquial, casa abadia, casa-convent, museu parroquial, ermita del Calvari i ermita de la Santa Creu.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Inventaris ²²¹	1936-1980	5.2/1
<i>Libro inventario</i>	1991-	5.2/2
OBRES I RESTAURACIONS		5.3
General	1928-	5.3/1
Campanes	1940-1999	5.3/2
COMPTABILITAT		5.4
Culte i Fàbrica		5.4.1
Comptes	1976-1985	5.4.1/1
"	1985-2012	5.4.1/2
" (esborrany)	1959-1960	5.4.1/3
<i>Libro de Cuentas</i>	1939-1952	5.4.2
Administració	1930-1957	5.4.3
Varis		5.4.N
<i>Lista de suscripción para cubrir los gastos ocasionados en la adquisición y reparación de los siguientes objetos del culto...</i>	1911	5.4.N/1
Varis ²²²	1836-1918	5.4.N/2
"	1930-1936	5.4.N/3
"	s. XIX-XXI	5.4.N/4
BIBLIOTECA ²²³		6

²²¹ Inclou: Inventaris de l'arxiu en 1936 i d'objectes destruïts i recuperats en 1939.

²²² Conté, entre altres: Informe sobre beneficis i capellanies (1918), Garrofers de la Mare de Déu (1870), còpia del testament de Manel Borja (1836), etc.

²²³ Una trentena d'exemplars dels quals volem destacar:

SAMPER I GORDEJUOLA, H. de, *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos [...] de la real, ínclita y nobilísima religión militar de N.S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, Imp. Gerónimo Vilagrassa, València 1669, 2 vol.

TRISTANY BOFILL I BENACH, B. de, *Escudo Montesiano en las reales manos de Su Magestad para defender como Gran Maestre [...] de Santiago, Calatrava y Alcántara, y particularmente de la poderosa, ínclita y militar orden de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama, los privilegios, prerrogativas [...]*, Imp. Rafael Figueró, Barcelona 1703.

VILLARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, Imp. Benito Monfort, València 1787, 2 vol.

Tipologia documental	Dates	Signatura
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA ²²⁴		7
MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS ²²⁵		8

²²⁴ Es tracta de set caixes de documentació, abandonada juntament amb tota mena de deixalles, recollida el 1992 del celler de la casa del carrer de Sant Josep, núm. 9, seu del *Sindicato Agrícola de San José*, fundat per mossén Emili Ferri Calatayud, rector de la parròquia (1926-1929). Conté documentació de la Fundació Felip Terol, de la Càmera Local Agrària, un *Extracto del Reglamento del Sindicato Agrícola de Montesa* (València 1930), Actes de la Comunitat de Regants (s. XX), etc.

²²⁵ Cfr. infra Annex.

ANNEX

MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS

La parròquia de l'Assumpció de Montesa, com altres, va perdre el seu fons arxivístic durant l'última Guerra,²²⁶ amb la qual cosa la documentació que es conserva comença, quasi tota, l'abril de 1939, com podem comprovar a l'inventari que hem oferit en les pàgines anteriors. Del que hi havia abans de la guerra conservem dos llistats de 1900 i 1936,²²⁷ on s'indica que el primer llibre de baptismes s'iniciava en 1540. En vista de la situació, vam decidir continuar la nostra tasca d'investigació a l'arxiu de l'Orde de Montesa, tenint present la pertinença de la població a aquella orde religiosomilitar des de l'any 1319 fins la dissolució del règim senyorial al segle XIX.

L'arxiu general de l'Orde de Montesa ha passat per diverses vicissituds: del castell de Cervera del Maestrat, on es custodiava als segles medievals, passà al castell-convent de Montesa al segle XVI, on romangué fins l'enfonsament del monestir montesià pels efectes dels terratrèmols de 1748. Després es va traslladar a la ciutat de València, on s'edificà un nou convent per a l'Orde de Montesa a les cases del Temple, que pertanyien a l'orde des de la seua fundació. En eixe edifici, hui *Delegación del Gobierno en la Comunidad Valenciana*, restà l'arxiu fins el mes de febrer de 1896, quan per ordre del govern de Madrid passà a la capital d'Espanya per a enriquir els fons de l'Archivo Histórico Nacional, on fou dipositat junt als fons documentals de les altres ordes militars: Santiago, Calatrava, Alcántara, Sant Joan de l'Hospital, Sant Sepulcre i Temple.²²⁸

²²⁶ Tot i això, ja es degué perdre part de l'arxiu molt abans, doncs en la visita pastoral de 1900 consta que “fue incendiado”: “Copia del expediente de Santa Pastoral Visita de la iglesia parroquial de Nuestra Señora de la villa de Montesa del año 1900, día 12 de diciembre”, f. 12v, tenint present la irregular foliació del text (cfr. supra Inventari 2.2/2).

²²⁷ El primer el va redactar el rector d'aleshores, mossén Antoni Arlandis i està al final de la Visita Pastoral de 1900. El segon el firmen l'alcalde, els regidors de l'ajuntament i alguns veïns del poble i, curiosament, no apareix cap dels llibres sacramentals ressenyats unes dècades abans (cfr. supra Inventari 5.2/1).

²²⁸ JAVIERRE MUR, A.L. – GUTIÉRREZ DEL ARROYO, C., *Archivo Histórico Nacional. Guía de la Sección de Órdenes Militares*, Madrid [1949], 5 i 69; ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, M.J., “Los fondos de las Órdenes Militares del Archivo Histórico Nacional: Aportaciones a la historia de los archivos”, *Boletín de la ANABAD* 46/1 (1996) 95-118.

Alguns documents van romandre no obstant a València, a l'Arxiu del Regne, però el gros de la documentació de Montesa, qualitativament també la més interessant, va passar a Madrid, on es conserva a hores d'ara. Així, si volem trobar informació sobre els pobles que formaren part del senyoriu de l'orde, hi ha que buscar-la, principalment, a l'Arxiu del Regne de València i a l'Archivo Histórico Nacional. D'ambdós centres existeixen instruments de descripció,²²⁹ tot i que, com és sabut, l'investigador troba de vegades textos inesperats en unitats documentals que no tenen res a veure amb la descripció que apareix d'elles a les corresponents guies.

A la *Guía de la Sección de Órdenes Militares* hi ha algunes referències soltes als pobles de Montesa i Vallada i a les seues parròquies, que ofereixen una quantitat de documentació força interessant.

Els textos en qüestió s'hi troben a l'AHN pel plet que enfrontà l'Orde de Montesa amb l'arquebisbat de València per l'exercici de la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada, com s'explica en aquest mateix volum al capítol dedicat a l'Orde de Montesa. Fins i tot, alguns dels documents continguts als registres que seguidament expliquem arribaren a dur-se a la impremta, com ja vam donar compte en el seu dia.²³⁰

Però no tota la documentació referent a la parròquia de Montesa es conserva sols a l'AHN. Part de la recollida als registres de l'AHN és còpia de la que hi ha als llibres de protocols dels notaris que van treballar per al convent de l'Orde de Montesa o per als jurats de la vila.

Així, en acudir als registres corresponents conservats hui a l'Arxiu del Regne de València o a l'Arxiu de Protocols del Patriarca de València, trobem molta documentació relativa al poble, a la parròquia o a l'Orde de Montesa.

²²⁹ *Ibidem*. Sobre la documentació de Montesa a l'ARV, cfr. GARCÍA EDO, V., *El Archivo de la Orden de Montesa. Inventario de los legajos del Archivo del Reino de Valencia*, València 1977. Part d'aquest inventari va anar publicant-se al *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*: "Documentos de la Orden de Montesa referentes al Maestrazgo (Catálogo de los legajos de papeles de la Orden de Montesa conservados en el Archivo del Reino de Valencia)", *BCEM* 17-22 (1986-1988). Més endavant, s'incloué també als CD's d'instruments de descripció de l'arxiu: *Arxiu del Regne de València. Instrumentos de descripción (Catálogos, inventarios, índices)*, València-Madrid 1996, 2 CD's.

²³⁰ Cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., "Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de València en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)", *Memoria Ecclesiae* 14 (1998) 113.

Compten, també, amb els corresponents instruments de descripció,²³¹ que permeten resseguir el rastre d'aquells notaris que treballaren per a Montesa, amb la qual cosa caldrà fer les recerques llibre a llibre i document a document. La informació que es pot trobar és una vertadera miscel·lània: pressa de possessió dels rectors, contractes d'obres, inventaris, etc.

La documentació conservada a Madrid, no obstant, la podem descriure d'acord amb l'inventari que oferim a continuació.

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL

OOMM, lib. 707-C

1428-1702

Llicències, permisos, manaments, monicions, processos i altres documents matrimonials despatxats per l'autoritat diocesana als veïns de Montesa i Vallada.

1520-1669

Manaments de l'autoritat diocesana a eclesiàstics i veïns de Montesa i Vallada.

1703-1704

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. Per l'arquebisbat de València, el doctor Josep Escortell; per l'Orde de Montesa, Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'orde.

Altres

Certificacions d'esporis, confirmacions –amb relació de confirmands– i últimes voluntats de fidels de la parròquia de Vallada (1575-1669); últimes voluntats de fidels de Montesa (1626-1664); benedicció de les campanes de Vallada (1603, 1619, 1653); confirmacions (1607-1680), possessió del benefici de la Mare de Déu de Gràcia, a la parroquial de Vallada, en favor de Feliu Perales (1703); títol de vicari (rector) de Montesa per a fra Esteve Teruel, de l'Orde de Montesa, amb el priorat de

²³¹ ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA, *Inventario de fondos notariales*, València 1986; ANDRÉS ROBRES, F. (et al.), *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia*, València 1990.

Sant Sebastià per a ell i els seus successors; reunió dels religiosos del Sacre Convent de Montesa a la sagristia de l'església de Montesa (1704).

OOMM, lib. 708-C

1357-1703

Llicències atorgades a fidels de Montesa i Vallada per a rebre ordres sagrades.

1702-1703

Expedients de *limpieza de sangre* de Segismund Carbonell i Feliu Perales, beneficiats a Vallada.

1334-1652

Llicències i ordres varies lliurades als fidels de Montesa i Vallada (eclesiàstics i seglars): per a construir capella sota invocació de Santa Anna a l'alqueria de Gaixna, sobre la profanació del cementeri de Montesa, per a beneir campanes...

1372-1667

Llicències per a celebrar missa, absoldre, etc.

Altres

Confirmacions de Vallada (1601); certificat de baptisme i confirmació –al castell de Montesa– de Joan Vives, fill de Felip Vives de Canyamàs i Isabel Julbi (1682); llicència a Lluís Crespí de Valldaura i Acaci March, ambdós bisbes d'Oriola, per a confirmar a Montesa i Vallada (1652-1664); llicència per a edificar a Montesa una capella dedicada a la Mare de Déu del Roser (1490); manaments de l'autoritat eclesiàstica diocesana a diversos fidels de Montesa i Vallada (1595-1643); darreres voluntats de veïns de Montesa i Vallada, i ordres decretades a l'efecte (1581-1630).

OOMM, lib. 709-C

1703

“Sobre la omnímoda jurisdicció espiritual ordinària i espècies de aquella. Procés del promotor fiscal de la Cúria Eclesiàstica y Archebisbat de València contra perturbants”.

1642

“De la religió de Montesa ab lo ordinari ecclesiàstich de la present diòcesi de València”. Sobre el nomenament d'ecònoms i regents a les parròquies de Montesa i Vallada.

OOMM, lib. 710-C

1702-1703

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. El doctor Josep Escortell per l'arquebisbat de València; Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'Orde de Montesa, per l'orde.

1354-1675

Certificats, protestes i visites pastorals a les parròquies de Montesa i Vallada realitzades per l'ordinari diocesà i per l'Orde de Montesa.²³²

1353-1701

Llicències *regendi curam* a les parroquials de Montesa i Vallada, nomenament de rectors, actes de presa de possessió de les esglésies i possessió de beneficis.

OOMM, lib. 711-C

1702-1703

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. El doctor Josep Escortell per l'arquebisbat de València.

1379-1642

Llicències *regendi curam* a les parroquials de Montesa i Vallada.

1339

Provisió d'un subtítol de beneficiat a la parròquia de Montesa.

1352

Per la Guerra de Castella, es prorroga als jurats de Montesa l'obligació que tenien de fer un missal i una capseta d'argent.

²³² Conté una visita pastoral realitzada a Montesa el 1401, editada, des d'una altra font, per CÀRCEL ORTÍ, M.M. – BOSCA CODINA, J.V., *Visitas pastorales de Valencia (siglos XVI-XV)*, València 1996, 351-354.

1386-1620

Visites pastorals a la parròquia de Montesa.²³³

1414-1620

Visites pastorals a la parròquia de Vallada.

1669

Concòrdia entre l'arquebisbat de València i l'Orde de Montesa sobre la jurisdicció espiritual a les parròquies de Montesa i Vallada.

OOMM, lib. 712-C

1701

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'Orde de Montesa.

1572

Visita a la parròquia de Montesa per fra Joan Tallada, comanador d'Ares i fra Tomàs Selva, rector de Cervera del Maestrat.

1670-1681

Visites a les parròquies de Montesa i Vallada de fra Joan Crespí i Brizuela, lloctinent general de l'Orde de Montesa.

OOMM, lib. 714-C

1353-1703

Còpies de documents continguts al llibre 711-C: Procés del doctor Escortell; visites pastorals a Montesa (1386-1620); visites pastorals a Vallada (1414-1620); llicències *regendi curam*; llicències per a confessar i predicar, etc.

OOMM, lib. 881-C

1596-1607

Visites pastorals a la parròquia de Montesa: inclou les visites de 1596, 1598, 1601, 1606 i 1607, així com la protesta a la visita de l'arquebisbe Aliaga de 1620.²³⁴

²³³ La més antiga, de 1386, l'oferim a l'Apèndix.

²³⁴ Aquest llibre degué formar part, en origen, de l'arxiu de la parròquia de Montesa; cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., "Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa...", 115. La visita pastoral de 1596 en MANCLÚS CUÑAT, I., "Visita pastoral de 1596 a les esglésies parroquials de Montesa i Vallada", *Documenta* 2 (Montesa 1994) 7-46.

OOMM, leg. 3528

1595-1730

Informes sobre els candidats presentats per l'Orde de Montesa per a rectors de la parròquia i ternes presentades a l'efecte al rei com a *Administrador Perpetuo* de l'orde.

Clero, lib. 19335²³⁵

1370-1660

Actes de col·lació i possessió del benefici instituït a la parròquia de Montesa per Berenguer Vila sota invocació de Sant Joan Baptista i Sant Antoni Abat.

1379-1654

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de Santa Llúcia, instituït per Mateu Certo i Guillemona, la seua esposa. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

1655-1683

Albarans i cartes de pagament relacionades amb el benefici de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges, instituït al castell-convent de Montesa, en 1384, per fra Guillem d'Avinyó, comanador major de l'Orde de Montesa.

1522-1666

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de Nostra Senyora de Gràcia, instituït per fra Pere Cirugeda, religiós de l'Orde de Montesa i rector de Montesa. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

1616-1653

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació del Santíssim Sagrament, a l'altar major de la parroquial de Montesa,

²³⁵ *Capítulo 2º. En este volumen se allarán las instituciones de los beneficios de Montessa, sus decretos, colaciones, possessiones, y demás autos concernientes a dichos beneficios, enpeçando en el año 1370 asta el de 1666 inclusive. Y en los de Vallada que están en este propio volumen, enpeçando en el año 1513 asta el de 1702 inclusive.* Malgrat el títol indicat, no hi consten al llibre les dades referents a la parròquia de Vallada. Tot i això, les vam trobar –casualment, el 20 de setembre de 2013, quan aquest llibre ja estava, pràcticament, en impremta– al lligall 2353 de la secció d'OOMM de l'AHN. A més, un altre bloc de documents a la mateixa unitat, aporta: *En este volumen se allaran las causas civiles y criminales y las beneficiales que se an tratado en el tribunal de Valencia desde el año 1386 asta el de 1663 inclusive*, amb informació sobre Montesa i Vallada.

instituit per Elionor Carbonell, viuda de Melcior Alcover. Col·lacions i possessions del benefici anterior

1620-1647

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de la Puríssima i Sant Carles Borromeu, instituit per Tomàs Carles Borja, a la capella de la Puríssima Concepció, situada davall l'orgue. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

APÈNDIX 1

APROXIMACIÓ AL RECTOROLOGI DE LA PARRÒQUIA DE L'ASSUMPCIÓ DE MONTESA²³⁶

Rectors de la Diòcesi de València²³⁷	1289-1319
Rectors de l'Orde de Montesa	
fra Berenguer d'Aravill	1320-1335 (o més)
fra Joan Vila	1353-1359
fra Antoni de Peralada	1379-1406 (o més)
fra Berenguer Vich	1411
fra Berenguer Tassio	1424-1451
fra Miquel Çiurana	1451-1463 (o més)
fra Pere Just	1471-1503
fra Joan Mulet	1506
fra Pere Cirugeda ²³⁸	1520-1522

²³⁶ No s'inclouen al llistat dels qui foren de l'Orde de Montesa els qui actuaren de regents, ecònoms o en situació d'interinitat, excepte el carmelità exclaustat fra Telesfor Moreno, que actuà de rector més d'un lustre, de 1836 al 1842. La cronologia és la que permet, a hores d'ara, la diversa documentació consultada, en particular a l'AHN i als butlletins oficials de l'arquebisbat de València.

²³⁷ No comptem amb dades dels rectors que exerciren entre 1289 –any de la fundació de la parròquia– i 1320.

²³⁸ A la parròquia de Montesa es conserva un calze renaixentista donat molt probablement per aquest rector, amb un espai al peu on s'ubicaria el seu escut personal –hui perdut–, que podríem descriure tal volta com indica el text següent: “En el convento de religiosos observantes de San Francisco de la villa de Moxente expresada, avía una capilla de la Purísima Concepción con las armas de los Sirugedas y en Vallada, en casa de doña Ysabel Simó y Sirugeda, que aora es del primogénito del marqués de Villescás, se enqüentran también las armas de los Sirugedas, que son una encina verde y encima una bandera colorada travesada en campo de plata”, Arxiu particular de la família Garrido de Vallada, *Genealogía*, sign. 1.1. Més informació del calze en *La Llum de les imatges...*, (Catàleg), 474-475, fitxa 140.

Rectors de l'Orde de Montesa	
fra Francesc Ebrí	1525
fra Martí Pérez	1526-1565
fra Pau Barceló	1565-1572
fra Antoni Tormo	1572-1574
fra Jaume Coscosó	1574-1576
fra Bartomeu Fito	1576-1583
fra Baltasar Primo	1583-1593
fra Doménec Marín	1594
fra Gaspar Aràndiga	1595-1610
fra Miquel Gralla	1611-1616
fra Pere Fito Selva	1616-1642
fra Jeroni Alrreus Muñoz	1642-1658
fra Gregori Torres Sanz	1659-1670
fra Esteve Teruel Vizcaíno	1670-1679
fra Josep Alemany Bella	1679-1686
fra Lluís Gosalbo Mollà	1686-1694
fra Eusebi de León Gómez	1695-1701
fra Josep Cambra Bayarri	1701-1722
fra Francesc Altur Pallàs	1723-1730
fra Josep Carbonell Morant	1730-1756
fra Pere Joan Fos Soler	1757-1764
fra Pere Borja Terol	1764-1781
fra Josep Rico Rico	1782-1788
fra Josep Primo Carbonell	1790-1808
fra Marcel Perales Fontán	1811-1833
fra Telesfor Moreno Gonzalvo, carmelità ²³⁹	1836-1842
fra Salvador Borja García	1844-1852

²³⁹ Telesfor Moreno Gonzalvo, o fra Telesfor de la Santíssima Trinitat “Presbítero exclausurado del convento de carmelitas descalzos de la villa de Enguera residente en esta villa de Montesa”: *Limosna de vísperas, vigília y misa cantada con responso cantada por la alma de [...] don frey Pedro Borja, rector que fue de esta parroquia*, ms. propietat d'Enric Borja Vila; fotocòpia a l'arxiu de la parròquia.

Rectors de la Diòcesi de València	
mossén Salvador Martí Gironés	1852-1889
mossén Eduard Casanova Casanova	1889-1895
mossén Antoni Arlandis Ivars	1895-1903
mossén Càndid Abad Valero	1903-1907
mossén Enric Roca Comes	1907-1909
mossén Eduard Clérigues Beltrán	1909-1909
mossén Pasqual Gisbert Jordà	1909-1921
mossén Manel Moliner Piera	1921-1922
mossén Josep M ^a Tusón Faucha	1922-1926
mossén Emili Ferri Calatayud	1926-1929
mossén Joan Belda Gómez	1929-1939
mossén Ricard Martínez Gómez	1939-1941
mossén Josep M ^a Marí Roig	1941-1988
mossén Joan Albelda Oltra	1988-

APÈNDIX 2

VISITA PASTORAL

1386 juny 26. Montesa

Visita a la parròquia de Montesa per Antoni Matheu, vicari general, d'ordre de Jaume d'Aragó, bisbe de València

OOMM, lib. 711-C, f. 742-744

Visitatio parochialis ecclesiae de Montesa, facta per honorabilem dominum Antonium Matheu, vicarium generalem et visitatorem dioecesis Valentin., nominatum per illustrissimum dominum Jacobum, Dei gratia episcopum Valentinum, de anno MCCCLXXXVI.

Die martis, intitulata vigesima sexta mensis iunii, anno praedicto MCCCLXXXVI, visitatio altaris maioris Muntesiae, sub invocatione beatae Mariae Muntesiae.

Corpus domini nostri Jesuchristi fuit repertum in armario honorifico sub clavibus positum et custoditum, ut decet.

Crismeriae fuerunt repertae et positae sub clavibus bene, ut decet, cum oleo cathecuminum, infirmorum et crismatorum.

Fuit repertum altare maius bene ornatum, suis lineis, vestimentis, duobus calisibus et custodiis argenteis.

Est etiam ecclesia ornata sufficienter suis libris necessariis.

Fuerunt reperta duo altaria in dicta ecclesia, sine dote.

*Provisio.*²⁴⁰ Dominus visitator mandavit m[onere in] / [t]r[o]nis ut si est aliquis qui vellit dotare altaria alias dirruantur et exellantur intra aliquod breve tempus ad notitiam rectoris.

Fuerunt reperti fontes babtismales clausi, fuerunt postea aperti et aqua erat nitida et clara ut decet.

Visitatio altaris sanctorum Joannis Baptista et Antonii.

Est ibi beneficium institutum per quondam Berengarium ça Vila, dicti loci, sub dicta invocatione.

*Provisio.*²⁴¹ Est beneficiatus Bernardus Vila, praesens. Ostendat institutionem beneficii et caputbrevia censualium. Habet in redditibus quindecim libras censuales, aliqua censualia cum laudimiis et sine fati-cis, et aliqua cum faticis et sine laudimiis. Est patronus Nicolaus Vila, de Canals. Fuit repertum bene ornatum calice, patena, vestimentis, misali et aliis necessariis.

Sunt in ecclesia de Montesa terdecim aniversaria et percipiuntur pro eis decem libras partim in censualibus parum plus vel minus.

Dominus visitator continuando visitationem, convocavit religiosum fratrem Antonium de Peralada,²⁴² rectorem dictae ecclesiae, et Bernardum Vila, presbyterum beneficia-/tum in dicta ecclesia.

Depositio clericorum

Fuerunt interrogati si sunt aliquos de fide suspectos, dixerunt quod non. Interrogati si sunt aliquos concubenarios, et dixerunt quod non.

²⁴⁰ *Al marge esquerre.*

²⁴¹ *Al marge esquerre.*

²⁴² Rector de Montesa i frare de l'Orde de Montesa, el 1379 va ser proposat al bisbe de València per fra Albert de Tous, IV mestre de l'orde. El 1355 era sotssagristà del convent de Montesa, i el 1376 se'l documenta prior del mestre. Fra Peralada actuà, el 1382, d'àrbitre en l'elecció del mestre Berenguer March. En la visita pastoral de 1401 (CÁRCEL ORTÍ, M.M. – BOSCA CODINA, J.V., *Visitas pastorales de Valencia...*, 353) fou acusat de tindre “publice concubinam in domo dictus rector”. Encara estava de rector de Montesa el 1406 i degué desaparèixer poc després, doncs el 1411 consta a la documentació un altre rector, fra Berenguer Vich.

*Ad usuras.*²⁴³ Interrogati si sunt aliquos usurarios, dixerunt quod non; est tantum unum quod est Guillelmus Saranyana, dominus de Gayxna, est diffamatus de ussuris.

Interrogati si sunt aliquos non celebrantes festae, et dixerunt quod non.

Interrogati si sunt aliquos non confitentes semel pro Pascha in anno, et dixerunt quod non.

Deinde autem dominus visitator, continuando visitationem suam, convocavit Gregorium Vila, locumtenentem justitiae, Berengarium Vich et Franciscum Vila, eiusdem loci Muntesiaie.

Depositio laycorum contra clericos, sub juramento

Fuerunt interrogati si rector ministrat bene sacramenta, et pariter divinum officium ut decet, etiam fuerunt interrogati de vita et moribus dicti rectoris et dixerunt quod rector se habet satis bene et honeste in regimine etiam dictae ecclesiae et est etiam bonae vitae et conversationis.
//

Interrogati si succedit aliquem decessisse sine confessione, dixerunt quod non.

Fuerunt interrogati si sunt aliquos damnatores vel permitentes rotulos aut quod non celebrant festae, et dixerunt quod non.

Fuerunt interrogati si sunt aliquos concubinarios et dixerunt quod non.

*Ad usuras.*²⁴⁴ Interrogati fuerunt si sunt aliquos ussurarios, et dixerunt quod Guillelmus Saranyana, dominus de Gayxna, est diffamatus de ussuris et facit huiusmodi contractus ussurarios quos sunt aliquis, scilicet: debet centum solidos solvendo infra aliquod tempus cum instrumento et in termino constituto non solutos permittitur facere executionem in bonis debitoris; et debitor videns se oppressum nescit quod faciat, et ipse Guillelmus dicit vendi in loca consueta et emit ab eo, vel ab executore posita revendit ipsi debitori vel alii duplici precio ipsa bona ad spatium certi temporis. Item dixerunt quod mutuas pecunias ad tempus et in tempore, si non solvuntur dicit quod dent bladum et pro minori precio quam valebat; et debitor habet facere timore quod non missit pecunias; cum est difamatus de ussuris.

²⁴³ *Al marge esquerre.*

²⁴⁴ *Al marge esquerre.*

*Provisio.*²⁴⁵ Citetur coram domino visitatore a Onti-//nent vel ubi fuerit in fratres dies sub excommunicationis, alias denuntietur excommunicatum.

Registrata in Libro Visitationum Dioecesis Valentin. de anno millesimo tercentesimo octuagesimo sexto, recondito in archivo Curiae Valentinae Ecclesiasticae.

Iesus.

Huismodi copia prout iacet alieno calamo exarata, abstracta fuit a libro originali registro Visitationum Ecclesiarum dioecesis Valentin. de anno MCCCCLXXXVI recondito in archivo Curiae Valentinae Ecclesiasticae. Et ut plena ubique eidem transumpto adhibeatur fides, ego, Philippus Amoros, notarius apostolicus et valentinus archivariusque dicti archivi, hic meum pono si-[*signe notarial*]gnum.

²⁴⁵ *Al marge esquerre.*

NOVETLÈ

PARRÒQUIA DE LA MARE DE DÉU DEL ROSARI

Novetlè limita amb la Granja de la Costera, Annahuir –pedania de Xàtiva–, Torrella i Vallés, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 276 habitants; el 1857, 468; el 1900, 612; i el 2012, segons l'INE, 874.

Després de la conquesta cristiana, el poble de Novetlè fou una alqueria de la família Tallada, que adquirí el lloc a prop del 1431, per la qual cosa, en alguns documents consta ser “d'Anrich Tallada”. El lloc estava poblat per moriscos, que es van mantindre fins la seua tràgica expulsió el 1609. Al segle XVII, les aliances familiars i la falta de descendents directes propiciaren que la senyoria passés al senyor de Manuel, Felip Joan Tallada. El darrer dels senyors que es documenta fou Antoni de Pàdua de Castellví y Fernández de Córdoba, que faltà el 1832. Tot i ser conegut com “l'alqueria dels Tallada”, des del segle XVI comença a documentar-se la forma actual Novelé o Novetlè.

La parròquia fou erigida canònicament el 1537, en segregarse l'església local d'aleshores de la col·legiata de Xàtiva. L'església, bastida al segle XVIII, és de planta de creu llatina, de bones proporcions, amb creuer i cúpula. Els trams superiors del campanar vell s'hagueren d'assolar degut al seu deteriorament, per la qual cosa a finals dels anys huitanta del segle XX es bastiren de nou el remat i el cos corresponent a les campanes.

Es conserva part de la Casa de la Senyoria o Palau dels Tallada, a hores d'ara ajuntament de Novetlè.

Annahuir és un llogaret que no arriba al centenar de cases (96 habitants segons la *Guía de la Archidiócesis* de 2011) amb una església dedicada a la Mare de Déu dels Àngels servida pel rector de Novetlè, tot i que el poble s'annexionà a la ciutat de Xàtiva el 1883. Va pertànyer als Sans, com mostren les restes del palau senyorial, embotides hui dins de les cases. En època moderna van ser senyors d'Annahuir Onofre de Borja, mort el 1606, i Jeroni de León, que faltà el 1669, ambdós cavallers de l'Orde de Montesa.

No hi ha documentació històrica anterior a 1913 ni a Novetlè ni a Annahuir.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

VERDET MARTÍNEZ, N., “Enriquecimiento y ascenso social en la magistratura valenciana del Seiscientos. Patrimonio y familia de don Francisco Jerónimo de León”, *Estudis* 37 (2011) 467-484.

VILA MORENO, A., *Novetlè: apuntes històrics*, Novetlè 2010.

ROTGLÀ I CORBERÀ

PARRÒQUIA DELS SANTS JOANS

Rotglà i Corberà limita amb la Granja de la Costera, Xàtiva, Llanera de Ranes, la Llosa de Ranes i Vallés, a la comarca de la Costera, i Sellent, a la comarca de la Ribera Alta. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 654 habitants –324 a Rotglà i 330 a Corberà–; el 1857, 856; el 1900, 973; i el 2012, segons l'INE, 1.194.

Rotglà i Corberà eren dos alqueries del terme de Xàtiva situades a la partida o horta de *Rahana*, habitades per musulmans. L'actual Rotglà s'anomenava el 1373 *Rahana d'en Garcia de Loriç* o *Rahana*, pel fet de ser l'alqueria més gran de les vàries que hi havia aleshores als seus voltants. L'altra alqueria, la de Corberà, seria en eixe moment un llogaret minúscul, tal volta el que s'identifica amb l'alqueria de na Peirona. Durant el primer terç del segle XV, el governador de Xàtiva, Joan Rotlà, adquirí dels Lloris l'alqueria de Rahana, amb la qual cosa el territori, amb les millores afavorides pel nou senyor, començà a anomenar-se, a partir de meitat segle XV, *Alqueria Nova d'en Rotlà*. Pel que fa a Corberà, el 1421 alqueria “d'en Valentí”, va passar uns anys després a la família dels Corberà o Corberán d'Alet, una família noble de la ciutat de Xàtiva amb un membre –Lluís Corberà d'Alet– cavaller de l'Orde de Montesa. Generacions més tard, passà al llinatge dels Sans i després als Bellví. En expulsar els moriscos l'any 1609, els respectius senyors de Rotglà i Corberà –Joan Rotlà Sans i Francesc Bellví– atorgaren, el 1611, carta pobla als dos llogarets.

Les dos alqueries formen un únic poble des del 1851.

L'església de Rotglà es convertí en parròquia el 1534, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva, i es posà sota l'advocació de Santa Maria. Anys avant, el patriarca Ribera ajustà la demarcació parroquial de Rotglà als pobles de Rotglà, Corberà i Torrent d'en Fenollet. Aleshores i, probablement, per l'influx del senyor, Joan Rotlà, l'advocació havia passat a Sant Joan Baptista.

El temple actual es va construir entre 1761 i 1772, d'acord amb les traces de l'arquitecte fra Josep Albert Pina, director de les obres de la seu de Xàtiva. La frontera principal i el campanar es van fer més endavant,

en 1875. Pel que fa a Corberà, el temple parroquial podria remuntar-se al segle XVII, circumstància pràcticament inapreciable a hores d'ara per les successives reformes de l'edifici. Hui és ermita de la patrona de Rotglà, la Mare de Déu del Socors –la Socorreta–, devoció introduïda per Francesc de Bellví, senyor de Corberà, en dur-la de la seua localitat natal de Palerm (Sicília).

Dins la demarcació parroquial de Rotglà i Corberà es troba l'ermita del Santíssim Crist de Torrent d'en Fenollet, llogaret que administrativament pertany a Llanera. Es tracta d'una ermita del segle XVIII, amb creuer i cúpula, i vivenda de l'ermità junt a l'edifici, que ha de suportar de forma permanent el trànsit de vehicles de l'actual autovia. L'interior té un cor elevat, i el retaule que alberga la imatge del Crist és antic, d'estil neoclàssic. El primer divendres de març acull un porrat o jubileu, encara a hores d'ara ben concorregut.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

Es conserva íntegra la sèrie de Registres Sacramentals des de 1707 i la de Visites Pastorals des de 1734.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- CEBRIÁN, J.LI. – ÚBEDA, F., “Difusió del patrimoni històric i artístic (I)”, *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 182-188.
- ESTEVE, F., “Pagar com els moros sent cristians de natura? Les condicions del repoblament de Corberà i de Rotglà de 1611”, *Papers de la Costera* 14 (2011) 61-82.
- MARTÍNEZ CARBONELL, E., *Inventari dels Arxius Parroquials de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista de Rotglà i Corberà, i de Sant Francesc d'Asís de la Granja de la Costera*, València 1992, (mecanografiat).
- SOLER, A., *Rotglà i Corberà: geografia, història, patrimoni*, Rotglà i Corberà 2011.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Documentació Oficial (impresa)	2.3
Formularis (impresos)	2.4
BOAV	2.5
Varis	2.N
ACCIÓ PASTORAL	3
Confraries i Associacions	3.1
Litúrgia	3.2
Homilies	3.3
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Distribuïdor	4.2
Llibres de Fundacions	4.3
Llibres de Misses	4.4
Clàusules Testamentàries	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Rendes de Culte i Fàbrica	5.1
Administracions	5.2
Fàbrica	5.3
Cens i Càrregues	5.4
Comptes de Culte i Fàbrica	5.5
Inventaris	5.6
Varis	5.N
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1707-1750	1.1.1/1
"	1746-1790	1.1.1/2
"	1790-1819	1.1.1/3
"	1820-1834	1.1.1/4
"	1835-1861	1.1.1/5
"	1862-1874	1.1.1/6
"	1875-1892	1.1.1/7
Bateigs		1.1.2
Bateigs ²⁴⁶	1893-1909	1.1.2/1
"	1910-1939	1.1.2/2
"	1940-1952	1.1.2/3
"	1952-2006	1.1.2/4
"	2007-	1.1.2/5
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1908	1.1.4/1
"	1942-1983	1.1.4/2
"	1986-	1.1.4/3
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1893-1927	1.1.5/1
"	1928-1952	1.1.5/2
"	1952-	1.1.5/3
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1893-1939	1.1.6/1
"	1940-1952	1.1.6/2

²⁴⁶ Encara que el títol del llibre siga "Bautismos y Confirmaciones", només hi ha bateigs.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Defuncions	1952-	1.1.6/3
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
De Llibres Sacramentals	1707-1861	1.2.1/1
"	1862-1909	1.2.1/2
Certificats		1.2.2
De Sagraments	1787-1861	1.2.2/1
Matrícula Parroquial		1.2.3
Compliment Pasqual	1860-1924	1.2.3/1
Matrícula	ca. 1792-1951	1.2.3/2
Expedients Matrimonials		1.2.4
Expedients Matrimonials	1892-1910	1.2.4/1
"	1911-1924	1.2.4/2
"	1925-1942	1.2.4/3
"	1943-1950	1.2.4/4
"	1951-1957	1.2.4/5
"	1958-1970	1.2.4/6
"	1971-1986	1.2.4/7
"	1987-2006	1.2.4/8
"	2007-	1.2.4/9
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral ²⁴⁷	1699	2.2/1
"	1734	2.2/2
" ²⁴⁸	1745	2.2/3

²⁴⁷ Desaparegut en el moment de confeccionar aquest inventari. En un índex que pareix molt recent (segona meitat s. XIX) consta: "1ª Visita. Celebrada en 1699, en folios, sin encuadernar, contiene 55 folios, está completa y la hizo el señor d. Antonio Pontons, canónigo de la metropolitana de Valencia con autoridad del cabildo [...] sede vacante".

²⁴⁸ Idem a nota anterior. Consta: "3ª Visita. Falta. Celebrada en 1745 en folios, encuadernada, contiene 76 folios, está completa y la hizo el señor d. Andrés Mayoral, arzobispo de Valencia".

Tipologia documental	Dates	Signatura
Visita Pastoral	1759	2.2/4
" ²⁴⁹	1782	2.2/5
"	1791	2.2/6
"	1807	2.2/7
"	1819	2.2/8
"	1902	2.2/9
"	1951	2.2/10
"	2002	2.2/11
DOCUMENTACIÓ OFICIAL (IMPRESA)		2.3
Documentació Oficial (impresa)	1737-1820	2.3/1
"	1820-1861	2.3/2
Exèquies a J. Company	1818	2.3/3
FORMULARIS (IMPRESOS)	1889	2.4
BOAV	1895, 1925, 1939-	2.5
VARIS ²⁵⁰	ca. 1705-1936	2.N
ACCIÓ PASTORAL		3
CONFRARIES I ASSOCIACIONS		3.1
Confraria del Sant Rosari	1837-1892	3.1.1
Filles de Maria	1881-1934	3.1.2
Sagrat Cor de Jesús	1887-1914	3.1.3

²⁴⁹ Idem a nota anterior. Consta: "5ª Visita. Falta. Celebrada en 1782, en folios, encuadrada y completa, contiene 72 folios y la hizo el sr. d. Juan Bautista Ferrer, con autoridad del sr. d. Francisco Fabián y Fuero, arzobispo de Valencia".

²⁵⁰ Conté índex: 1. Acta de la Promesa de 1885 (còpia de 1892), feta pels veïns per a celebrar anualment una festa votiva de rogatives en acció de gràcies pel còlera de 1885. 2. Inventaris parroquials i de visites pastorals de 1790, 1836, 1837 i 1878. 3. Actes de consells i consentiments paterns de 1922-1936). 4. Cartes lliurades a la parròquia per a consultes i altres assumptes de 1774-1859. 5. Assumptes parroquials: a) Peticions i súplices a l'arquebisbat per distints motius; b) reparacions en el temple; c) construcció d'una porta nova; d) pressupostos i càrrecs de fàbrica; e) contribucions eclesiàstiques i *mandas forzosas*; f) ajudes del rei pel terratrèmol de 1748; g) notes de rebut; h) acta de possessió de Vicent Corell de 1762; i) hipoteca (?) de 1705. 6. Altres documents: a) Visita pastoral a Torrent d'en Fenollet, còpia de l'acta de Llanera de 1903; b) sobre els béns de la parròquia abans de la desamortització (1874); c) sobre la revista *Mensajero de los Jesuitas*. 7. Comptes de culte i fàbrica de 1911-1936 i administració de culte i clero (cancel·lat). 8. Llibre de misses de 1921-1924.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Conferències de S. Vicent de Paül	1878-1884	3.1.4
Joves d'Acció Catòlica	1948-1954	3.1.5
Dones Joves d'Acció Catòlica	1948-1963	3.1.6
Comptes de la Congregació del Sagrat Cor i de les Filles de Maria	1912-1928	3.1.7
LITÚRGIA		3.2
Documentació de Josep Garcés²⁵¹	1921-1936	3.2.1
HOMILIES		3.3
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		4.1
Racional	1732-1734; 1820-1847	4.1/1
"	1843-1861	4.1/2
"	1862-1867	4.1/3
"	1896-1905	4.1/4
"	1906-1910	4.1/5
"	1910-1925	4.1/6
"	1926-1944	4.1/7
"	1947-1952	4.1/8
DISTRIBUÏDOR		4.2
LLIBRES DE FUNDACIONS		4.3
Llibres de Fundacions (Misses)	1975-2009	4.3/1
Llibres de Fundacions	1985-2001	4.3/2
LLIBRES DE MISSES²⁵²		4.4
CLÀUSULES TESTAMENTÀRIES		4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		
		5
LLIBRE DE RENDES DE CULTI I FÀBRICA	1707-1865	5.1
ADMINISTRACIONS VÀRIES	1782-1851	5.2

²⁵¹ Rector de Rotglà de 1921 i 1936. Conté índex.

²⁵² Comprén els anys 1952, 1954, 1956, 1958, 1959, 1963-1968, 1992, 1993, 2000-2008.

Tipologia documental	Dates	Signatura
LLIBRE DE FÀBRICA	1763-1838	5.3
CENS I CÀRREGUES	1716-1867	5.4
LLIBRES DE COMPTE DE CULT I FÀBRICA		5.5
Culte i Fàbrica	1879-1951	5.5/1
"	1952-1976	5.5/2
Llibre de Comptabilitat	1976-1983	5.5/3
"	1983-1993	5.5/4
Comptes de Culte i Fàbrica	1911-1936	5.5/5
INVENTARIS	1819-2009	5.6
VARIS²⁵³	1779-1848	5.N
VARIS		N
VARIS	s. XVII-XIX	N.1
"	s.d.	N.2

²⁵³ Conté: Visites d'amortització (1740-1810) i escriptura de concòrdia entre Teresa Villarroel i Francesc Cerdà (1779).

TORRELLA

PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DELS ÀNGELS

Torrella limita amb Canals, Cerdà, la Granja de la Costera, Xàtiva, Llanera de Ranes, Novetlè i Vallés, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 231 habitants; el 1857, 227; el 1900, 251; i el 2012, segons l'INE, 158.

En època islàmica, Torrella era una més de les petites alqueries conegudes a la contrada, com demostra la necròpoli excavada el 2008 a la partida de la Serreta. Després de la conquesta cristiana, igual que en la resta d'alqueries properes, restà la població musulmana primigènia. Aleshores Torrella s'anomenava *Rahana d'en Lloris*, doncs el territori fou adquirit pel llinatge dels Lloris, senyors que es documenten entre 1373 i 1473. Després passà als Pertusa i als Ferran, aquests darrers també senyors de l'alqueria veïna d'en Ferran. Al segle XVI seran propietaris els Llançol i, després, els cavallers Torrelles, sent aleshores quan comença a documentar-se el topònim Torrella, doncs un text del 1577 indica “en el lugar de Llançol, que comúnmente le llaman ahora Torrella”. En el llibre de visites de Cerdà de 1607 (ca. foli 60, sense foliar), encara consta que Antoni Torrellas, cavaller, posseïa el lloc anomenat “Llançol”. Després de l'expulsió, el poble, com els de la rodalia, restà buit i calgué atraure a l'efecte nous pobladors.

L'església, creada com a parròquia independent el 1965, s'havia constituït en 1535 com annex de la parròquia de Cerdà, erigida eixe mateix any amb les esglésies d'Aiacor, la Torre dels Frares —o de Cerdà— i Vallés, amb algunes alquerietes més, hui desaparegudes.

El temple parroquial actual es va construir després dels terratrèmols de 1748, doncs consta la seua benedicció el 1758. Hi ha també un calvari amb la seua ermita, de construcció recent.

A l'església de Torrella batejaren el 1735 a Vicent Blasco García, potser el personatge més il·lustre de la localitat. El 1752 va ingressar com a religiós en l'Orde de Montesa. Anys després fou catedràtic a la Universitat de València, preceptor dels fills de Carles III, canonge de la seu de València i rector de la universitat de 1784 fins a la seua mort, esdevinguda a València el 1813, enguany fa dos-cents anys.

La documentació anterior a 1965, data de la creació com a parròquia, es troba als llibres dels arxius de Cerdà i Llanera de Ranes.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

JUAN LIERN, LI., *El rector Blasco y las corrientes intelectuales en la crisis del antiguo régimen*, (tesi doctoral inèdita), València 2012, disponible en el Repositori d'Objectes Digitals per a l'Ensenyament, la Recerca i la Cultura –RODERIC– de la Universitat de València: <<http://roderic.uv.es//handle/10550/27932>>.

PÉREZ BORREDÀ, J.R., *Torrella de la Costera, municipi històric valencià*, en <www.torrella.es>.

VALLADA

PARRÒQUIA DE SANT BARTOMEU APÒSTOL²⁵⁴

Vallada limita amb els termes de Moixent i Montesa, a la comarca de la Costera; Aiello de Malferit i Ontinyent, a la Vall d'Albaida i Énguera, a la Canal de Navarrés. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 1.476 habitants; el 1857, 2.438; el 1900, 2.757; i el 2012, segons l'INE, 3.309.

Vallada està situada a la dreta del riu Cànyoles, en plena Vall de Montesa, sent el nom de la població, segons els experts, un topònim d'arrel llatina que es va mantindre durant l'època musulmana i ha perdurat fins als nostres dies.

Des de temps molt antics, la presència humana en l'actual terme de Vallada ha sigut constant, com podem constatar en diferents jaciments arqueològics del Paleolític Superior, Eneolític i Edat del Bronze; així com també d'època ibèrica, romana, musulmana i medieval cristiana.

Amb motiu de la capitulació de Xàtiva el 1244, el control polític de la població va quedar en mans dels musulmans –concretament de la família Banu Isa–, que havien rebut Montesa i Vallada a canvi del castell menor de Xàtiva i el compromís d'entregar el castell major dos anys després; en realitat des d'aquesta data sempre va estar dins de l'aparell administratiu cristià. Però després de les revoltes que van portar a la conquesta de Montesa per Pere I de València al setembre de 1277, l'any 1289 el rei Alfons el Liberal concedia amplis poders a Bernat de Bellvís per a poblar Montesa i Vallada amb 120 cristians, a fur de València.

Ja hem vist en el capítol “Una singularitat de la comarca: l'Orde Militar de Santa Maria de Montesa”, les relacions d'aquesta orde amb l'església de Vallada, que el 1370 va ser erigida en vicaria per obra del mestre fra Pere de Tous. La cura d'ànimes s'encomanà al rector de la parròquia de Montesa, religiós de l'orde, el qual nomenava un vicari per exercir-hi els seus drets. Aquesta situació es mantingué fins l'any 1576, quan el capítol general de l'orde decidí segregar-la de la parroquial de Montesa i designar d'entre els religiosos montesians, un prevere rector

²⁵⁴ La confecció d'aquesta introducció i de l'inventari de Vallada es deuen, fonamentalment, a Josep Aureli Pelejero Vila. Cfr. supra “Nota del coordinador de la Sèrie”.

per a Vallada, al qual atorgà, anys després –1588– el títol de prior de Sant Bartomeu. Aquesta situació es va mantindre fins l'any 1855, en morir el darrer prior per l'Orde de Montesa, fra Salvador Borja García.

Del primitiu temple parroquial no queden testimonis. L'any 1564 Doménec de Gamieta va iniciar, per la capçalera, la construcció de l'edifici actual en estil gòtic tardà, i el va concebre com una nau d'ampla planta, sense creuer, amb absis poligonal de cinc costats, voltes de creueria i capelles situades entre els contraforts, prescindint de l'arc ogival. Gamieta va construir l'absis, l'actual avantsagristia, quatre capelles laterals –dos a la dreta i dos a l'esquerra abaixant el presbiteri– i la coberta de la nau central en estes dos arcades.

La segona fase constructiva de l'església es va desenrotllar entre els anys 1611 i 1620, i va ser dirigida per Jordà Selva, que va augmentar la longitud de l'edifici per mitjà de la construcció de dos noves arcades amb les seues corresponents capelles laterals, dos a cada costat. Selva va abandonar l'ús de la creueria pètria en el voltat de les noves capelles –menors en altura que les construïdes per Gamieta– i en la nau central. La nau del temple la va cobrir amb volta de canó entre faixons, amb llunetes, albergant els corresponents finestrals rectangulars. També va edificar el campanar d'estil renaixentista i va dur a terme l'actual sagristia i el reraltar.

La tercera fase de l'església va ser iniciada al voltant de l'any 1672 pel conegut arquitecte del barroc valencià Joaquim Bernabeu, que va seguir els esquemes constructius de Jordà Selva, arribant el temple a la seua actual longitud al ser afegida una arcada més amb les seues corresponents capelles laterals.

A principis del segle XVIII es van realitzar unes importants obres dirigides pel mestre de geometria mossén Joan Aparicio, natural d'Énguera, que van consistir en la unificació estilística i d'embelliment interior del temple, així com l'alçament de la seua fatxada i portada barroques.

El dia 30 de març de 1767 van ser iniciades les obres de la capella de la comunió, que serien finalitzades l'any 1771.

Altres edificis religiosos de la població que cal destacar són l'ermita de Sant Sebastià, acabada l'any 1746 i que va substituir a l'anterior edifici, ja documentat en el segle XVI. Aquesta ermita es caracteritza per les línies clàssiques de la seua construcció. És en l'abundant decoració interior, on proliferen els motius florals i veiem les característiques de l'època. L'ermita del Santíssim Crist del Calvari, construïda entre 1847 i 1850, és un edifici d'estil senzill, d'orde neoclàssic i de planta rectangular. L'interior

de l'ermita és d'una sola nau, sense capelles laterals, coberta per volta de canó amb arcs faixons que parteixen d'unes pilastres embegudes en els murs de la nau. L'ermita del *Divino Juez*, edificada poc després dels forts terratrèmols de 1748 en el lloc en què va romandre fora de perill el Santíssim Sagrament durant set mesos. Es tracta d'un edifici amb planta de creu grega, però amb els braços laterals i l'absis en línia corba, rematat per una cúpula central sense llanternó. En aquest apartat, no voldríem ometre la capelleta de Santa Creu, des de la que cada 3 de maig es beneeixen els camps i cultius, orientant la mirada als quatre punts cardinals.

L'Arxiu Parroquial es troba en molt bon estat de conservació en la casa abadia, adquirida per l'Orde de Montesa l'any 1579 al notari Gracià Alcover. El fons històric de l'arxiu ha sigut fotografiat per membres voluntaris del Servei Diocesà d'Arxius Parroquials i es troba a disposició de l'investigador en la Sala de Lectura de l'Arxiu Diocesà de València.

Els primers registres que es conserven de partides baptismals són de 1533, és a dir amb anterioritat als decrets del Concili de Trento. Existeixen, no obstant això, grans llacunes documentals, a causa dels avatars històrics, de catàstrofes naturals i, a vegades, de la inhibició dels responsables. De les Visites Pastorals només es conserva la de 1691, encara que consta l'existència d'altres en l'Archivo Histórico Nacional, en la secció d'Ordes Militars, als llibres que s'indiquen d'aquell arxiu en els textos corresponents a Montesa.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

GARRIDO PENADÉS, H. – PELEJERO VILA, J.A., *Vallada: su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*, València 2000.

-----*El Santísimo Cristo del Monte Calvario de Vallada. Historia de una devoción*, Vallada 2008.

-----*Vallada, una antigua villa que mira al futuro*, Vallada 2009.

GINER GARRIDO, A., *Catàleg de l'Arxiu Parroquial de l'església de Sant Bartomeu de Vallada*, València 1985, (mecanografiat).

PELEJERO VILA, J.A., *Vallada en l'Edat Moderna: Una vila del senyoriu de l'orde de Montesa*, (tesi doctoral inèdita), disponible al Repositori d'Objectes Digitals per a l'Ensenyament, la Recerca i la Cultura –RODERIC– de la Universitat de València: <<http://roderic.uv.es/handle/10550/21428>>.

PLA MATEU, C. – CAMPILLO TOMÀS, J., *Catálogo del Archivo Biblioteca de la Parroquia de Sant Bartomeu de Vallada*, Vallada 1996.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
BOAV	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
Sermons	3.2
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Racionals de Difunts	4.2
Distribuïdor	4.3
Dietaris i Llibres de Misses	4.4
Fundació <i>Teresa de Albornoz</i>	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventari	5.1
Capbreus	5.2
Càrrec i Descàrrec	5.3
Administració	5.4
<i>Administración de Vitalicios</i>	5.5
Visites d'Amortització	5.6
Censos	5.7
<i>Suscripciones de Culto y Clero</i>	5.8
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA	6
Llibre de <i>Retórica</i>	6.1
Varis d'Història de Vallada	6.2
<i>Censos del partido de Enguera</i>	6.3
BIBLIOTECA	7
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS²⁵⁵		1.1
Bateigs		1.1.1
Bateigs	1533-1593	1.1.1/1
"	1751-1772	1.1.1/2
"	1773-1804	1.1.1/3
"	1831-1851	1.1.1/4
"	1859-1875	1.1.1/5
" ²⁵⁶	1876-1878	1.1.1/6
"	1879-1891	1.1.1/7
"	1892-1901	1.1.1/8
"	1902-1908	1.1.1/9
"	1909-1920	1.1.1/10
" ²⁵⁷	1921-1928	1.1.1/11
"	1929-1943	1.1.1/12
"	1943-1952	1.1.1/13
"	1952-1979	1.1.1/14
"	1979-	1.1.1/15
Comunions		1.1.2
Comunions	1943-1964	1.1.2/1
Confirmacions		1.1.3
Confirmacions	1943-1978	1.1.3/1
"	1987-	1.1.3/2

²⁵⁵ El sistema adoptat en aquesta parròquia és singular. Hi ha que tenir en compte que en molts dels llibres de Bateigs hi ha registres de Confirmacions. Que en el llibre de Matrimonis de 1562-1592 hi ha registres de Confirmacions. Que en el llibre de Matrimonis de 1864-1878 hi ha registres de Defuncions. Que en el llibre de Bateigs de 1921-1928, hi ha registres de Matrimonis. Hem col·locat en els llocs corresponents les notes aclaridores pertinents.

²⁵⁶ Conté registres de Confirmacions de 1909 i Índex de bateigs de 1800 a 1948.

²⁵⁷ Conté registres de Matrimonis.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Matrimonis		1.1.4
Matrimonis ²⁵⁸	1562-1592	1.1.4/1
"	1754-1812	1.1.4/2
"	1813-1863	1.1.4/3
" ²⁵⁹	1864-1879	1.1.4/4
"	1879-1891	1.1.4/5
"	1892-1921	1.1.4/6
" ²⁶⁰	1921-1928	
" ²⁶¹	1929-1952	1.1.4/7
"	1952-1981	1.1.4/8
"	1982-	
Defuncions		1.1.5
Defuncions	1758-1804	1.1.5/1
" ²⁶²	1864-1878	
"	1879-1891	1.1.5/2
"	1892-1911	1.1.5/3
"	1912-1948	1.1.5/4
"	1949-1952	1.1.5/5
"	1952-1999	1.1.5/6
"	2000-	1.1.5/7
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Matrícula Parroquial	1952	1.2.1
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
Història de la Parròquia		2.1.1
Quadern de Consuetes	1948-1952	2.1.1/1

²⁵⁸ Conté registres de Confirmacions i altres temes no sacramentals també del segle XVII.

²⁵⁹ Conté registres de Defuncions.

²⁶⁰ Contingut en 1.1.1/11.

²⁶¹ Trobat en el moment de confeccionar aquest inventari. Estava desaparegut i tampoc no constava en el catàleg de Pla-Campillo (cfr. supra Bibliografia Seleccionada).

²⁶² Contingut en 1.1.4/4.

Tipologia documental	Dates	Signatura
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral ²⁶³	s. XVI	2.2/1
"	1691	2.2/2
" ²⁶⁴	1900	2.2/3
"	1952-2002	2.2/4
BOAV	1861-	2.3
ACCIÓ PASTORAL		
INSTITUCIONS I CONFRARIES		3
Confraria del Rosari		3.1
Confraria del Rosari		3.1.1
Llibre de la Confraria	1586-1606	3.1.1/1
"	1626-1805	3.1.1/2
Confraria del Rosari i Germandat del Patriarca Sant Josep	1875-1894	3.1.1/3
Caixa	1942-1955	3.1.1/4
Confraria del Santíssim Crist del Calvari		3.1.2
Llibre de la Confraria	1880-1911	3.1.2/1
Registre de Confreres	1946-1952	3.1.2/2
Llibre de Caixa	1946-1955	3.1.2/3
Reglament i Còpia de l'Erecció Canònica de 1883	1946-1952	3.1.2/4
Confraria del Sagrat Cor de Jesús		3.1.3
<i>Señoras</i>	1885-1908	3.1.3/1
Actes	1942-1968	3.1.3/2
Tresoreria	ca. 1898-1909	3.1.3/3
Comptes	1942-1967	3.1.3/4
Varis	1949-1953	3.1.3/N
Caritas		3.1.4
Comptes	1958	3.1.4/1

²⁶³ En foli de guarda: "Llibre de Visites Pastorals de la segona meitat del segle XVI, conservat en l'Archiu Històric Nacional. Copiat de l'original i donat per Josep Aureli Pelejero Vila i Héctor Garrido Penadés a la Parroquia de Sant Bertomeu de Vallada. Vallada sis de novembre de mil noucents noranta quatre".

²⁶⁴ Conté un interessant document de 1816 sobre l'autonomia de Montesa i Vallada respecte a la visita pastoral de l'arquebisbe de València. Cfr. supra en l'esmentat capítol sobre l'Orde de Montesa, el primer apartat "Montesa i Vallada" i nota 129.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Comptes	1959-1960	3.1.4/2
"	1961-1968	3.1.4/3
Confraria del Santíssim Sagrament	1944-1953	3.1.5
Apostolat de Caritat	1945-1958	3.1.6
Acció Catòlica		3.1.7
Història	1942-1944	3.1.7/1
Dones. Registre	1943-1959	3.1.7/2
Dones joves. Registre	1942-1953	3.1.7/3
Dones joves. Actes	1942-1952	3.1.7/4
Dones joves. Comptes	1942-1954	3.1.7/5
"	1957-1963	3.1.7/6
Homes. Actes	1943-1952	3.1.7/7
Homes. Caixa	1943-1952	3.1.7/8
"	1953-1954	3.1.7/9
"	1955-1962	3.1.7/10
Filles de Maria		3.1.8
Actes	1943-1967	3.1.8/1
Comptes	1942-1967	3.1.8/2
Confraria Verge del Carme		3.1.9
Actes	1942-1961	3.1.9/1
Comptes	1943-1955	3.1.9/2
Confraria de la Doctrina Cristiana		3.1.10
Registre	1961	3.1.10/1
Comptes	1953-1968	3.1.10/2
<i>Marías de los Sagrarios Calvarios</i>	1947-1958	3.1.11
SERMONS	1937-1952	3.2
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		
		4.1
Racional	1706-1730	4.1/1
"	1730-1770	4.1/2
"	1758-1766	4.1/3
"	1771-1783	4.1/4
"	1784-1817	4.1/5

Tipologia documental	Dates	Signatura
Racional	1813-1835	4.1/6
"	1840-1853	4.1/7
" ²⁶⁵	1875-1886	4.1/8
"	1892-1896	4.1/9
"	1897-1901	4.1/10
"	1902-1905	4.1/11
"	1906-1909	4.1/12
"	1910-1914	4.1/13
"	1914-1919	4.1/14
"	1920-1928	4.1/15
"	1942-1951	4.1/16
"	1952-1955	4.1/17
RACIONALS DE DIFUNTS		4.2
Racional de Difunts ²⁶⁶	1666-1705	4.2/1
"	1706-1781	4.2/2
"	1781-1822	4.2/3
" ²⁶⁷	1823-1863	4.2/4
DISTRIBUÏDOR	1952-1968	4.3
DIETARIS I LLIBRES DE MISSES		4.4
Dietari	1671-1674	4.4/1
"	1698-1700	4.4/2
"	1724-1725	4.4/3
"	1730	4.4/4
Publicació Setmanal de Celebracions	1804-1805	4.4/5
Llibres de Misses	1952-1994	4.4/6
FUNDACIÓ TERESA DE ALBORNOZ		4.5
Càrrec i descàrrec	1877-1887	4.5/1
"	1883-1886	4.5/2
<i>Entradas y Salidas de Cosechas</i>	1883-1886	4.5/3
"	1888-1906	4.5/4

²⁶⁵ Per als anys 1856-1863, vide infra nota a 4.2/4.

²⁶⁶ Amb anotacions, als dos primers fulls, relatives a obres de sepultures des de 1539.

²⁶⁷ En realitat són racionals de difunts dels anys 1823-1835 i racionals ordinaris de 1856 i 1863.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Còpia de Testament	1893	4.5/5
Comptes	1914-1919	4.5/6
Llibre de Testamentaries	1942-1952	4.5/7
Testamentaria Tortosa	1955-1976	4.5/8
Fundació <i>Teresa de Albornoz</i>	1958-1972	4.5/9
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5
INVENTARIS	1942-1957	5.1
LLIBRE DE CAPBREUS ²⁶⁸	1648-1685	5.2
CÀRREC I DESCÀRREC		5.3
Càrrec i Descàrrec	1888-1907	5.3/1
"	1904-1910	5.3/2
ADMINISTRACIÓ	1942-1951	5.4
ADMINISTRACIÓN DE VITALICIOS	1907-1909	5.5
VISITES D'AMORTITZACIÓ	1735	5.6
CENSOS	1726-1755	5.7
SUSCRIPCIONES DE CULTO Y CLERO	1932	5.8
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA		6
LLIBRE DE RETÒRICA	XVIII-XIX?	6.1
VARIS D'HISTÒRIA DE VALLADA	XVIII	6.2
CENSOS DEL PARTIDO DE ÈNGUERA	XIX-XX	6.3
BIBLIOTECA ²⁶⁹		7
VARIS ²⁷⁰		N

²⁶⁸ Conté censal de ca. 1900.

²⁶⁹ Aproximadament 12 metres lineals. Vide catàleg de Pla-Campillo (cfr. supra. Bibliografia Seleccionada).

²⁷⁰ Conté: Anzel de drets parroquials (1879), rectors de Vallada (1593-1958), costums de la parròquia (1879-1887), inventari de jocalies, ornaments..., i història de la parròquia (1879-1904), inventari de l'ermita del Santíssim Crist (1875-1896), notes històriques (1565-1771), inventari de jocalies, ornaments... i notes històriques (1896-1930), etc.

VALLÉS

PARRÒQUIA DE SANT JOAN BAPTISTA

Vallés limita amb Canals, Cerdà, la Granja de la Costera, Rotglà i Corberà, Xàtiva, Llanera de Ranes, Torrella i Novetlè, tots a la comarca de la Costera. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 231 habitants; el 1857, 297; el 1900, 268; i el 2012, segons l'INE, 162.

Vallés comparteix amb Estubeny i Torrella la singularitat de ser un dels municipis més xicotets de la Costera. Està a mig camí de Cerdà i Xàtiva, vora el riu Cànyoles, el curs del qual serveix en part de límit amb Novetlè i Xàtiva. Després de la conquesta cristiana va ser una alqueria més del terme de Xàtiva.

Del 1408 és la primera notícia històrica fidedigna que tenim de la població. Es tracta d'un dels més antics morabatins (una mena de cens de contribució) dels que tenim constància al País Valencià.

Al segle XVI pertanyia a la família Sans, branca familiar que amb el temps donaria lloc als Sans de Vallés en al·lusió al topònim i per diferenciar-los d'altres Sans de la comarca, com els Sans de la Llosa i Sans d'Alboi. Del mateix segle XVI és Gaspar Sans, al qui succeí el seu fill Bernat.

Després de l'expulsió del 1609, el lloc va romandre sense habitar fins al juliol del 1611, data de la carta pobla atorgada per Bernat Sans, sent la població ocupada per cristians vells de Xàtiva. El 1616 va nàixer a Xàtiva el futur senyor, Bernat Sans, cavaller de Montesa (1655) que faltà el 1682. El fill, Cristòfol, va ser batejat a l'església de Vallés el 1639 i, com son pare, fou senyor de Vallés i també cavaller de Montesa. Més endavant la senyoria de Vallés va passar al marquès de Mascarell, títol nobiliari creat pels Borbó el 1718.

L'església fou annexionada a la de Cerdà, que s'havia constituït com a parròquia, segregant-se de la col·legiata de Xàtiva, el 1535, i comprenia les esglésies d'Aiacor, Torre de Cerdà –o dels Frares–, Vallés i Torrella. La de Vallés s'erigí oficialment en parròquia el 1574.

Es conserva encara a la localitat el palau senyorial, un edifici del segle XV ben interessant.

No ens consta documentació històrica anterior a 1913.

Tanmateix, per als batejats de 1594, cfr. nota a 2.2/1 de l'inventari de la parròquia de Cerdà.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

PIQUERAS HABA, J., *Geografia de les comarques valencianes*, V, València 1995, 119-120.

SEGARRA TEROL, J.V. – PÉREZ BORREDÀ, J.R., “Els moriscos de la Costera de Ranes. La parròquia de Cerdà i els seus annexos”, *Papers de la Costera* 14 (2011) 45-60.

XÀTIVA

COL·LEGIATA DE SANTA MARIA

L'ESGLÉSIA COL·LEGIAL

L'actual seu de Xàtiva és el resultat d'un llarg procés constructiu iniciat amb l'acord pres pel capítol municipal el dia 16 d'octubre de 1596 per a substituir l'església vella, consagrada sobre l'antiga mesquita major, per una de nova fàbrica.

La valuosa informació aportada pels cronistes del cinc-cents, com Beuter, Viciano o Miedes, o de principis del s. XVII, com Escolano, permeten aproximar-se a la imatge que ofería la col·legiata poc abans de l'inici de les obres. En descriure el seu interior, incideixen aquests autors en la pervivència d'elements estructurals i motius ornamentals islàmics, principalment inscripcions àuliques que es distribuïen en diverses columnes de les set naus que la conformaven.

A partir del dibuix que de la ciutat feu Wyngaerde –ja esmentat en la introducció–, la historiografia entén que en la part central de l'edifici s'havia alçat un mòdul de major altura que feia de claristori, solució similar a la que trobem en la catedral-mesquita de Còrdova. A l'interior s'havien construït diverses capelles funeràries, sent les més distingides les de Santa Anna i de la Mare de Déu de les Febres, instituídes respectivament pels Borja, Alfons, futur Calixte III, i Francesc, bisbe de Teano i cardenal de Cosenza. Per a la torre de campanes s'aprofitava l'antic minaret. Precisament, la reminiscència del passat islàmic degué ser un factor determinant en la decisió de fer-ne una de bell nou en una etapa d'estricta aplicació dels postulats contrareformistes.²⁷¹ Amb tot, cal dir que el culte

²⁷¹ Com ens diu J. Bérchez: "...sobre esta colegiata de impronta aún islámica gravitó el problema de los moriscos durante todo el siglo XVI, siglo de conversiones forzosas y de adoctrinamiento militante. Por muy cristianizada que estuviera la mezquita o por muy admiradas que fueran las antigüedades hispanomusulmanas que aún alojaba, no podía sustraerse al peligro de su imagen religiosa islámica –infidel– susceptible de testimoniar la identidad de los moriscos [...]. No debe de extrañar que a finales de siglo, dentro del espíritu de la Contrarreforma, se impulsara con especial tesón la completa renovación de la colegiata en sustitución de la última de las grandes mezquitas aún en pie del Reino de Valencia", en "La Seo de Xàtiva en la cultura arquitectónica de su tiempo", en *La Llum de les Imatges...*, (*Estudis*), 303. Per a les citacions bibliogràfiques completes d'aquest capítol, cfr. supra "Xàtiva: més de vint segles a l'ombra de l'etern vigia".

es mantingué en la seu vella, com veurem, fins que a meitat del segle XVIII aquest es traslladà definitivament.

La primera pedra es posà en presència de l'arquebisbe i virrei de València, Joan de Ribera, en la festivitat de san Vicent Màrtir de 1598. S'iniciaven unes obres que, amb diverses interrupcions, es prolongarien durant més de tres segles, i que es donarien definitivament per acabades a principis de la dècada de 1920 amb el tancament de la façana principal. Hui en dia la seu ofereix “una imagen un tanto desdibujada que no se corresponde con los propósitos que en su día debieron alimentar sus promotores y arquitectos”²⁷², conseqüència del dilatat període de construcció i de les lògiques modificacions introduïdes respecte al desaparegut projecte original, atribuït a Joan Pavía. Així i tot trobem referències d'aquest edifici, però també del patrimoni que conté, en els diversos estudis que de la història de l'art valencià s'han fet, doncs entre els seus artífexs hi ha excel·lents especialistes.

De proporcions catedralícies, el temple és el projecte comunitari més emblemàtic de la història moderna d'una ciutat que, atenent a la pròpia condició de segon nucli del regne, des de ben prompte havia pretès la restitució de la seu episcopal, perduda amb la conquesta islàmica. La construcció es finançaria amb imposicions directes sobre determinats productes, el *capsou* –contribució aplicada a les deixes pies testamentàries– i donacions de particulars.²⁷³ Començades les obres per la capçalera, la porta més antiga és la del Mercat, en la qual el mestre Pere Ladrón de Arce es trobava treballant en 1599. A més de Ladrón de Arce i de Joan Pavía, altre arquitecte vinculat a l'obra en el seu període inicial és Francesc Figuerola.²⁷⁴ La portada d'adscripció serliana de la capçalera dóna pas a un ampli deambulatori amb nou capelles radials de fina estereotomia, la construcció de les quals devia estar pràcticament finalitzada quan en la dècada de 1620 –entre altres motius per la negativa de l'arquebisbat a desprendre's del palau i la casa del Delme que posseïa junt a la col·legiata baix medieval– les obres s'aturaren.

²⁷² Cfr. BÉRCEZ, J., “Arquitectura de la época moderna en Xàtiva. La Seo de Santa María”, en J. Herмосilla Pla (dir.), *Historia de Xàtiva*, 434.

²⁷³ Cal dir que el patriarca Ribera concedí 100 lliures anuals per a l'obra. Cfr. VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 146; BÉRCEZ, J. – GÓMEZ-FERRER, M., *La Seo de Xàtiva: Historia, imágenes y realidades*, València 2007, 21.

²⁷⁴ Autor relacionat, també, a l'obra del col·legi de *Corpus Christi* de València. Cfr. BÉRCEZ, J. – GÓMEZ-FERRER, M., “La Seo de Xàtiva en la cultura arquitectónica de su tiempo”, en *La Llum de les Imatges...*, (Estudis), 305-307.

Solucionada aquesta contrarietat, en 1682, amb la permuta del palau del prelat per la casa de l'ardiaca, s'inicià una segona fase constructiva que s'allargaria fins la Guerra de Successió. En poc més de vint anys l'obra avançà substancialment: en aquest període es cobrí la girola i es construï la sagristia i l'aula capitular, el presbiteri i bona part del transsepte. Cèlebres són les portades del creuer, projectades per Joan Blai Aparisi i dedicades a les santes Anastàsia i Basilissa, paradigmàtiques de l'aplicació de l'arquitectura oblícua difosa a la península per Joan de Caramuel.²⁷⁵

Passada la guerra, es requerí un informe del matemàtic Joan Baptista Corachán (1732), reprenent-se seguidament les obres sota la direcció de Josep Sierra i, des de poc abans de 1740, de fra Albert Pina.²⁷⁶ Entre 1732 i 1748 els treballs es centrarien en la consolidació d'allò construït fins el moment i la finalització del presbiteri i creuer,²⁷⁷ deixant per a més endavant la construcció de la nau principal, i de les naus i capelles laterals. En 1744 un jove, Josep Vergara, pintava les “Dones fortes o heroïnes” de l'Antic Testament a les petxines de la cúpula, escenes que desapareixerien al segle XX.

Beneït el nou temple per l'arquebisbe Mayoral l'agost de 1753,²⁷⁸ les obres de la seu continuarien amb els primers trams de la nau des del presbiteri cap als peus, sent precisament l'enllaç del creuer amb dites capelles un dels moments de major dificultat.

A l'últim quart del s. XVIII, Victòria Albero decidí sufragar el daurat del retaule major de fusta, dissenyat per Pina cap a 1750, però, canvià d'opinió i optà per costejar un de bell nou de marbre.²⁷⁹ En la sessió del capítol de 16 de març de 1777 es tractà aquest assumpte:

²⁷⁵ BÉRCHEZ, J., “Arquitectura de la época moderna...”, 440, i “La Seo de Xàtiva en la cultura...”, 308-311. És coneguda la màxima que s'atribueix a Caramuel: “Basta con carecer de ángulos rectos”.

²⁷⁶ Josep Albert Pina, tanmateix, no seria designat com director de l'obra de la seu, de manera oficial, fins octubre de 1759. Cfr. AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars 1759-1763*, L-77.

²⁷⁷ “Se cerró el presbiterio y el crucero con la construcción de los dos pilares que faltaban, arcos torales, pechinas y los dos tramos de bóvedas del transepto”, en BÉRCHEZ, J. – GÓMEZ-FERRER, M., “La Seo de Xàtiva...”, 313.

²⁷⁸ VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 152-160.

²⁷⁹ Una acurada descripció la trobem en PASCUAL I BELTRÁN, V., “El altar mayor de la colegiata de Játiva”, *Archivo de Arte Valenciano* (1919) 65-72. Entre la historiografia recent, destaquem l'estudi de GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., *Marbre, bronze i or. Altars de la Seu de Xàtiva*, Xàtiva 2009.

“El infrascrito racional hizo presente un recado de Dª Victoria Albano [*sic*], viuda de D^o [Joaquín]²⁸⁰ Tárrega, en que manifestando al ilustre cabildo su devota intención y voluntad a María Santísima de la Seo, nuestra patrona, deseaba emprender, en obsequio de esta señora, una limosna destinada para un retablo mayor de piedra, a cuyo fin y para efectuarlo havia hecho venir de Valencia un arquitecto de notoria habilidad. Y deviendo éste pasar a esta iglesia a tomar sus medidas y formar las ideas correspondientes para el acierto, esperaba el permiso del ilustre cabildo, y hora o día a propósito para efectuarlo, suplicando asimismo la asistencia de aquellos señores capitulares que quisieran presenciarlo a fin de que cada uno de por sí pusiese aquellos reparos, o instruyese a dicho arquitecto para que mejor instruido e iluminado pudiese proceder con el mayor acierto que es el que intentaba dicha señora, como el que se hiciese todo con la aprobación y a gusto del ilustre cabildo, lo que oydo por los señores del presente acordaron: que el racional del cabildo, como comisionado de éste, pase a visitar a la expresada Dª Victoria Albero [...] ofreciéndole las facultades que residen en este cabildo para cooperar en tan santa empresa y que podía pasar dicho arquitecto el día de mañana a las tres de la tarde, a cuya hora procurarían asistir los señores capitulares”.²⁸¹

L'escultor Pere Joan Guisart, deixeble del mestre Ignasi Vergara i acadèmic de mèrit de la Reial Acadèmia de Sant Carles de València,²⁸² es presentava dos dies després a la col·legiata per tal de prendre les mesures adients.

El dia 29 de juliol del mateix, Guisart presentà al capítol un disseny, supervisat pel prestigiós arquitecte i llavors director de la Real Academia de San Fernando de Madrid, Ventura Rodríguez. Els canonges acordaren que per a la seua aprovació definitiva, dit projecte devia remetre's a l'arquebisbe de València,²⁸³ qui contestà que havia de ser autoritzat oficialment per l'acadèmia de Madrid o almenys per la valenciana de

²⁸⁰ No apareix el nom en l'original.

²⁸¹ AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars*, L-81, f. 111.

²⁸² P.J. Guisart va treballar, a més, per a l'església de Xest (estàtues de la seua façana) i per a la parròquia de Sant Nicolau de València (retaula i imatges de la capella de la comunió). Cfr. PATUEL, P., “Retablo Mayor”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 734-737.

²⁸³ “...y haviéndose leydo la aprobación que acompañava a dicho diceño dada por D^o Ventura Rodríguez, académico que se dize ser de la Real Academia de Madrid, y la censura del mismo, como así misma oyda la pretensión de la referida Dª Victoria de que el cabildo diese también su aprobación. Acordaron: que por medio de dicha Señora se presente el diseño al Señor Ilustrísimo [l'arquebisbe] a cuya aprobación o dictamen se refiere el cabildo y que se escriba al Sr. Ilustrísimo por parte del cabildo dándole a saber esta determinación”, acta capitular del 29 de juliol de 1777, en AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars*, L-81.

Sant Carles.²⁸⁴ Finalment el dia 21 de novembre de 1777 Antoni Ponz, secretari de l'acadèmia madrilenya, emeté un informe favorable.²⁸⁵ Sols faltava que Victòria Albero diposités els diners necessaris per a iniciar l'obra, doncs els artistes estaven ja contractats: el 12 de gener de 1778 aquesta benefactora lliurà 10.000 lliures que es custodiaren en una arca de tres claus.²⁸⁶

La promotora va morir en 1780 sense veure el projecte realitzat, iniciant-se llavors un plet per la seua herència, la sentència última del qual anul·laria el testament de Victòria Albero pel que cedia els seus béns per a la construcció de l'altar “amb la condició de complir la voluntat de la testadora de fer el retaule”.²⁸⁷ L'aportació econòmica resultà ser insuficient i les obres del tabernacle s'aturaren, fins que en 1806 foren represes. Amb l'ajut de l'arquebisbe Company i principalment de donacions particulars l'obra s'inaugurà el 5 d'agost de 1808. Les escultures grans de fusta (sant Joaquim i santa Anna, els arcàngels i els àngels del remat) foren tallades per Josep Esteve Bonet, la resta (les virtuts i els angelets que coronen la Verge) pel seu deixeble Josep Gil.²⁸⁸

Als últims anys del XVIII començà a erigir-se la torre de campanes, la fàbrica de la qual no es coronaria fins quasi un segle després. En 1886 s'enfonsava la cúpula, refent-se amb una estructura de ferro i una coberta de zinc, que fou inaugurada tan sols dos anys després. Dificultats econòmiques i de tota mena impossibilitaven l'acabament de la col·legiata; els cinc trams que comprenia el projecte des del creuer fins els peus de l'església finalment quedaren en quatre. Sota la direcció de l'arquitecte xatívi Lluís Ferreres Soler, a principis del s. XX s'iniciava la

²⁸⁴ Així, a l'acta del dia 11 de setembre de 1777 podem llegir: “...manifestava no haver vist aprovación de dicho diceño ni de la Academia de San Carlos de la ciudad de Valencia como ni tampoco de la de San Fernando de Madrid, circunstancia que le parecía correspondiente para la magnificencia de dicho templo [...] acordaron por lo que respecta al cabildo dar el devido cumplimiento a dicha carta”. Cfr. AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars*, L-81, f. 155.

²⁸⁵ AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars*, L-81, f. 174.

²⁸⁶ Una de les claus estaria en possessió del degà, altra la tendria “el canónigo más antiguo y la tercera el cavallero que estuviere elegido para la intervención o conocimiento de dicho retablo”, en AHCX, *Llibre d'Acords i Determinacions Capitulars*, L-81, f. 174-175.

²⁸⁷ GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., *Marbre, bronze i or...*, 56; VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 163-164.

²⁸⁸ L'estructura arquitectònica del tabernacle sobrevisqué a la Guerra Civil però no la imatge gòtica de la Mare de Déu ni les de sant Joaquim, santa Anna i les virtuts. En 1943 l'abat Joan Vayá beneí la nova imatge de la Mare de Déu de la Seu, realitzada per Marià Benlliure (1862-1947), i en 1955 es reproduïren les demés.

historicista façana principal, donant-se per finalitzades les obres en 1922. Així i tot, com ens diu G. Viñes, “el monumento de la Colegiata todavía no està terminado. Falta aún el hermoso pórtico que ha de cerrar la Iglesia por la parte anterior, y la torre gemela que ha de flanquear la fachada por la izquierda”,²⁸⁹ tal i com es pot comprovar en el projecte conservat al Museu de la Institució.

L'ARXIU²⁹⁰

La importància de la institució generadora de la documentació i la conservació de la pràctica totalitat del seu fons constitueixen l'Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva com un dels més rellevants, a nivell eclesiàstic, de l'àmbit valencià, amb documentació des del segle XIII i amb sèries completes des del XV fins a l'actualitat.

La primera referència a l'arxiu s'hi troba en la mateixa butlla d'erecció en col·legial de l'església major de Xàtiva, indicant-se que la documentació devia dipositar-se en una arca de tres claus.²⁹¹ Des de llavors, a la documentació que com a parròquia produïa la institució, llibres sacramentals, llibres de fàbrica,²⁹² racionals o llibres de misses, s'afegiren sèries pròpies d'un temple de superior dignitat, com ara les actes capitulars, la mensa o administració canonical o els registres de correspondència. Al segle XVI es crea la canongia d'arxiver, seguint el model que oferia la seu de València, i comencen a portar-se els esmentats llibres sacramentals. En el cas dels bateigs, els llibres més antics conservats es remunten a 1534, una dècada anterior a l'obligatorietat establerta pel sínode de Tomás de Villanueva i quasi 30 anys abans de les disposicions del Concili de Trento, el que indica la posició d'avantguarda de la seu en aquesta matèria.

²⁸⁹ VIÑES MASIP, G., *La Patrona de Játiva*, 169.

²⁹⁰ Per a aproximar-se a la història i fons d'aquest arxiu cal consultar els articles següents: ALONSO LLORCA, J. – BOLUDA PERUCHO, A. – PONS ALÓS, V., “L'Arxiu Històric de la Col·legiata de Santa Maria de Xàtiva. Inventari i aproximació històrica”, *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 219-238; també, dels mateixos autors, “Particularidades de los archivos de colegiatas: el Archivo de la Colegiata de Santa María de Xàtiva”, *Memoria Ecclesiae* 4 (1993) 261-281.

²⁹¹ Cfr. PONS ALÓS, V. – PÉREZ GIMÉNEZ, J.I., “Bula de Benedicto XIII erigiendo en Colegiata la Iglesia mayor de Santa María de Xàtiva: Estudio y edición”, *Caminem Junts* 100 (2011) 14-19, i 101 (2012) 12-17.

²⁹² Aquesta sèrie es mostra molt minvada, doncs el primer llibre és d'inicis del segle XVIII.

A partir de 1774 el volum de la documentació sacramental es veuria reduït, doncs les esglésies de Sant Pere i Santa Tecla, conseqüència del decret de Fabián i Fuero, comencen a generar els seus propis arxius. Uns anys després fra Antoni Agost, un dels arxiviers del convent de mercedaris de València, estudià i classificà, entre 1785-1789, la documentació de la institució, aplicant-li les novetats que Oliver Legipont proposava en matèria arxivística.²⁹³

L'article 21 del concordat entre la Santa Seu i l'Estat Espanyol de 1851 preveia la supressió de la majoria de col·legiates espanyoles, entre elles la de Santa Maria de Xàtiva (al no ser de patronatge reial o d'una ciutat capital de província), extingint-se una part de les sèries de l'arxiu.²⁹⁴ Amb la restitució de 1909, la dignitat de degà derivà en la d'abat, essent el primer Josep Pla Ballester (Vallada, 1844-1914), qui també exercí el càrrec d'arxiprest.

Durant el primer terç del segle XX destacà la personalitat del canonge arxiver Gonçal Viñes Masip. En època de Viñes l'arxiu acabà de dipositar-se en les dependències que trobem sobre l'antiga sagristia i actual museu.

Afortunadament l'arxiu històric sobrevisqué a la Guerra Civil d'Espanya, gràcies a la decidida actuació de Carles Sarthou Carreres i diversos col·laboradors: Vicent Grau, Joan Francés, entre "altres amics", com el propi Sarthou indica en el seu article "El Martirio del Arte Cristiano".²⁹⁵ La documentació fou dipositada junt amb la de l'Arxiu Municipal al Museu de Xàtiva, fet que propicià que, amb el retorn d'aquesta documentació a les institucions d'origen, determinats exemplars procedents de la col·legiata es portaren a l'Arxiu Municipal i a la inversa. Convenis posteriors han permès esmenar parcialment aquesta circumstància. Així i

²⁹³ El frare benedictí Legipont proposava per a l'ordenació i classificació d'un arxiu, "separar los documentos físicamente, establecer clases según los dominios, derechos, campos, facultades y materias; dentro de cada clase o cajón, ordenar los documentos cronológicamente, agrupándolos de diez en diez por líos; otorgar una signatura a los documentos y legajos, y numerar los cajones; confeccionar registros en la cubierta o comienzo de cada lío y, finalmente, confeccionar índices o inventarios por materias, cronología y de responsables por títulos de propiedades o rentas", en PONS ALÓS, V., "Aportación a la Archivística del s. XVIII: la obra de O. Legipont y los archivos eclesiásticos valencianos", en *Homenaje a Pilar Faus y Amparo Pérez*, València 1995, 567-580.

²⁹⁴ ALONSO LLORCA, J. – BOLUDA PERUCHO, A. – PONS ALÓS, V., "Particularidades de los archivos...", 275.

²⁹⁵ SARTHOU CARRERES, C., *El Martirio del Arte Cristiano en 1936: Efemérides setabenses*, València 1939.

tot, hui en dia trobem a l'Arxiu Municipal, per exemple, un *Gesta Capituli* de la seu de finals del s. XVI.

Amb tot, alguns exemplars concrets del fons històric, malauradament, han desaparegut. És el cas dels llibres de bateig dels anys 1575 a 1598 o la butlla de Calixte III per la qual concedia als canonges els mateixos hàbits corals que els de la Catedral de València.²⁹⁶ Incommensurable fou també la pèrdua de l'arxiu musical –probablement després dels conservats al Reial Col·legi de *Corpus Christi* i la Catedral el més important de la diòcesi de València, atesa la significació de la seua capella– i de bona part dels llibres litúrgics i de cor, però també la documentació més recent conservada a l'arxiu d'oficina amb l'incendi del dia 27 de juliol de 1936.

Degué ser durant la Guerra quan prop d'un centenar de quaderns de matrícula parroquial eixiren de l'arxiu, dels quals res es sabia fins que als anys 90 l'Associació Amics del Poble Vell de Gavarda informava de que havien sigut localitzats en una de les cases que, amb motiu del trasllat del poble a la seua nova ubicació a conseqüència de la riuada de 1982, quedaren deshabitades. Les gestions efectuades davant l'administració autonòmica per tal de recuperar la documentació resultaren del tot infructuoses. No obstant, en un futur esperem que aquests *statu animarum* tornen a l'Arxiu de la Seu.

L'excés de confiança en els erudits locals de l'època va propiciar el fet que certa documentació, emprada per ells, isquera de l'arxiu per a no tornar, cas d'alguns documents deixats a Ventura Pascual. Altres, regressarien al cap de molts anys, com els que formaven part del llegat Sarthou.

Cal agrair l'actuació d'aquelles estimables persones que d'una o altra forma han estat vinculades a l'arxiu en les últimes dècades, secundant els successius abats esmentats en la nostra introducció històrica, desenvolupant diferents tasques que han permès no sols la seua conservació sinó també l'accés dels investigadors així com la difusió del seu fons, com són, entre altres, Rafel Alventosa, Joaquim Núñez o María de los Llanos Fitó.

Fa unes dècades l'arxiu entrà en una nova etapa, tant pel que fa al tractament arxivístic com per l'inici d'una sèrie de mesures encaminades a garantir la seua conservació. En la dècada dels 80 del passat segle, el

²⁹⁶ PÉREZ GIMÉNEZ, J.I. – PONS ALÓS, V., “Documentos de los Borja conservados en los archivos de Xàtiva”, (en premsa).

professor Vicent Pons es feia càrrec de l'arxiu començant, amb l'ajut de Joan Alonso i Alfred Boluda principalment, una nova classificació, hui en dia vigent, i un primer inventari de la documentació. Pons, actual canonge arxiver de la catedral de València, ha situat l'arxiu de la col·legiata al lloc que mereixia. Durant estos anys s'ha iniciat una sèrie de projectes i convenis de col·laboració que comprenen la restauració d'aquells documents que es troben en un estat de conservació més dolent amb l'objecte de millorar la seua pervivència. En aquest sentit és d'agrair el recolzament institucional i tècnic tant de la Fundació La Llum de les Imatges com de l'Institut Valencià de Conservació i Restauració (IVAC+R), ambdues hui en dia sota la gestió de *Culturarts* de la Generalitat Valenciana; però també de Joan Alonso, tècnic de restauració de l'Arxiu del Regne de València.

L'agost del 2012 es dugué a terme la primera fase de fotodigitalització del fons històric de l'arxiu, dins un projecte promogut i dirigit pel Servei Diocesà d'Arxius Parroquials. La tasca de digitalització ha començat per les sèries més sol·licitades pels usuaris –que setmana rere setmana acudeixen a l'arxiu– amb l'objecte de preservar la memòria escrita de la seu per a les generacions futures: llibres sacramentals, matrícula parroquial i una primera part de les actes capitulars. Confiam continuar prompte amb aquesta feina.

Per últim, volem mostrar el nostre més sincer agraïment a l'abat, Arturo Climent Bonafé, persona entregada a la custòdia, conservació i difusió²⁹⁷ del patrimoni de la seu. Bona prova del que diem, respecte al patrimoni documental i bibliogràfic, és l'*Aula de Cultura Beato Gonzalo Viñes* –inaugurada en 2009– en la que s'insereixen l'Arxiu Històric i el Centre d'Estudis Borgians de la seu de Xàtiva.

El fons de l'Arxiu

Entre les diferents seccions que conformen l'arxiu cal ressenyar la de pergamins, amb uns 600 exemplars dels segles XIII al XVIII,²⁹⁸

²⁹⁷ Entre les seues obres relacionades amb la història i l'art de la seu destaquem: *La Colegiata de Santa María. Historia, arte, fe y tesoros*, Xàtiva 2011, l'esmentada *Papeles de Historia...*, i *Guía de la Seu. Iglesia Colegial Basílica de Santa María*, Xàtiva 2013³.

²⁹⁸ Es precis mencionar que aquesta documentació va ser organitzada originàriament per M^a de los Llanos Fitó. Esperem la publicació, en aquesta mateixa sèrie *Monumenta Archivorum Valentina*, d'un catàleg dels pergamins dirigit per Vicent Pons Alós.

principalment. Lloc preminent ocupen, òbviament, les *litterae*, breus, privilegis i altres documents pontificis: de Benet XIII, Climent XI, Calixte III, Alexandre VI, Gregori XV, Innocenci X, Juli II, Pau II, Pau III, Pau V, Sixt IV, Urbà VIII i Alexandre VII.²⁹⁹ També volem destacar dos breus de Pau VI, de 1665 i 1673, pels quals concedí mitra i bàcul a l'abat de la col·legial i el títol de basílica menor respectivament.³⁰⁰ El memorial o “llibre butllari” del segle XV referencia una butlla del “papa Nicolau ab la qual declara lo Capítol de Xàtiva ésser membre del bisbe i no gens de l'artiaqua”, assumpte no gens baladí respecte a la relació dels dos estaments.³⁰¹

Ja hem esmentat que la secció de Llibres Sacramentals s'inicia amb els Bateigs de 1534. Hi ha algun fragment de bateigs de moriscos d'aquesta dècada, però no hem pogut determinar l'any exacte. Aquesta sèrie sacramental continua ininterrompuda fins l'actualitat.

La sèrie d'Actes, Acords i Determinacions Capitulars, comença el 1470 i arriba fins al 1948, exceptuant el període de 1842 fins al 1939. Constitueixen una font ineludible per a l'estudi de la història de la col·legiata en particular i de l'església xativina en general des de l'Edat Moderna. Permeten apropar l'investigador a l'estructura i components del capítol, a l'administració dels béns de la institució, a la relació de la seu amb l'estament civil i amb la resta d'institucions eclesiàstiques de la ciutat i de la cúria diocesana, a la reacció del clergat front a guerres i epidèmies, al seguiment de l'assumpte de la catedralitat, etc.

Precisament, respecte a la restitució de la seu episcopal, hi ha informació en dues caixes (C-29 i C-30) que contenen expedients amb memorials, informes i cartes de diversos segles; però també en les transcripcions de documents que s'hi troben als Registres de Correspondència, altra sèrie de notable interès.

Interessant i suggestiva és també la Documentació episcopal (manuscrita i impresa): correspondència, provisions i decrets, des del segle XV fins a l'actualitat, que permeten conèixer les directrius de govern dels successius bisbes i arquebisbes, així com la composició i funcionament de la cúria diocesana, etc. Trobem documentació d'Alfons i Roderic de

²⁹⁹ Cfr. PONS ALÓS, V. “Libro Bulario de la Colegiata de Xàtiva”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 848-849.

³⁰⁰ PÉREZ GIMÉNEZ, J.I., “Breves de Pablo VI concediendo al abad de Xàtiva el uso de mitra y erigiendo a la Colegiata en Basílica menor”, en *La Llum de les Imatges...*, (Catàleg), 898-899.

³⁰¹ Cfr. PONS ALÓS, V. “Libro Bulario...”, 139.

Borja, d'altres membres del mateix llinatge, de Joan de Ribera,³⁰² etc. L'extensió i singularitat fan d'aquesta una sèrie única als arxius valencians. Forma part de la secció “Documentació rebuda d'altres institucions”, que comprèn així mateix documentació reial i pontifícia en paper.

Inestimable font d'informació per als investigadors són les Visites Pastorals. A l'arxiu es conserven des de 1559 (manaments i ordinacions de l'arquebisbe Francesc de Navarra) fins a 1745. Les següents fins a 1968 es troben desaparegudes.

En la secció d'Acció Pastoral (secció 3) trobem informació de confraries vinculades a la seu des del segle XVI. La més antiga de la que tenim documentació és la del Santíssim Sagrament.

Amb tot, les seccions més extenses són les de Culte Parroquial (4) i Administració (5). A més dels coneguts llibres racionals (el més antics són del segle XVI), comptem en la secció 4, llibres i quaderns sobre beneficis, testaments, almoines i fundacions des del segle XIV. Títols de terres, censals, heretats, arrendaments i inventaris des del segle XV els trobem en la quinta secció, la d'Administració de Béns i Rendes. Destaquen els llibres de la Mensa (Vella, Nova, Canonical, Comú i la dels Anuals). Llibres de fàbrica, comptes, impostos, visites d'amortització, administracions varies, primícies i delmes des del segle XVI, i altres la completen.

En la secció anomenada Documentació Especial, tant la sèrie d'arxiu gràfic –plànols, dibuixos i gravats³⁰³– com la documentació musical se'ns mostren, ja ho hem esmentat, molt minvades. Hui en dia solament hi ha quatre caixes de partitures dels s. XIX-XX dipositades després de la Guerra.³⁰⁴

La Biblioteca Històrica, catalogada per la Conselleria de Cultura i inclosa en el Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic Valencià, conté 1.108 obres impreses entre 1501 i 1800. A esta s'afegeixen la Biblioteca del s. XIX i la Biblioteca Auxiliar Moderna, ambdues amb un nombre similar de volums.

³⁰² Cfr. ALONSO LLORCA, J. – BOLUDA PERUCHO, A., “Cartes i provisions de Sant Joan de Ribera a la col·legiata de Xàtiva. Catàleg i estudi”, *Papers de la Costera* 10 (1995) 60-73.

³⁰³ OLTRA NAVARRO, E., *Catàleg de l'Arxiu Gràfic de la Col·legiata de Santa Maria de Xàtiva* (en AHCX, inèdit) i “El fons Manuel Bellver a l'Arxiu Gràfic de la Col·legiata de Xàtiva”, en *Llibre de la Fira d'Agost*, Xàtiva 1997, 73-87.

³⁰⁴ Cfr. MARTÍNEZ ALBEROLA, F. – ANDRÉS RIGLA, J.J., *Col·legiata Basílica Santa Maria “La Seu” de Xàtiva. Fons Musical*, Xàtiva 2004.

GLOSSARI

Volem donar un lèxic de termes, potser menys habituals fins i tot per a un historiador no avesat amb aquesta terminologia particularment eclesiàstica.

Acapte: cens, renda o prestació anual.

Anual (accepció més habitual): missa d'aniversari.

Atrasos: pagaments o rendes vençudes i no cobrades.

Baldufari: llibre registre de documents (per exemple, arrendaments).

Bolser: el que té la bossa, i, conseqüentment, l'encarregat de fer pagaments i de cobrar.

Boixart, boxart: taula de distribució dels càrrecs o de l'ordre d'oficis.

Canelobre: acòlit.

Capatró: fundació, història i status quaestionis d'una fundació, com ara les obligacions, propietats, censos, etc.

Cartes de gràcia: dret que té el venedor de tornar a adquirir la cosa venuda.

Diputat: acòlit i/o cantor.

Dobla (accepció més habitual): festa votiva amb missa cantada i sermó.

Empal·liada: conjunt de domassos, teles i altres ornaments amb què es guarneix un carrer, un edifici, un altar, etc. Per extensió, probablement, un benefici determinat.

Establiments: escriptures de propietat.

Estaciones: oracions que es fan anant a distintes capelles.

Infantillo: acòlit cantor.

Lliurances: orde que es dóna a una persona per a fer un pagament a un tercer.

Lluminària: conjunt de llums encesos per a solemnitzar una festa, una capella, etc. Per extensió, possiblement, una festa determinada.

Mensa: conjunt de rendes. La *Mensa Vella* és l'anterior a l'erecció en col·legiata (1413). La *Mensa Nova* és la mensa relativa a aniversaris, misses cantades, anuals de distribucions i altres obres pies, que no són misses resades. La *Mensa dels Anuals* és la mensa comú a canonges i beneficiats per la celebració de les misses resades perpètuas. *Mensa Canonical* fa referència als

comptes dels canonges. La Mensa Comú és la mensa de canonges i beneficiats.³⁰⁵

Missa adventícia: missa esporàdica.

Obligacions: misses i aniversaris que hi ha obligació de celebrar.

Peccúnies: béns monetaris.

Pértica o pértiga: beneficis que corresponen als fundats fora de la col·legiata, però que d'alguna manera estarien lligats a la seu, és a dir, Sant Pere, Santa Tecla, el Carmen (convent), Montsant (convent) i ermita de Sant Feliu.

Pies de beneficis: emoluments i rendes de beneficis.

Porció: part o pagament en una distribució.

Reducció (de misses o d'aniversaris): Ajuste dels estipendis de les misses (per devaluació de la moneda, per exemple), de forma que es puga dir una sola missa en compte de dos o més, cobrant l'estipendi de totes juntes.

Repartiments: emoluments que es reparteixen.

Responsors: els que responen pels censos, debitoris, lluïsmes, arrendaments de terres, cases, cartes de gràcia, etc.

Solaces: dies lliures.

Terços: determinats beneficis.

Trastero: acòlit o sagristà.

NOTES A L'INVENTARI

Malgrat el nostre esforç, hem d'advertir que en algunes caixes d'un segle determinat i d'una tipologia determinada pot aparèixer documentació de qualsevol tipus i de qualsevol data. Una reduïda part de la documentació, sobre tot de "5. Administració de Béns i Rendes" és orientativa.

Estem duent a terme una catalogació que intentem siga exhaustiva, però encara faltaran anys per acabar-la. Aquest inventari, potser, podrà també donar pistes a futurs treballs d'inventariació i catalogació.

³⁰⁵ Cfr. ALONSO LLORCA, J. – BOLUDA PERUCHO, A. – PONS ALÓS, V., "Particularidades de los archivos de colegiatas: el archivo de la Colegiata de Santa María de Xàtiva", en *Memoria Ecclesiae* 4 (1993) 268.

El lector més avesat es podrà adonar de l'absència al nostre inventari de la caixa C-157 i del llibre L-127. En el primer cas es tracta d'una caixa, en l'actualitat buida, que en el seu moment contindrà documentació a hores d'ara per classificar. En el segon cas es tracta, possiblement, d'una anterior errada d'etiquetatge.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
<i>Quinque Libri</i>	1.1.1
Bateigs	1.1.2
Comunions	1.1.3
Confirmacions	1.1.4
Matrimonis	1.1.5
Defuncions	1.1.6
Defuncions Hospital Major de Pobres	1.1.7
Registres Castrensens	1.1.8
Documentació Sacramental Complementària	1.2
Índexs	1.2.1
De Bateigs	1.2.2
De Matrimonis	1.2.3
De Defuncions	1.2.4
Llibres de Matrícula Parroquial/ <i>Statu Animarum</i>	1.2.5
Cens de població eclesiàstica	1.2.6
Certificacions vàries	1.2.7
Reconstruccions de partides de bateigs, i altres	1.2.8
Declaracions jurades	1.2.9
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Catedralitat	2.1.1
Llibres d'Actes, Acords i Determinacions Capitulars	2.1.2
Nomenaments, possessions, ordinations, decrets, etc.	2.1.3
Expedients concursos canongies	2.1.4
Consueta i altres	2.1.5

Visites Pastorals	2.2
Llibres de cartes de la institució	2.3
Llibre de certificacions antigues i modernes	2.4
Repartiment d'ordes religioses	2.5
Rectories de moriscos	2.6
Documentació rebuda d'altres institucions	2.7
Documentació pontifícia	2.7.1
Documentació episcopal (manuscrita i impresa)	2.7.2
Documentació reial (manuscrita i impresa)	2.7.3
Documentació eclesiàstica i civil (impresa)	2.7.4
Documentació eclesiàstica i civil (manuscrita i impresa)	2.7.5
Documentació vària (manuscrita i impresa)	2.7.6
BOAV	2.8
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
Santíssim Sagrament	3.1.1
Escola de Crist	3.1.2
Nostra Senyora del Sufragi i Ànimes del Purgatori	3.1.3
Nostra Senyora de la Seu	3.1.4
Divina Pastora	3.1.5
Germandat de Sacerdots Malalts	3.1.6
Santíssima Trinitat	3.1.7
Acció Catòlica	3.1.8
Congregació de l' <i>Ecce Homo</i>	3.1.9
Conferència de Sant Vicent de Paül	3.1.10
Germandat del Reverent Clero	3.1.11
Conferències del Clergat de Xàtiva	3.1.12
Conferències de Moral	3.1.13
Gremi de Sastres	3.1.14
Gremi de Ferrers	3.1.15
Sermons	3.2

CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Racionals de misses	4.1.1
Racionals de misses moderns	4.1.2
Racionals de la Col·legiata	4.1.3
Racionals de soterraments	4.1.4
Racionals de culte	4.1.5
Setmanes	4.2
Llibre de les distribucions	4.3
Llibres de misses	4.4
Llibres de misses antics	4.4.1
Llibres de misses moderns	4.4.2
Dietaris	4.5
Quadern de misses celebrades	4.6
Quaderns de misses i anuals	4.7
Beneficis	4.8
Memòria	4.8.1
General	4.8.2
Llibre de beneficis	4.8.3
<i>Libro de pies de beneficios. Cuadernos de los beneficios vacantes de residencia y de los de pértiga con la nota de la renta que cada uno tiene</i>	4.8.4
Beneficis vacants (inclou els de pértiga) i els seus responsors	4.8.5
<i>Libro segundo de pies de beneficios vacantes. Entradas y salidas</i>	4.8.6
Quaderns de diferents beneficis	4.8.7
Racional de canonicats i beneficis	4.8.8
Lluïsmes de beneficis	4.8.9
Llibre de dipòsits de beneficis vacants	4.8.10
Llibre de beneficis vacants	4.8.11
Nostra Senyora de Març i Sant Martí	4.8.12
Sant Pere i Sant Pau	4.8.13

Santa Anna i les 11.000 Verges	4.8.14
Béns i Definicions d'Ànima	4.9
Testaments i Inventaris	4.10
Clàusules Testamentàries	4.11
<i>Libre y memorial de totes les clàusules dels últims testaments o codicilis dels que moren en la present ciutat de Xàtiva y del que dexen per l'ànima y altres obres pies</i>	4.11.1
Libre de clàusules testamentàries	4.11.2
Clàusules testamentàries	4.11.3
Almoines	4.12
Fundacions i Aniversaris	4.13
Fundacions i aniversaris	4.13.1
Fundació de Joan Yvãñez	4.13.2
Institucions d'aniversaris i dobles	4.13.3
<i>Libro de las doblas, missas, distribuciones y estaciones de la Seo de Xàtiva</i>	4.13.4
<i>Entradas y salidas de missas adventicias que empieza en el año 1773</i>	4.13.5
Obligacions	4.14
Varis	4.N
ADMINISTRACIONS DE BÉNS I RENDES	5
Propietats	5.1
Títols de terres	5.1.1
Establiments	5.1.2
Censals	5.2
Censals de la capella dels Dalmau	5.2.1
<i>Libro antiguo de censos y aniversarios</i>	5.2.2
Libre antic de censos de la ciutat	5.2.3
Censals i atrasos	5.2.4
Censals	5.2.5
Índex de censos	5.2.6
Varis	5.2.N

Heretats i Arrendaments	5.3
Inventaris de Sagristia i Arxiu	5.4
Mensa	5.5
Mensa Vella	5.5.1
Mensa Nova	5.5.2
Mensa Canonical	5.5.3
Mensa Comú	5.5.4
Mensa dels Anuals	5.5.5
Mensa Varis	5.5.N
Fàbrica	5.6
Llibre de comptes de fàbrica	5.6.1
Drets de fàbrica	5.6.2
Varis de fàbrica	5.6.N
Comptes	5.7
Llibre de comptes generals de les Procures	5.7.1
Procurador general de València	5.7.2
<i>Contes generals del càrrech y descàrrech donats pel señor canonge Fèlix Cebrián de les seues procures</i>	5.7.3
Llibre de comptes dels col·lectors	5.7.4
Comptes del capítol presentades a la diòcesi	5.7.5
Comptes varis	5.7.N
Impostos	5.8
Lluïsmes	5.8.1
Subsidi	5.8.2
Cisa de la carn	5.8.3
Sèquies i aigües	5.8.4
Quindenís, delmes i altres contribucions	5.8.5
Albarans i rebuts	5.8.6
Llibre de dates de los Terços, Salve i Completes, de les misses de Sant Sebastià i dels benefets de Terç i Empal·liades	5.8.7
Visites d'Amortització	5.9
Llibres i quaderns de visites	5.9.1

Drets d'amortització	5.9.2
Administracions	5.10
Església	5.10.1
Albero, Victòria	5.10.2
Aparici	5.10.3
Ayora-Bou-Ferrer	5.10.4
Asnar, Josep	5.10.5
Bosch	5.10.6
Calatayud	5.10.7
Calixte III	5.10.8
Correges, Josep	5.10.9
Despuig, Francesc	5.10.10
Guàrdia, Teresa	5.10.11
Guerau, Melcior	5.10.12
Ferrández de Mesa	5.10.13
Malferit-Ortiz-Ibáñez	5.10.14
Marqués, Urbana	5.10.15
Pérez Juan, Ximén (també Melcior Guerau i Juana Sanz Despuig)	5.10.16
Salavert-Benlloch	5.10.17
Sanz Despuig, Joana	5.10.18
Tomàs Sancho, Félix	5.10.19
València, Vicente de	5.10.20
Administracions vàries	5.10.N
Administracions, Porcions i Col·lectes Vàries	5.11
Gastos de processos i plets	5.11.1
Acòlits	5.11.2
Porció soterraments	5.11.3
<i>Libro de la colecta general de la Iglesia Colegial de la ciudad de San Phelipe</i>	5.11.4
Col·lectes per a soterraments de la parròquia de Santa Tecla	5.11.5
Administració de la Lluminària	5.11.6
Quaderns d'apuntació (canonical)	5.11.7

Acapte del bací d'ànimes del purgatori	5.11.8
Primícies i Delmes	5.12
Instrucció de l'arquebisbat sobre Primícies	5.12.1
General	5.12.2
Rebudes i dates de Primícies	5.12.3
Repartiment de Primícies	5.12.4
Llibres de Compte i Raó	5.13
Llibre de Compte i Raó de Joan Gil	5.13.1
Llibre de Compte i Raó de Josep Guàrdia	5.13.2
Llibre de Comptes de la Capella del Cementeri	5.14
Varis	5.N
DOCUMENTACIÓ JUDICIAL I NOTARIAL	6
Processos	6.1
Notarials	6.2
Rebedors de J. Calatayud	6.2.1
Protocols	6.2.2
Hàbits Corals	6.2.3
Varis	6.2.N
DOCUMENTACIÓ ESPECIAL	7
Pergamins	7.1
Llibres Corals	7.2
Còdexs Litúrgics	7.3
Plànols, Dibuixos i Gravats	7.4
Arxiu Musical	7.5
Arxiu Fotogràfic	7.6
Arxiu Fotodigitalitzat	7.7
VARIS	N
Altres	N.1
Llibre de Joan Ferrer	N.2
FONS INCORPORATS	FI
Acció Catòlica	FI.1
Cementiri	FI.2

Monestir de Santa Clara de Xàtiva	FI.3
Parròquia de Santa Tecla	FI.4
Hospital Major de Pobres	FI.5
Pensions Apostòliques i <i>Curatos</i> d'Onil, Castalla i Carcaixent	FI.6
Crèdits i càrrecs de Senyera i Benimexis	FI.7
Negocis Corrents	FI.8
BIBLIOTECA HISTÒRICA	BH
HEMEROTECA HISTÒRICA	HH

INVENTARI³⁰⁶

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
SACRAMENTAL		1	
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1	
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1	
<i>Quinque Libri</i> ³⁰⁷	1622-1631	1.1.1/1	L-1
"	1632-1639	1.1.1/2	L-2
"	1640-1654	1.1.1/3	L-3
"	1654-1672	1.1.1/4	L-4
"	1672-1690	1.1.1/5	L-5
"	1690-1705	1.1.1/6	L-6
"	1706-1729	1.1.1/7	L-7
" ³⁰⁸	1730-1745	1.1.1/8	L-8
"	1835-1851	1.1.1/9	L-9
"	1851-1854	1.1.1/10	L-10
"	1855-1857	1.1.1/11	L-11
"	1858-1861	1.1.1/12	L-12
"	1862-1865	1.1.1/13	L-13
"	1866-1868	1.1.1/14	L-14
"	1869-1872	1.1.1/15	L-15
"	1936	1.1.1/16	L-15b
Bateigs		1.1.2	
Bateigs ³⁰⁹	1530 (?)- 1552	1.1.2/1	C-1/0
"	1534-1541	1.1.2/2	C-1/1

³⁰⁶ En la columna "Signatura": C = Caixa, L = Llibre, DP = Despatx Parroquial.

³⁰⁷ Advertim el lector que hi ha sèries sacramentals individualitzades que comencen al segle XVI.

³⁰⁸ S'interrompen aquí els *Quinque Libri* per quasi un segle per a donar pas a les sèries sacramentals corresponents individualitzades.

³⁰⁹ Fragments de 1534-1552, i bateigs de moriscos de 1530 (?).

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Bateigs	1541-1545	1.1.2/3	C-1/2
"	1545-1552	1.1.2/4	C-1/3
"	1552-1559	1.1.2/5	C-2/4
" ³¹⁰	1558-1587	1.1.2/5bis	C-2/4bis
"	1560-1569	1.1.2/6	C-2/5
" ³¹¹	1569-1575	1.1.2/7	C-2/6
" ³¹²	1599-1612	1.1.2/8	L-16
" ³¹³	1613-1622	1.1.2/9	L-17
"	1746-1761	1.1.2/10	L-18
"	1762-1773	1.1.2/11	L-19
"	1774-1799	1.1.2/12	L-20
"	1800-1809	1.1.2/13	L-21
"	1810-1825	1.1.2/14	L-22
"	1826-1837	1.1.2/15	L-23
" ³¹⁴	1838-1847	1.1.2/16	L-24
"	1873-1877	1.1.2/17	L-25
"	1878-1885	1.1.2/18	L-26
"	1886-1891	1.1.2/19	L-27
"	1892-1899	1.1.2/20	L-28
" ³¹⁵	1900-1907	1.1.2/21	L-29
"	1920-1925	1.1.2/22	L-30
" ³¹⁶	1926-1931	1.1.2/23	L-31
"	1939-1948	1.1.2/24	DP
"	1949-1952	1.1.2/25	DP
"	1952-1959	1.1.2/26	DP

³¹⁰ Fragments i fulls solts.

³¹¹ Conté, a més, Matrimonis amb la mateixa data.

³¹² Manquen els anys 1575 a 1599.

³¹³ Per als anys 1622-1745, vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³¹⁴ Per als anys 1848-1872, vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³¹⁵ 1908-1919 falten al moment de confeccionar aquest inventari.

³¹⁶ Per a l'any 1936, vide supra 1.1.1/16.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Bateigs	1959-1965	1.1.2/27	DP
"	1965-1972	1.1.2/28	DP
"	1972-1982	1.1.2/29	DP
"	1982-2000	1.1.2/30	DP
"	2000-	1.1.2/31	DP
Comunions		1.1.3	
Comunions	2002-	1.1.3/1	DP
Confirmacions		1.1.4	
Confirmacions	s. XVI	1.1.4/1	C-3
" ³¹⁷	1591-1607	1.1.4/2	C-3
" ³¹⁸	1643-1691	1.1.4/3	C-4
"	1924-1932	1.1.4/4	L-32
"	1942-1968	1.1.4/5	L-33
"	1971-2004	1.1.4/6	DP
"	2004-	1.1.4/7	DP
Matrimonis³¹⁹		1.1.5	
Matrimonis	1746-1774	1.1.5/1	L-34
"	1774-1814	1.1.5/2	L-35
" ³²⁰	1815-1834	1.1.5/3	L-36
"	1873-1877	1.1.5/4	L-37
"	1878-1892	1.1.5/5	L-38
"	1892-1906	1.1.5/6	L-39
"	1907-1921	1.1.5/7	L-40
" ³²¹	1920-1931	1.1.5/8	L-41
"	1939-1952	1.1.5/9	DP
"	1952-1960	1.1.5/10	DP

³¹⁷ Per als anys 1608-1642, vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³¹⁸ Per als anys 1692-1725, vide supra els corresponents *Quinque Libri*. Després no ens consten partides fins a 1924.

³¹⁹ Per a 1569 a 1575 vide supra nota a 1.1.2/7. Per als anys 1622-1745 vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³²⁰ Per als anys 1835-1872 vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³²¹ Per a l'any 1936, vide supra 1.1.1/16.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Matrimonis	1961-1971	1.1.5/11	DP
"	1972-1990	1.1.5/12	DP
"	1990-2012	1.1.5/13	DP
"	2012-	1.1.5/14	DP
Defuncions³²²		1.1.6	
Defuncions	1746-1785	1.1.6/1	L-42
"	1786-1812	1.1.6/2	L-43
"	1813-1833	1.1.6/3	L-44
" ³²³	1834-1841	1.1.6/4	L-45
"	1873-1877	1.1.6/5	L-46
"	1878-1885	1.1.6/6	L-47
"	1886-1891	1.1.6/7	L-48
"	1892-1903	1.1.6/8	L-49
"	1903-1913	1.1.6/9	L-50
"	1913-1922	1.1.6/10	L-51
"	1920-1924	1.1.6/11	L-52
" ³²⁴	1925-1931	1.1.6/12	L-53
"	1939-1948	1.16/13	DP
"	1949-1952	1.16/14	DP
"	1952-1966	1.16/15	DP
"	1967-1986	1.16/16	DP
"	1986-	1.16/17	DP
Defuncions Hospital Major de Pobres		1.1.7	
Defuncions Hospital Major de Pobres	1565-1658	1.1.7/1	L-54
"	1658-1707	1.1.7/2	L-55
Registres Castrenses³²⁵		1.1.8	L-56

³²² Per als anys 1617-1637, vide a l'Arxiu Diocesà, Caixa 341/3. Per als anys 1622-1745, vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³²³ Per als anys 1842-1872, vide supra els corresponents *Quinque Libri*.

³²⁴ Per a l'any 1936, vide supra 1.1.1/16.

³²⁵ Altres foren lliurats a l'església castrense.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2	
Índexs		1.2.1	
Bateigs	1730-1774	1.2.1/1	L-57
"	1774-1809	1.2.1/2	L-58
"	1869-1907	1.2.1/3	L-59
" ³²⁶	1908-1919	1.2.1/4	DP
"	1908-1935	1.2.1/5	DP
"	1939-1986	1.2.1/6	DP
Bateigs, Defuncions i Matrimonis	1920-1931	1.2.1/7	L-60
Matrimonis	1939-1990	1.2.1/8	DP
Matrimonis i Defuncions	1892-1923	1.2.1/9	L-61
Defuncions	1786-1841	1.2.1/10	L-62
"	1939-1985	1.2.1/11	DP
De Bateigs		1.2.2	
Minutaris	1882-1889	1.2.2/1	L-63
"	1889-1901	1.2.2/2	L-64
Fe, peticions i altres certificats de bateig	s. XVIII-XIX	1.2.2/3	C-5
"	1908-1913	1.2.2/4	DP
"	1914-1916	1.2.2/5	DP
"	1917-1919	1.2.2/6	DP
"	1931-1936	1.2.2/7	DP
De Matrimonis		1.2.3	
Expedients Matrimonials		1.2.3.1	
Expedients Matrimonials	1935-1936	1.2.3.1/1	C-9.1
"	1939	1.2.3.1/2	C-9.2
"	1940-1941	1.2.3.1/3	C-9.3
"	1942-1943	1.2.3.1/4	C-9.4
"	1944-1945	1.2.3.1/5	C-9.5
"	1946-1947	1.2.3.1/6	C-9.6

³²⁶ De reconstrucció de partides de Bateig.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Expedients Matrimonials	1948	1.2.3.1/7	C-9.7
"	1949	1.2.3.1/8	C-9.8
"	1950-1951	1.2.3.1/9	C-9.10
"	1952-1953	1.2.3.1/10	C-9.11
"	1954	1.2.3.1/11	C-9.12
"	1955	1.2.3.1/12	C-9.13
"	1956	1.2.3.1/13	C-9.14
"	1957	1.2.3.1/14	C-9.15
"	1958	1.2.3.1/15	C-9.16
"	1959	1.2.3.1/16	C-9.17
"	1960	1.2.3.1/17	C-9.18
"	1961	1.2.3.1/18	C-9.19
"	1962	1.2.3.1/19	C-9.20
"	1963	1.2.3.1/20	C-9.21
"	1964	1.2.3.1/21	C-9.22
"	1965	1.2.3.1/22	C-9.23
"	1966	1.2.3.1/23	C-9.24
"	1967-1968	1.2.3.1/24	C-9.25
"	1969-1970	1.2.3.1/25	C-9.26
"	1971-1972	1.2.3.1/26	C-9.27
"	1973-1974	1.2.3.1/27	C-9.28
"	1975-1976	1.2.3.1/28	C-9.29
"	1977-1978	1.2.3.1/29	C-9.30
"	1979	1.2.3.1/30	C-9.31
"	1980	1.2.3.1/31	C-9.32
"	1981	1.2.3.1/32	C-9.33
"	1982	1.2.3.1/33	C-9.34
"	1983	1.2.3.1/34	C-9.35
"	1984	1.2.3.1/35	C-9.36
"	1985	1.2.3.1/36	C-9.37
"	1986	1.2.3.1/37	C-9.38
"	1987	1.2.3.1/38	C-9.39
"	1988	1.2.3.1/39	C-9.40

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Expedients Matrimonials	1989	1.2.3.1/40	C-9.41
"	1990	1.2.3.1/41	C-9.42
"	1991	1.2.3.1/42	C-9.43
"	1992	1.2.3.1/43	C-9.44
"	1993	1.2.3.1/44	C-9.45
"	1994	1.2.3.1/45	C-9.46
"	1995	1.2.3.1/46	C-9.47
"	1996	1.2.3.1/47	C-9.48
"	1997	1.2.3.1/48	C-9.49
"	1998	1.2.3.1/49	C-9.50
"	1999	1.2.3.1/50	DP
"	2000	1.2.3.1/51	DP
"	2001	1.2.3.1/52	DP
"	2002	1.2.3.1/53	DP
"	2003	1.2.3.1/54	DP
"	2004	1.2.3.1/55	DP
"	2005	1.2.3.1/56	DP
"	2006	1.2.3.1/57	DP
"	2007-2008	1.2.3.1/58	DP
"	2009	1.2.3.1/59	DP
"	2010-2011	1.2.3.1/60	DP
"	2012-	1.2.3.1/61	DP
Llibres d'Amonestacions	1939-1946	1.2.3.2	L-65
Notes Marginals	1946-1963	1.2.3.3	C-7
Capítols Matrimonials	s. XV-XVII	1.2.3.4	C-110
De Defuncions		1.2.4	
Llicències de Sepultura ³²⁷	s. XIX	1.2.4.1	C-8
Llibres de Matrícula Parroquial o <i>Statu Animarum</i> ³²⁸		1.2.5	

³²⁷ Conté també clàusules testamentàries i rebuts de culte de ca. 1880-1883.

³²⁸ S'inclouen quaderns dels tres districtes històrics de Xàtiva: Ciutat, Mercat i Barreres. Cfr. supra p. 246, sobre un centenar de quaderns desapareguts.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibres de Matrícula Parroquial o <i>Statu Animarum</i> ³²⁹	1656-1727	1.2.5/1	C-10
"	1728-1744	1.2.5/2	C-11
"	1745-1757	1.2.5/3	C-12
"	1758-1767	1.2.5/4	C-13
"	1768-1783	1.2.5/5	C-14
"	1783-1799	1.2.5/6	C-15
"	1800-1816	1.2.5/7	C-16
"	1816-1864	1.2.5/8	C-17
"	1865-1881	1.2.5/9	C-18
" ³³⁰	1885	1.2.5/10	C-19
Cens de població eclesiàstica	1813	1.2.6	C-21
Certificacions vàries	s. XVIII- XIX	1.2.7	C-6
Reconstruccions de partides de bateigs, i altres		1.2.8	
Reconstruccions de partides de bateigs i altres	1908-1913	1.2.8/1	DP
"	1914-1916	1.2.8/2	DP
"	1917-1919	1.2.8/3	DP
Declaracions jurades		1.2.9	
Declaracions jurades	1932-1933	1.2.9/1	DP
"	1934-1936	1.2.9/2	DP
" (matrimonis)	1932-1935	1.2.9/3	DP
GOVERN		2	
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1	
Catedralitat ³³¹		2.1.1	

³²⁹ Aquesta caixa inclou un quadern de compliment pasqual d'habitants de diverses alqueries, ermites i del castell, així com dels presoners.

³³⁰ Aquesta caixa, a més, conté alguns quaderns dels que no s'ha identificat el districte, es desconeix la data exacta o estan en un estat de conservació no òptim.

³³¹ Memorials, informes, correspondència, etc., relativa a la reivindicació històrica sobre restitució episcopal a Xàtiva.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Catedralitat	s. XVIII	2.1.1/1	C-29
"	s. XVI-XIX	2.1.1/2	C-30
Llibres d'Actes, Acords i Determinacions Capitulars		2.1.2	
Llibres d'Actes, Acords i Determinacions Capitulars	1470-1562	2.1.2/1	L-66
"	1594-1650	2.1.2/2	L-67
" ³³²	1594-1784	2.1.2/3	L-68
"	1651-1672	2.1.2/4	L-69
"	1672-1692	2.1.2/5	L-70
"	1692-1704	2.1.2/6	L-71
"	1708-1735	2.1.2/7	L-72
"	1735-1745	2.1.2/8	L-73
"	1745-1748	2.1.2/9	L-74
"	1748-1754	2.1.2/10	L-75
"	1754-1759	2.1.2/11	L-76
"	1759-1763	2.1.2/12	L-77
"	1763-1766	2.1.2/13	L-78
"	1766-1770	2.1.2/14	L-79
"	1770-1775	2.1.2/15	L-80
"	1775-1778	2.1.2/16	L-81
"	1779-1784	2.1.2/17	L-82
"	1784-1788	2.1.2/18	L-83
"	1788-1794	2.1.2/19	L-84
"	1794-1803	2.1.2/20	L-85
"	1803-1808	2.1.2/21	L-86
"	1809-1815	2.1.2/22	L-87
"	1815-1824	2.1.2/23	L-88
"	1824-1835	2.1.2/24	L-89
" ³³³	1832-1842	2.1.2/25	C-21
"	1939-1948	2.1.2/26	C-21

³³² Per a l'elecció d'oficis: *Acta post Epiphaniam et festum Pentecostes*.

³³³ Llibre esborrany.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Nomenaments, possessions, ordinations, decrets, etc.		2.1.3	
<i>Liber electionum syndici, rationalis, procuratorum et aliorum officiorum</i>	1563-1565	2.1.3/1	C-21
Dignitats i canonicats	1595-1691	2.1.3/2	C-21
Trasllats notarials de nomenaments	s. XVI	2.1.3/3	C-21
Cabilde capitular	1829	2.1.3/4	C-21
Llibre de decrets de reducció d'aniversaris	1490-1636	2.1.3/5	L-98
Decrets, ordenacions, actes, estatuts, constitucions, obligacions, etc.	s. XVI-XIX	2.1.3/6	C-21
Estatut del predicador	ca. 1800	2.1.3/7	C-21
Estatuts, <i>directoria</i> , advertències, etc. (impresos)	s. XIX-XX	2.1.3/8	C-21
Instruccions al bolser per al repartiment de distribucions i porcions ³³⁴	ca. 1786-1790	2.1.3/9	L-266
<i>Cuaderno para gobierno del contador y pagador de semanas</i>	1807-1821	2.1.3/10	L-267
Expedients concursos canonges		2.1.4	
Expedients diversos ³³⁵	1761-1839	2.1.4/1	C-25
Expedients i documents diversos ³³⁶	1664-1831	2.1.4/2	C-26
Consueta i altres	s. XX	2.1.5	L-129
VISITES PASTORALS		2.2	
Visita Pastoral ³³⁷	1559	2.2/1	C-22

³³⁴ És un llibre de gran interès, una mena de consuetud, on se especifiquen, entre altres matèries, els diversos pagaments que deu de fer el bolser durant tot l'any, amb annexos tan significatius com: "Anotació de tot lo diner que distribuix la Bolza en los 12 meses de l'any", "Lo que se dava por los toques de campanas en este año por cada festividad" o relació d'oficis "Bolzero, Domero, Sochantre, Sochantre, Evangelistero, Epistolero, Maestro de Ceremonias, Subsacrista, Asistente de capa, Pertiguero", etc.

³³⁵ Cfr. infra Apèndix. Expedient 1.

³³⁶ Cfr. infra Apèndix. Expedient 2.

³³⁷ *Mandatos y ordenaciones para el buen regimiento de las cosas del Capítulo de esta iglesia colegial de esta ciudad de Xàtiva, hechos por Francisco de Navarra, arzobispo de Valencia...*

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Visita Pastoral ³³⁸	1569-1591	2.2/2	C-22
" ³³⁹	1569-1591	2.2/3	L-99
" ³⁴⁰	1596-1603	2.2/4	L-100
" ³⁴¹	1607-1620	2.2/5	L-101
" ³⁴²	1632	2.2/6	L-102
" ³⁴³	1643	2.2/7	L-103
" ³⁴⁴	1654	2.2/8	L-104
" ³⁴⁵	1663	2.2/9	L-105
" ³⁴⁶	1681	2.2/10	L-106
" ³⁴⁷	1745	2.2/11	L-107
"	1968	2.2/12	C-22
"	2002-	2.2/13	DP
LLIBRES DE CARTES DE LA INSTITUCIÓ³⁴⁸		2.3	
Llibres de Cartes de la Institució	1678-1760	2.3/1	L-90

³³⁸ *Índice de visitas de D. Joan de Ribera.*

³³⁹ Inclou els llibres de visites referents als anys 1569 (per Pere de Coderos, visitador general; conté, a més la visita a la parròquia de Santa Tecla), 1571 (per Joan de Ribera; conté la visita a les parròquies de Sant Pere i Santa Tecla), 1574 (per Miquel d'Espinosa, bisbe i visitador; conté, a més les visites a Sant Pere, Santa Tecla i Sants Joans), 1576 (per Francesc de Mesa, visitador; conté també les visites a Sant Pere, Santa Tecla i Sants Joans).

³⁴⁰ Inclou les visites de 1596 (per Joan de Ribera; conté, a més, les visites a Sant Pere i Santa Tecla), 1597 (per Joan de Ribera; conté, a més, les visites a Sant Pere i Santa Tecla) i 1603 (per Tomàs d'Espinosa, visitador general; conté també les visites a Sant Pere i Santa Tecla).

³⁴¹ Visites de 1607 (per Miquel Angulo, visitador general; conté les visites a Sant Pere i Santa Tecla) i 1620 (per Isidor Aliaga, arquebisbe de València; conté les visites a Sant Pere i Santa Tecla). La visita de 1620 està duplicada en C-22.

³⁴² Pere Garcés, visitador y vicari general. "Libro de la Visita pastoral realizada por Vicente Claveria y Sanz, obispo de Petra, por mandato de Isidoro Aliaga, arzobispo de Valencia". Inclou les visites a Sant Pere, Santa Tecla i Sant Felu.

³⁴³ Jacint Minuarte, bisbe de Maronea, auxiliar de València.

³⁴⁴ Pere de Urbina, arquebisbe de València.

³⁴⁵ Martí López de Ontiveros, arquebisbe de València.

³⁴⁶ Joan Tomàs de Rocabertí, arquebisbe de València.

³⁴⁷ Andreu Mayoral, arquebisbe de València.

³⁴⁸ És a dir, la seu.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibres de Cartes de la Institució	1760-1774	2.3/2	L-91
<i>Libro de Cartas y Representaciones</i>	1774-1786	2.3/3	L-92
" ³⁴⁹	1786-1806	2.3/4	L-93
" ³⁵⁰	1806-1843	2.3/5	L-94
" (caixes)	s. XVI-XIX	2.3/6	C-287-293
<i>Papeles del capellán D. Matías Pellicer</i>	1633-1657	2.3/7	L-96
LLIBRE DE CERTIFICACIONS ANTIGUES I MODERNES³⁵¹	1700-1835	2.4	L-97
REPARTIMENT D'ORDES RELIGIOSES³⁵²	s. XVII-XVIII	2.5	C-187
RECTORIES DE MORISCOS	s. XVI-XVII	2.6	C-28
DOCUMENTACIÓ REBUDA D'ALTRES INSTITUCIONS³⁵³		2.7	
Documentació pontifícia		2.7.1	
Documentació pontifícia ³⁵⁴	1396-s.XVIII	2.7.1/1	C-275

³⁴⁹ “Libro en que se copian las cartas y papeles de la Insigne Colegial de San Felipe con sus respuestas”.

³⁵⁰ “Libro en que se copian las cartas y papeles de la Insigne Colegial de San Felipe con sus respuestas”.

³⁵¹ Tot tipus de certificacions.

³⁵² Informació sobre religiosos i religioses en els distints convents.

³⁵³ En aquesta secció s'inclouen documents principalment en paper, però també alguns en pergami que per diversos motius no foren en el seu dia inclosos en la secció de Pergamins.

³⁵⁴ Aquesta caixa conté, principalment, transcripcions de butlles i privilegis concedits per diversos papes a la col·legiata. Destaquem, entre altres: El llibre butllari de 1396-1549, que conté la transcripció de 8 butlles del papa Benet XIII i d'un document de Ramon, cardenal dels Tres Sants Àngels, informant de l'enviament d'una butlla de Pau III (cfr. PONS ALÓS, V., “Libro Bulario de la Colegiata de Xàtiva”, en *La Llum de les Imatges...*, [Catàleg], 848-849). Conté també un “Índice de los títulos justificativos del origen y fundación de esta Santa Yglesia Colegial de la ciudad de San Phelipe, olim Xàtiva; del drecho y justificación de sus primicias y noticia de los privilegios de amortización; de la posesión y derechos de percibir tres mil libras de pensiones apostólicas, de los frutos de la Mitra, Arzedianato, y curas de Alcoy, Carcaxente y Castalla, y últimamente de la justificación y derecho para usar de los arniños los llustres canónigos de la misma. Año 1786”. Conté també còpies de butlles d'altres pontífexs, com ara d'Urbà VIII sobre rentes dels moriscos, de Climent XI sobre beneficis i primícies, de Climent XI sobre els set oficis de la col·legiata, etc.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Documentació pontifícia ³⁵⁵	s. XV-XIX	2.7.1/2	C-276
Documentació episcopal (manuscrita i impresa)		2.7.2	
General	s. XIV-XX	2.7.2.1	C-281-285
Epacta ³⁵⁶		2.7.2.2	
Epacta	1783-1907	2.7.2.2/1	C-159
"	1970-2009	2.7.2.2/2	C-159bis
"	2010-	2.7.2.2/3	DP
Documentació reial (manuscrita i impresa)	s. XIV-XIX	2.7.3	C-277-280
Documentació eclesiàstica i civil (impresa)	s. XVIII-XIX	2.7.4	C-286
Documentació eclesiàstica i civil (manuscrita i impresa)	s. XVIII-XIX	2.7.5	C-286
Documentació vària (manuscrita i impresa)	s. XVIII-XIX	2.7.6	C-302 ³⁵⁷
BOAV	1932, 1939-	2.8	DP
ACCIÓ PASTORAL			
		3	
INSTITUCIONS I CONFRARIES			
		3.1	
Santíssim Sagrament			
		3.1.1	
Llibre de la Confraria	1561-1644	3.1.1/1	L-108
Llibre d'acords	1793-1863	3.1.1/2	L-109
Escola de Crist			
		3.1.2	
Llibre d'eleccions	1673-1737	3.1.2/1	L-110
Llibre II d'eleccions	1738-1767	3.1.2/2	L-111
Llibre III d'ingressos i difunts	1712-1910	3.1.2/3	L-112

³⁵⁵ Aquesta caixa conté originals i còpies de documents pontificis. Entre la documentació original en pergami, trobem un breu d'Alexandre VII, dos d'Innocenci X, un d'Innocenci XII i un d'Urbà VIII. Així mateix, diverses butlles de *Cruzada*, impreses sobre pergami i amb segell pendent (la majoria molt deteriorada). Conté també una còpia d'una butlla de Calixte III sobre relíquies. Conté també documents impresos, com ara el Concordat entre Pius IX i la reina Isabel II, de 1851, que suposà la reducció de la col·legiata a parròquia major.

³⁵⁶ Amb altres noms: *Ordo*, gallofa o calendari litúrgic anual.

³⁵⁷ Olim C-300.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre IV d'eleccions	1768-1878	3.1.3/4	L-113
Quadern de confreres	1891-1909	3.1.2/5	L-114
Nostra Senyora del Sufragi i Ànimes del Purgatori		3.1.3	
Llibre de l'Arxiconfraria	1724-1782	3.1.3/1	L-115
Llibre II de la Confraria	1770-1845	3.1.3/2	L-117
Llibre d'erecció, capítols i privilegis	1724-1825	3.1.3/3	L-116
Llibre V d'acords i comptes	1768-1880	3.1.3/4	L-119
Quadern d'entrades i vigílies	1728-1769	3.1.3/5	L-121
Llibre de comptes	1771-1848	3.1.3/6	L-118
Nostra Senyora de la Seu	1796-1827	3.1.4	C-23
Divina Pastora		3.1.5	
Arxiu de butlles i govern	1752-1757	3.1.5/1	L-125
Llibre de Junes	1753-1824	3.1.5/2	L-120
Germandat de Sacerdots Malalts	1796-1811	3.1.6	L-122
Santíssima Trinitat	1852-1868	3.1.7	L-124
Acció Catòlica		3.1.8	
Acció Catòlica	1943-1963	3.1.8/1	L-131
" ³⁵⁸	s. XX	3.1.8/2	Caixa D
Congregació de l'Ecce Homo	1882-1883	3.1.9	C-23
Conferència de Sant Vicent de Paül	1958-1962	3.1.10	L-132
Germandat del Reverent Clero	1661-1735	3.1.11	L-128
Conferències del Clergat de Xàtiva	1940-1945	3.1.12	L-130
Conferències de Moral	1863-1865	3.1.13	C-23
Gremi de Sastres	1789-1808	3.1.14	C-23
Gremi de Ferrers	1821-1892	3.1.15	L-123
SERMONS	s. XVIII-XX	3.2	C-296
CULTE PARROQUIAL		4	
RACIONALS		4.1	
Racionals de misses	s. XVI-XIX	4.1.1	C-198 a C-223 bis

³⁵⁸ Cfr. també FI.1 al final d'aquest inventari.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Racionals de misses moderns		4.1.2	
Racional de misses modern	1939-1943	4.1.2/1	L-476
"	1944-1948	4.1.2/2	L-477
"	1948-1951	4.1.2/3	L-478
" ³⁵⁹	1954	4.1.2/4	L-479
"	1955-1960	4.1.2/5	L-480
"	1960-1964	4.1.2/6	L-481
"	1964-1968	4.1.2/7	L-482
Racionals de la Col·legiata		4.1.3	
Racional de la Col·legiata	1706-1707	4.1.3/1	L-168
" ³⁶⁰	1707-1721	4.1.3/2	L-169
Racionals de soterraments		4.1.4	
Racional de soterraments	1671-1683	4.1.4/1	L-165
"	1684-1701	4.1.4/2	L-166
"	1693-1705	4.1.4/3	L-167
"	1727-1734	4.1.4/4	L-170
"	1735-1740	4.1.4/5	L-171
"	1738-1749	4.1.4/6	L-198
"	1741-1747	4.1.4/7	L-172
"	1747-1755	4.1.4/8	L-173
"	1750-1762	4.1.4/9	L-199
"	1756-1761	4.1.4/10	L-174
"	1762-1771	4.1.4/11	L-175
"	1762-1771	4.1.4/12	L-176
" (dels bolsers)	1772-1777	4.1.4/13	L-177
" (dels bolsers) ³⁶¹	1778-1787	4.1.4/14	L-181
" (dels sagristans)	1772-1777	4.1.4/15	L-178
" (dels sagristans)	1778-1785	4.1.4/16	L-180

³⁵⁹ 1952-1953, desaparegut en el moment de confeccionar aquest inventari.

³⁶⁰ Conté boxart.

³⁶¹ Conté boxart.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Racional de soterraments ³⁶²	1787-1797	4.1.4/17	L-182
"	1797-1806	4.1.4/18	L-183
"	1807-1809	4.1.4/19	L-184
"	1809-1810	4.1.4/20	L-185
"	1810-1812	4.1.4/21	L-186
"	1812-1813	4.1.4/22	L-187
"	1813-1815	4.1.4/23	L-188
"	1814-1837	4.1.4/24	L-195
"	1815-1816	4.1.4/25	L-189
"	1817-1818	4.1.4/26	L-190
"	1818-1822	4.1.4/27	L-191
"	1822-1825	4.1.4/28	L-192
"	1831-1834	4.1.4/29	L-193
"	1835	4.1.4/30	L-194
" ³⁶³	1939-1945	4.1.4/31	L-197
"	1946-1951	4.1.4/32	L-483
Racionals de culte		4.1.5	
Racional de culte	1940-1944	4.1.5/1	L-484
"	1944-1954	4.1.5/2	L-485
"	1955-1959	4.1.5/3	L-486
"	1960-1966	4.1.5/4	L-487
"	1966-1969	4.1.5/5	L-488
SETMANES³⁶⁴		4.2	
Setmanes	1784-1785	4.2/1	L-161
"	1790-1793	4.2/2	L-162
"	1793-1796	4.2/3	L-163
"	1796-1798	4.2/4	L-164
LLIBRE DE LES DISTRIBUCIONS³⁶⁵		4.3	
	1677-1678		L-179

³⁶² Al final, boxart dels beneficiats per a les processons de Sant Pere i Santa Tecla.

³⁶³ Inclou aranzel per a les parròquies i filials de Xàtiva.

³⁶⁴ Salaris setmanals, també formularis impresos. En inventari publicat en 1992 apareix en dos seccions: administració i racional.

³⁶⁵ Altres distribuïdors moderns, cfr. infra 6.2.N/4.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
LLIBRES DE MISSES		4.4	
Llibres de misses antics	s. XVII-XIX	4.4.1	C-224-240
Llibres de misses moderns ³⁶⁶	1952-	4.4.2	L-546 a L-575
DIETARIS	1960-	4.5	DP
QUADERN DE MISSES CELEBRADES	s. XVIII	4.6	C-241
QUADERNS DE MISSES I ANUALS ³⁶⁷	s. XVI	4.7	C-246
BENEFICIS		4.8	
Memòria	1536	4.8.1	L-232
General	1790-1802	4.8.2	L-233
Llibre de beneficis	1737-1786	4.8.3	L-228
<i>Libro de pies de beneficios. Cuadernos de los beneficios vacantes de residencia y de los de pèrtiga con la nota de la renta que cada uno tiene</i> ³⁶⁸	s. XVIII-XIX	4.8.4	L-229
Beneficis vacants (inclou els de pèrtiga) i els seus responsors	s. XVIII-XIX	4.8.5	L-368
<i>Libro segundo de pies de beneficios vacantes. Entradas y salidas</i> ³⁶⁹	1816-1842	4.8.6	L-226
Quaderns de diferents beneficis ³⁷⁰	s. XVI-XIX	4.8.7	C-90-103
Racional de canonicats i beneficis ³⁷¹	s. XVIII	4.8.8	L-236
Lluïsmes de beneficis	1733-1825	4.8.9	L-235

³⁶⁶ Fins a 1986 amb teixell.

³⁶⁷ Summament deteriorats.

³⁶⁸ Conté un índex dels 79 beneficis, més 11 de pèrtiga i un índex dels responsors a dits beneficis de 1816.

³⁶⁹ “En la noche del 23-24 de mayo de 1816 habiendo sido violentado el Archivo y destrazadas las arca del depósito, robaron los ladrones todos los efectos de este fondo”.

³⁷⁰ Conté també altra documentació com ara, capbreus, etc.

³⁷¹ De les dignitats: Degà, Sacrista i Cabiscol. Canonicats: 1er (Inquisició), 2^{on}, 3er, 4^t, 5^é, 6^é, 7^é (Penitenciari), 8^é, 9^é, 10^é, 11^é (Magistral) i 12^é (Doctoral). A més 79 beneficis i 5 capellanies. Entre els oficis s'anomena al primer i segon Domer, Evangelister, Epistoler, segon Cabiscol o Subsacrista.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre de dipòsits de beneficis vacants	1770-1836	4.8.10	L-234
Llibre de beneficis vacants	1776-1825	4.8.11	L-227
Nostra Senyora de Març i Sant Martí	1747-1805	4.8.12	L-231
Sant Pere i Sant Pau	1755-1814	4.8.13	L-230
Santa Anna i les 11.000 Verges ³⁷²	1811-1823	4.8.14	L-237
BÉNS I DEFINICIONS D'ÀNIMA	s. XVIII	4.9	C-242
TESTAMENTS I INVENTARIS	s. XIV-XIX	4.10	C-104 a C-109
CLÀUSULES TESTAMENTÀRIES		4.11	
<i>Llibre y memorial de totes les clàusules dels últims testaments o codicilis dels que moren en la present ciutat de Xàtiva y del que dexen per l'ànima y altres obres pies</i> ³⁷³	1580-1791	4.11.1	L-200
Llibre de clàusules testamentàries		4.11.2	
Llibre de clàusules testamentàries	1678-1753	4.11.2/1	L-201
"	1754-1811	4.11.2/2	L-202
"	1812-1839	4.11.2/3	L-203
Clàusules testamentàries	s. XVIII	4.11.3	C-186
ALMOINES ³⁷⁴	s. XIV-XIX	4.12	C-111
FUNDACIONS I ANIVERSARIS		4.13	
Fundacions i aniversaris	s. XVI-XVIII	4.13.1	C-244
Fundació de Joan Yvãñez	s. XVII	4.13.2	L-284
Institucions d'aniversaris i dobles ³⁷⁵	1527-1627	4.13.3	L-157

³⁷² Amb dades del s. XVIII.

³⁷³ Conté índex al final.

³⁷⁴ Almoines d'Agulló, Alfaro (document en pergami, del s. XIV), Blancafort, Borrell, Empellós, Emperlera, Jovell, March, Mayans, Miralles i Pérez Zapata.

³⁷⁵ *Índice alfabético de los fundadores de aniversarios, doblas, missas matutinales, distribuciones, sepulturas y algunos beneficios, con remisión a los folios de este libro que empezó en el año 1527. Hecho [l'índex] en 1786.*

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
<i>Libro de las doblas, missas, distribuciones y estaciones de la Seo de Xàtiva</i>	s. XVII (?)	4.13.4	L-158
<i>Entradas y salidas de missas adventicias que empieza en el año 1773</i>	1773-1853	4.13.5	L-159
OBLIGACIONS		4.14	
Obligacions	1768-1836	4.14/1	L-151
"	s. XVII-XVIII	4.14/2	L-152
"	s. XVIII	4.14/3	L-153
"	s. XVIII	4.14/4	L-154
"	s. XVIII	4.14/5	L-155
VARIS	s. XVII-XIX	4.N	C-245
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5	
PROPIETATS		5.1	
Títols de terres		5.1.1	
Títols de terres ³⁷⁶	1699-1751	5.1.1/1	L-208
"	1734-1782	5.1.1/2	L-206
"	1744-1764	5.1.1/3	L-207
Establiments ³⁷⁷	s. XVIII	5.1.2	C-163
CENSALS		5.2	
Censals de la capella dels Dalmau	1429-1481	5.2.1	L-215
<i>Libro antiguo de censos y aniversarios</i> ³⁷⁸	s. XV	5.2.2	L-160
Libre antic de censos de la ciutat	s. XVIII ³⁷⁹	5.2.3	L-214

³⁷⁶ En coberta: "Señora de Mesa". En el primer foli indica que la casa i la terra es troben en la partida de l'Alter de la població de Silla.

³⁷⁷ Escritures de propietat.

³⁷⁸ Al primer foli s'indica la data en què es substituï l'enquadrernació antiga per la que trobem actualment: *Libro antiguo de los aniversarios y sus responciones, que estavan en el libro de cuyo vermell. Renovado en 1787.*

³⁷⁹ Censals dels segles XIV al XVII.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Censals i atrasos	s. XVIII ³⁸⁰	5.2.4	L-216
Censals	s. XVIII ³⁸¹	5.2.5	L-218
Índex de censos	1788	5.2.6	L-217
Varis	s. XV-XVIII	5.2.N	C-165-185
HERETATS I ARRENDAMENTS		5.3	L-209
Llibre d'arrendaments	s. XVII	5.3/1	L-211
"	s. XVIII	5.3/2	L-204
"	s. XVIII	5.3/3	L-205
"	s. XIX	5.3/4	L-210
Heretats i arrendaments	s. XVIII	5.3/5	L-209
Llibre registre d'arrendaments o baldufari	s. XVIII	5.3/6	L-212
Esriptures d'arrendament	s. XIX	5.3/7	L-213
Esriptures de venda i arrendaments	s. XVIII-XIX	5.3/8	C-162
INVENTARIS DE SAGRISTIA I ARXIU		5.4	
Inventaris de sagristia i arxiu	s. XVI-XVIII	5.4/1	C-20
"	s. XVI-XVIII	5.4/2	L-66
MENSA		5.5	
Mensa Vella		5.5.1	
Llibre de rebudes i dates		5.5.1.1	
Llibre de rebudes i dates	1505-1520	5.5.1.1/1	L-370
"	1521-1535	5.5.1.1/2	L-371
"	1535-1552	5.5.1.1/3	L-372
"	1554-1562	5.5.1.1/4	L-373
"	1562-1565	5.5.1.1/5	L-374
"	1567-1583	5.5.1.1/6	L-375

³⁸⁰ Conté, també, censals dels anys 1520-1539.

³⁸¹ Conté, també, censals dels anys 1625-1785.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre de rebudes i dates	1584-1585	5.5.1.1/7	C-266
"	1588-1589	5.5.1.1/8	C-266
"	1589-1590	5.5.1.1/9	C-266
"	1589-1594	5.5.1.1/10	L-376
" ³⁸²	1594-1630	5.5.1.1/11	L-377
"	1630-1654	5.5.1.1/12	L-378
"	1654-1680	5.5.1.1/13	L-379
"	1680-1700	5.5.1.1/14	L-380
"	1700-1725	5.5.1.1/15	L-381
"	1725-1750	5.5.1.1/16	L-382
"	1750-1776	5.5.1.1/17	L-383
Llibre d'entrada i eixida	1594-1797	5.5.1.2	L-384
Lluïsmes	1699-1761	5.5.1.3	C-247
Quaderns de rebuts	1776-1801	5.5.1.4	C-247
Capbreu	1608	5.5.1.5	L-330 ³⁸³
Mensa Nova		5.5.2	
Llibre de rebudes i dates		5.5.2.1	
Llibre de rebudes i dates	1521-1530	5.5.2.1/1	L-387
"	1530-1536	5.5.2.1/2	L-390
"	1536-1544	5.5.2.1/3	L-391
"	1544-1553	5.5.2.1/4	L-392
"	1553-1562	5.5.2.1/5	L-393
"	1562-1570	5.5.2.1/6	L-394
"	1571-1582	5.5.2.1/7	L-395
"	1582-1594	5.5.2.1/8	L-396
"	1594-1614	5.5.2.1/9	L-397
"	1614-1630	5.5.2.1/10	L-398
"	1630-1643	5.5.2.1/11	L-399
"	1643-1654	5.5.2.1/12	L-400

³⁸² "Llibre de rebudes e dades de totes les rendes de la Mensa Vella: Papa, maitines, prima, completes i salve".

³⁸³ És en realitat una caixa, malgrat la signatura.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre de rebudes i dates	1654-1670	5.5.2.1/13	L-401
"	1670-1680	5.5.2.1/14	L-402
"	1680-1690	5.5.2.1/15	L-403
"	1690-1700	5.5.2.1/16	L-404
"	1700-1707	5.5.2.1/17	L-405
"	1707-1720	5.5.2.1/18	L-406
"	1720-1734	5.5.2.1/19	L-407
"	1734-1750	5.5.2.1/20	L-408
"	1750-1760	5.5.2.1/21	L-409
"	1760-1770	5.5.2.1/22	L-410
" (i annexes)	1632-1802	5.5.2.1/23	C-248
Llibre de rebudes i dates (i annexes del canonge Gil)	1574-1802	5.5.2.1/24	C-249
Llibre d'entrada i eixida	1594-1705	5.5.2.2	L-411
Comptes (esborrany)	1495-1499 ³⁸⁴	5.5.2.3	C-249
Mensa Canonical		5.5.3	
Llibre de la Mensa Canonical		5.5.3.1	
Llibre de la Mensa Canonical	1499-1517	5.5.3.1/1	L-340
"	1553-1568	5.5.3.1/2	L-341
"	1568-1581	5.5.3.1/3	L-342
"	1581-1594	5.5.3.1/4	L-343
"	1594-1615	5.5.3.1/5	L-344
"	1616-1630	5.5.3.1/6	L-345
"	1630-1654	5.5.3.1/7	L-346
"	1654-1680	5.5.3.1/8	L-347
"	1680-1700	5.5.3.1/9	L-348
"	1700-1720	5.5.3.1/10	L-349
"	1720-1740	5.5.3.1/11	L-350
"	1740-1750	5.5.3.1/12	L-351
"	1750-1760	5.5.3.1/13	L-352

³⁸⁴ Referent a estos anys; el document sembla posterior.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre de la Mensa Canonical	1760-1767	5.5.3.1/14	L-353
"	1768-1776	5.5.3.1/15	L-354
Col·lecta		5.5.3.2	
Llibre	1775-1786	5.5.3.2/1	L-355
"	1787-1795	5.5.3.2/2	L-356
"	1795-1813	5.5.3.2/3	L-357
"	1813-1841	5.5.3.2/4	L-359
Quaderns	1800-1829	5.5.3.2/5	C-253
Major de les rendes	1795-1796	5.5.3.2/6	C-253
Menor	1761-1787	5.5.3.2/7	L-363
"	1787-1806	5.5.3.2/8	L-364
"	1807-1822	5.5.3.2/9	L-365
Cobrament dels responsors	1822-1827	5.5.3.2/10	L-366
"	1834	5.5.3.2/11	L-367
"	1834	5.5.3.2/12	L-369
Cobrança	1808-1809	5.5.3.2/13	C-253
Col·lecta d'obres. Quadern de càrrec i descàrrec	1803-1808	5.5.3.2/14	C-266
Propietats		5.5.3.3	
<i>Libro de depósito de propiedades de la Mensa Canonical</i>	1772-1824	5.5.3.3/1	? ³⁸⁵
Llibre d'entrada i eixida de les propietats	1594-1754	5.5.3.3/2	L-362
"	1750-1796	5.5.3.3/3	L-360
Entrades i eixides		5.5.3.4	
Entrades i eixides	1750-1796	5.5.3.4/1	C-253
Quaderns	1768-1846	5.5.3.4/2	C-250 i C-251
Repartiments		5.5.3.5	
Repartiments	1768-1830	5.5.3.5/1	C-253
"	1789-1799	5.5.3.5/2	C-253
"	1799-1839	5.5.3.5/3	C-252

³⁸⁵ Fitxa de V. Pons.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Rebutts		5.5.3.6	
Rebutts	1791-1831	5.5.3.6/1	C-265
"	1767-1793	5.5.3.6/2	C-251
<i>Libro de atrasos de la Mensa Canonical</i>	1791-1804	5.5.3.7	L-358
Llibre de rebudes i dates de les peccúnies	1488-1594	5.5.3.8	L-286
Quaderns de mesades		5.5.3.9	
Quaderns de mesades	1703-1775	5.5.3.9/1	L-329 ³⁸⁶
"	1708-1798	5.5.3.9/2	C-253
Quaderns de distribució canonical	1759-1799	5.5.3.10	C-253
Índex alfabètic dels responsors	ca. 1828	5.5.3.11	C-253
Mensa Comú ³⁸⁷		5.5.4	
General		5.5.4.1	
Mensa Comú	1834-1837	5.5.4.1/1	L-431
Mensa Comú (de dins i fora de la ciutat)	1834	5.5.4.1/2	L-432
Col·lectes		5.5.4.2	
Col·lecta	1775-1786	5.5.4.2/1	L-412
"	1787-1795	5.5.4.2/2	L-413
"	1788-1794	5.5.4.2/3	L-419
"	1795-1807	5.5.4.2/4	L-414
"	1807-1813	5.5.4.2/5	L-415
"	1813-1824	5.5.4.2/6	L-416
"	1818-1833	5.5.4.2/7	L-428
"	1824-1829	5.5.4.2/8	L-454
"	1825-1830	5.5.4.2/9	L-429
Col·lecta menor dels responsors de Xàtiva	1786-1800	5.5.4.2/10	L-421
"	1798-1804	5.5.4.2/11	L-426
"	1810-1829	5.5.4.2/12	L-425

³⁸⁶ En realitat no és llibre sinó caixa amb documents varis. Conté també: quaderns de lliurances (1755-1758) i quaderns de les almoines de Sant Bult (1762-1770).

³⁸⁷ En aquesta sèrie les dificultats de datació son majors i pot haver algunes incorreccions. Així mateix alguns ítems podrien correspondre a Fàbrica.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Col·lecta menor dels responsors de fora de la ciutat	1787-1799	5.5.4.2/13	L-420
"	1807-1827	5.5.4.2/14	L-424
"	1802-1803	5.5.4.2/15	L-330 ³⁸⁸
" ³⁸⁹	1802-1803	5.5.4.2/16	L-330 ³⁹⁰
Còpia de la col·lecta de fora de la ciutat	1828-1835	5.5.4.2/17	L-430
Col·lecta dins i fora de la ciutat	1797-1802	5.5.4.2/18	L-422
Col·lecta censos i cartes de gràcia	1804-1823	5.5.4.2/19	L-423
"	1822-1828	5.5.4.2/20	L-427
Quaderns dels responsors de censos i cartes de gràcia	1801-1828	5.5.4.2/21	L-330 ³⁹¹
Quadern de càrrec i descàrrec de la col·lecta d'obres	1797-1803	5.5.4.2/22	C-266
<i>Atrasos</i>		5.5.4.3	
<i>Atrasos</i>	1843-1846	5.5.4.3/1	C-252
Quadern de col·lecta d' <i>atrasos</i>	1782-1783	5.5.4.3/2	C-252
"	1789	5.5.4.3/3	C-270
"	1793	5.5.4.3/4	C-270
Llibre de col·lecta d' <i>atrasos</i> de fora de la ciutat	1801	5.5.4.3/5	L-330
Misses anuals o perpètuas, per mesades		5.5.4.4	
"	1758-1765	5.5.4.4/1	C-256
"	1765-1788	5.5.4.4/2	C-257
"	1788-1792	5.5.4.4/3	C-258
Entrades i eixides		5.5.4.5	
Entrades i eixides	1488-1594	5.5.4.5/1	L-439
Entrades i eixides del col·lector de les rendes	1768-1793	5.5.4.5/2	C-254
"	1793-1831	5.5.4.5/3	C-255

³⁸⁸ En realitat és una caixa, malgrat la signatura.

³⁸⁹ La coincidència de contingut i dates s'explica perquè el col·lector és distint.

³⁹⁰ En realitat és una caixa, malgrat la signatura.

³⁹¹ En realitat és una caixa, malgrat la signatura.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Entrades i eixides del col·lector de les rendes	1831-1841	5.5.4.5/4	C-256
Rebut		5.5.4.6	
Rebut	1780-1835	5.5.4.6/1	C-259 a 261
Quaderns de Rebut i Data dels censos, arrendaments de terres i altres rendes	1767-1785	5.5.4.6/2	C-252
Lluïsmes i Quindenis	1785-1812	5.5.4.7	C-252 i C-253
Quaderns de lliurances	1803-1814	5.5.4.8	C-252
Dipòsit de propietats	1772-1825	5.5.4.9	L-417
Pensions i pagaments dels responsors	1795-1833	5.5.4.10	L-418
Mensa dels Anuals ³⁹²		5.5.5	
Anuals	s. XV-XVIII	5.5.5.1	C-243
Rebudes, misses perpètuas, censals i cartes de gràcia		5.5.5.2	
Rebudes, misses perpètuas, censals i cartes de gràcia	1559-1589	5.5.5.2/1	L-446
"	1594-1611	5.5.5.2/2	L-447
"	1611-1630	5.5.5.2/3	L-448
"	1630-1643	5.5.5.2/4	L-449
"	1643-1654	5.5.5.2/5	L-450
"	1654-1670	5.5.5.2/6	L-451
"	1670-1680	5.5.5.2/7	L-452
"	1680-1690	5.5.5.2/8	L-453
"	1690-1700	5.5.5.2/9	L-455
"	1700-1710	5.5.5.2/10	L-456
"	1710-1720	5.5.5.2/11	L-457
"	1720-1730	5.5.5.2/12	L-458
"	1730-1740	5.5.5.2/13	L-459
"	1740-1748	5.5.5.2/14	L-460

³⁹² Aniversaris.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Rebudes, misses perpètuas, censals i cartes de gràcia	1749-1754	5.5.5.2/15	L-461
"	1754-1760	5.5.5.2/16	L-462
"	1760-1766	5.5.5.2/17	L-463
"	1767-1772	5.5.5.2/18	L-464
" (quaderns)	1772-1781	5.5.5.2/19	C-262
Entrades i eixides		5.5.5.3	
Llibre d'entrada i eixida d' anuals	1500-1594	5.5.5.3/1	L-270
"	1594-1807	5.5.5.3/2	L-465
"	1594-1735	5.5.5.3/3	L-466
<i>Llibre general de les entrades i eixides que.s fan en l'armari e/o caixa de depòsits</i>	1658-1720	5.5.5.3/4	L-443
Llibre de títols i misses ³⁹³	1701-1714	5.5.5.4	C-263
Mensa Varis³⁹⁴		5.5.N	
Capbreus		5.5.N.1	
Capbreus	1595-1606	5.5.N.1/1	L-434
Mensa capitular	1574-1585	5.5.N.1/2	L-436
"	1595	5.5.N.1/3	L-433
Llibre capbreu de Mensa del Capítol, Nova i Vella	1635-1636	5.5.N.1/4	L-437
" ³⁹⁵	1635-1636	5.5.N.1/5	L-438
"	1653-1656	5.5.N.1/6	L-435
Rebuts		5.5.N.2	
Rebuts	s. XVIII-XIX	5.5.N.2/1	C-264
"	s. XVIII-XIX	5.5.N.2/2	C-265
Rebuts (comú i canonical)	1743-1787	5.5.N.2/3	C-253bis
"	1788-1800	5.5.N.2/4	C-253ter

³⁹³ 4 quaderns, un d'ells índex.

³⁹⁴ Documentació de les distintes menses: Vella, Nova, Canonical, Comú i d'Anuals. En determinats casos pot completar l'existent a les sèries corresponents.

³⁹⁵ Coincideixen les dates amb l'anterior perquè el receptor dels capbreus és distint.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
<i>Llibre de memòries de diverses rebudes i reparticions de les menses i procurador</i> ³⁹⁶	1613-1620	5.5.N.3	L-219
Llibre de la renda i obligacions	1583-1593	5.5.N.4	L-440
Llibre de préstecs	1605-1637	5.5.N.5	L-441
Llibre general de dipòsits de propietats	1763-1820	5.5.N.6.	L-442
Lluïsmes de les almoines, menses vella i nova, i primícia	1733-1825	5.5.N.7	L-444
Índex alfabètic dels responsors	1789	5.5.N.8	L-445
Mensa varis		5.5.N.N	
Mensa varis	s. XV-XVIII	5.5.N.N/1	C-267
"	s. XV-XIX	5.5.N.N/2	C-270
"	s. XVI-XVII	5.5.N.N/3	C-271
"	s. XVI-XVIII	5.5.N.N/4	C-266
"	s. XVI-XVIII	5.5.N.N/5	C-268
"	s. XVI-XIX	5.5.N.N/6	C-271bis
"	s. XVII-XIX	5.5.N.N/7	C-269
FÀBRICA		5.6	
Llibre de comptes de fàbrica		5.6.1	
Llibre de comptes de fàbrica ³⁹⁷	1717-1774	5.6.1/1	L-133
"	1756-1772	5.6.1/2	L-142
"	1774-1803	5.6.1/3	L-134
"	1803-1834	5.6.1/4	L-135
"	1881-1896	5.6.1/5	L-138
Drets de fàbrica		5.6.2	
Drets de fàbrica	1834-1877	5.6.2/1	L-136
"	1878-1916	5.6.2/2	L-137
Varis de fàbrica		5.6.N	

³⁹⁶ Vide també infra 5-N, L-330.

³⁹⁷ Cargo y descargo de lo persibido y pagado del derecho de fàbrica...

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Varis de fàbrica ³⁹⁸	s. XVI-XIX	5.6.N/1	C-152
" ³⁹⁹	s. XIX	5.6.N/2	C-153
COMPTES		5.7	
Llibre de comptes generals de les Procures⁴⁰⁰		5.7.1	
Llibre de comptes generals de les Procures	1687-1698	5.7.1/1	L-143
"	1698-1705	5.7.1/2	L-144
"	1705-1730	5.7.1/3	L-145
"	1730-1742	5.7.1/4	L-146
"	1743-1755	5.7.1/5	L-147
"	1756-1762	5.7.1/6	L-148
"	1763-1775	5.7.1/7	L-149
Procurador general de València		5.7.2	
Procurador general de València	1704-1770	5.7.2/1	L-150
"	1770-1810	5.7.2/2	C-196
"	1811-1836	5.7.2/3	C-197
<i>Contes generals del càrrech y descàrrech donats pel señor canonge Fèlix Cebrián de les seues procures⁴⁰¹</i>	1709-1713	5.7.3	L-221
Llibre de comptes dels col·lectors	1852-1855	5.7.4	L-139
Comptes del capítol presentades a la diòcesi	s. XVIII-XIX	5.7.5	C-194
Comptes varis		5.7.N	
Comptes varis	1426-1483	5.7.N/1	L-156
"	1845-1852	5.7.N/2	L-141
"	1876-1900	5.7.N/3	L-140

³⁹⁸ "Trellat de Consell per imposar sises per rahó de la fàbrica de la Seu", inici de la construcció de la seu nova o col·legiata, distintes fases de les obres de la col·legiata, reparació de l'orgue; tabernacle major i altres altars, llegat del patriarca Cebrián, quaderns de fàbrica (càrrec, lliurances) dels anys 1732-1852, entre altres.

³⁹⁹ Rebutis i altres de la reconstrucció de la cúpula; prossecció de les obres, quaderns de contribució econòmica; subscripció popular.

⁴⁰⁰ Inclouen baldufaris de censals i lluiques.

⁴⁰¹ Inclou un baldufari de censos particulars de 1706-1707.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
IMPOSTOS		5.8	
Lluïsmes		5.8.1	
Lluïsmes	s. XVI- XVIII	5.8.1/1	C-193
"	1705-1726	5.8.1/2	L-222
"	1726-1775	5.8.1/3	L-223
" (<i>atrasos</i>)	1705-1733	5.8.1/4	L-224
"	1763-1764	5.8.1/5	L-225
Capbreus i lluísmes	s. XVI- XVIII	5.8.1/6	L-238
Subsidi		5.8.2	
Subsidi	s. XVII- XVIII	5.8.2/1	C-188
"	s. XVIII- XIX	5.8.2/2	C-189
Cisa de la carn		5.8.3	
Cisa de la carn	s. XVII- XVIII	5.8.3/1	C-187
"	1677-1807	5.8.3/2	L-95
Sèquies i aigües	XVII-XIX	5.8.4	C-164
Quindenis, delmes i altres contribucions		5.8.5	
Quindenis, delmes i altres contribucions	s. XVI-XIX	5.8.5/1	C-191
"	s. XVII-XIX	5.8.5/2	C-192
Albarans i rebuts		5.8.6	
Albarans i rebuts	1770-1784	5.8.6/1	C-154
"	1786-1814	5.8.6/2	C-155
"	1814-1840	5.8.6/3	C-156
"	s. XVIII -	5.8.6/4	C-158
Llibre de rebuts	1750-1777	5.8.6/5	L-290
<i>Llibre de dates de los Terços, Salve i Completes, de les misses de Sant Sebastià i dels benifets de Terç i Empal·liades</i>	1554-1579	5.8.7	L-385

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
VISITES D'AMORTITZACIÓ		5.9	
Llibres i quaderns de visites		5.9.1	
Llibres de visites	1560-1689	5.9.1/1	L-331
" (processos)	1685-1701	5.9.1/2	L-332
" (processos)	1712-1730	5.9.1/3	L-333
Llibre de visites	1741-1784	5.9.1/4	L-334
" ⁴⁰²	1741-1784	5.9.1/5	L-335
"	1765	5.9.1/6	L-338
"	1794-1795	5.9.1/7	L-336
"	1794-1813	5.9.1/8	L-337
Quaderns de visites	1736-1764	5.9.1/9	C-161
"	1741-1797	5.9.1/10	C-160
Llibre de visites de Monllor, Pasqual i Berenguer	1594-1674	5.9.1/11	L-339
Drets d'amortització	1736-1776	5.9.2	L-361
ADMINISTRACIONS		5.10	
Església	s. XVII-XIX	5.10.1	C-195
Albero, Victòria	s. XVIII	5.10.2	C-141
Aparici		5.10.3	
Administració	s. XVI-XIX	5.10.3/1	L-273
"	s. XVIII	5.10.3/2	L-279
Ayora-Bou-Ferrer ⁴⁰³		5.10.4	
Ayora-Bou-Ferrer	s. XV-XVII	5.10.4/1	L-288
"	s. XVII-XIX	5.10.4/2	C-149
Asnar, Josep	s. XVII	5.10.5	L-287

⁴⁰² Còpia de l'anterior.

⁴⁰³ No hem pogut trobar un llibre d'aquesta administració però de la fitxa de V. Pons copiem: "Libre de negocis corrents. Contiene: 1. Llibre d'albarans del convent de San Antoni de Ayora (1593-1615). 2. Administració d'en Bou (Ayora) i d'Ibañez. 3. Memoria y advertencia de las armas que hacen timbrar y usan las familias infrascritas en este Reyno de Valencia. 4. Genealogía y ascendencia de los Bou de Ayora. 5. Libro de memorias de Pedro Ibañez y de Bou. 6. Datos sobre la familia Bonet y Monsoriu. 7. Datos de Nicolas de Benavente, caballero. 8. Noticias de la acequia de Bellús. 9. Memoria dels benifets fundats en la Seu, Sant Pere, Santa Tecla, el Carmen, Sant Feliu, Sant Salvador, Monsant i el Castell h. 1670. //AHCX. Sin cub. (240 x 340 mm.). 366 f. Indice al principio".

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Bosch ⁴⁰⁴	s. XVIII-XIX	5.10.6	C-150
Calatayud		5.10.7	
Èpoques d'òrfenes a maridar	1596-1631	5.10.7/1	C-143
<i>Almonedas</i> , censos, béns i comptes	s. XVI-XIX	5.10.7/2	C-147
Comptes i misses	1764-1812	5.10.7/3	C-148
Comptes	s. XIX	5.10.7/4	C-142
Calixte III		5.10.8	
General	s. XV-XVIII	5.10.8/1	C-140
Capella del Papa	1520-1535	5.10.8/2	L-386
"	1535-1554	5.10.8/3	L-388
"	1556-1579	5.10.8/4	L-389
Correges, Josep	s. XVII	5.10.9	L-283
Despuig, Francesc	1582-1644	5.10.10	L-285
Guàrdia, Teresa		5.10.11	
Béns, comptes, pleits, etc.	s. XVIII-XIX	5.10.11/1	C-145
Comptes, misses, albarans, etc.	s. XIX	5.10.11/2	C-146
Guerau, Melcior ⁴⁰⁵		5.10.12	
Llibre de l'administració	1630-1654	5.10.12/1	L-242
"	1654-1680	5.10.12/2	L-243
"	1680-1700	5.10.12/3	L-244
"	1700-1730	5.10.12/4	L-245
"	1730-1750	5.10.12/5	L-246
"	1750-1764	5.10.12/6	L-247
"	1764-1776	5.10.12/7	L-248
Quaderns ⁴⁰⁶	1776-1803	5.10.12/8	C-119

⁴⁰⁴ Conté entre altres: Misses, testament, codicil·lis, capatró...

⁴⁰⁵ Cfr. també l'administració de X. Pérez Juan.

⁴⁰⁶ Aquesta caixa, amb 27 quaderns, conté, entre altres, els següents documents: "Memoria de las escrituras que entrego yo, Juan Guerau y Bosch, escribano, al Sr. canónigo D. Diego Félix Ortiz, presbítero, como Síndico del Ilustre Cabildo"; "Memoria de los papeles que Juan Guerau me entregó a mí, Mn. Francisco Codina, Síndico y Procurador del Ilustre Cabildo y canónigos de esta ciudad..."; altres documents dels Sanç de la Llosa, com ara l'últim testament de Jeroni Sans de la Llosa o un quitament de Joan Sans de la Llosa a la ciutat de Xàtiva.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Llibre de censals	1535-1564	5.10.12/9	L-240
Llibre de misses de l'ànima de Melcior Guerau ⁴⁰⁷	1606-1630	5.10.12/10	L-241
Quaderns de misses anuals ⁴⁰⁸	1791-1830	5.10.12/11	C-120
" ⁴⁰⁹	s. XVII-XVIII	5.10.12/12	C-121
General ⁴¹⁰	s. XVII-XVIII	5.10.12/13	C-122
Ferrández de Mesa	s. XVI-XIX	5.10.13	C-123
Malferit-Ortiz-Ibáñez		5.10.14	
Malferit-Ortiz-Ibáñez	s. XVI-XVII	5.10.14/1	L-288
"	s. XVI-XVIII	5.10.14/2	C-143
"	s. XVI-XIX	5.10.14/3	C-142
Marqués, Urbana		5.10.15	
Marqués, Urbana	s. XVI-XIX	5.10.15/1	C-112
"	s. XVI-XVIII	5.10.15/2	C-113
" ⁴¹¹	s. XVII-XVIII	5.10.15/3	C-114
"	1782-1886	5.10.15/4	L-261

⁴⁰⁷ "...doctor en cascun dret, llegades ab sos codicilis i en après aplicades a la Seu de Xàtiva per lo molt reverent Pere Lagaria, cabiscol oficial e jutge de causes pies en la present ciutat de Xàtiva, com administrador de l'herència e béns del dit difunt".

⁴⁰⁸ Aquesta caixa, conté 27 quaderns de misses celebrades. Així mateix, dos quaderns amb relació de les terres pertanyents a diferents administracions: Teresa Agramunt, Pere Agulló, Manel Aliaga, Francesc i Joaquim Codina, Melcior i Antoni Gamir, Micer Guerau, Manela Guibert, Manel Llinàs (i M. Ignàsia Camí), Bartomeu Miró, Antoni Lluís Soler i Estanislau Soler (i M. Teresa Codina).

⁴⁰⁹ Aquesta caixa conté, entre altres, els següents documents: "Títulos generales de la Fundación de miser Melchor Grau"; "Declaració de successió en administrador dels béns de micer Melchor Grau a favor del Capítol i canones de la Col·legial Yglésia de la present ciutat de Xàtiva" (una còpia de 1612); títols de propietats; misses celebrades per l'ànima de micer Guerau i altres, etc.

⁴¹⁰ Conté, entre altres, clàusules testamentàries, capatró, escriptures de vendes, capbreu de censal, etc.

⁴¹¹ Inclou documentació de l'Hospital de Bou.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Marqués, Urbana	1787-	5.10.15/5	L-262
" (comptes)	1725-1761	5.10.15/6	L-264
" (comptes)	1793-1823	5.10.15/7	L-263
" (albarans)	1589-1749	5.10.15/8	L-265
" (rebuts) ⁴¹²	ca. 1770	5.10.15/9	L-291
Pérez Juan, Ximén (també Melcior Guerau i Juana Sanz Despuig)	s. XVI-XVIII	5.10.16	L-253
Administració	1583-1630	5.10.16/1	L-249
"	1630-1680	5.10.16/2	L-250
"	1680-1725	5.10.16/3	L-251
"	1726-1764	5.10.16/4	L-252
Salavert-Benlloch		5.10.17	
General	1761-1842	5.10.17/1	C-124-129
Llibre de l'administració	1765-1786	5.10.17/2	L-268
Comptes	1761-1818	5.10.17/3	L-269
"	1765-1807	5.10.17/4	L-272
Memòria i comptes	1749-1764	5.10.17/5	L-277
Entrada i eixida (Benlloch i Borja)	1765-1803	5.10.17/6	L-274
Rendes del cens	1807-1842	5.10.17/7	L-271
Col·lecta per a la cobrança de les rendes	s. XIX	5.10.17/8	L-278
Sanz Despuig, Joana⁴¹³		5.10.18	
Administració	1565-1836	5.10.18/1	C-132 a C-139
Llibre de l'administració	1670-1680	5.10.18/2	L-254
"	1680-1720	5.10.18/3	L-255
"	1720-1760	5.10.18/4	L-256
"	1761-1776	5.10.18/5	L-257
"	1714-1816	5.10.18/6	L-258
Títols de censos	1720	5.10.18/7	L-259

⁴¹² Són de Vicenta i Lluïsa Marqués.

⁴¹³ Cfr. també l'administració de X. Pérez Joan.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Tomàs Sancho, Félix		5.10.19	
Llibre de l'administració	1771-1798	5.10.19/1	L-282
Quaderns de comptes ⁴¹⁴	1771-1788	5.10.19/2	C-115
"	1788-1832	5.10.19/3	C-116
" ⁴¹⁵	s. XVIII-XIX	5.10.19/4	C-117
" ⁴¹⁶	s. XVIII-XIX	5.10.19/5	C-118
València, Vicente de		5.10.20	
Llibre de l'administració ⁴¹⁷	1776-1824	5.10.20/1	L-281
Documents de l'administració	1776-1824	5.10.20/2	C-130-131
Administracions vàries		5.10.N	
Administracions vàries	s. XVI-XVII	5.10.N/1	L-288
"	s. XVII-XIX	5.10.N/2	C-151
Orfandats (albarans, sorteigs, etc.)	s. XVII-XVIII	5.10.N/3	C-144
ADMINISTRACIONS, PORCIONS I COL·LECTES VÀRIES		5.11	
Gastos de processos i plets		5.11.1	
Gastos de processos i plets	1642-1654	5.11.1/1	L-306
"	1656-1677	5.11.1/2	L-328
"	1678-1706	5.11.1/3	L-300
"	1712-1770	5.11.1/4	L-301
"	1770-1799	5.11.1/5	L-302
" ⁴¹⁸	1706-1763	5.11.1/6	L-303

⁴¹⁴ Aquesta caixa conté 12 quaderns de comptes. A més, un quadern (1731 agost 31, Xàtiva) amb el "Testimonio de los pagos y poseciones que han sido hechos y dados a Don Félix Tomás Sancho de bienes concurados del difunto Gaspar Duat en pago de sus créditos".

⁴¹⁵ Inclou còpia, de 1771, del testament de Félix Tomás Sancho, atorgat en 1750, misses celebrades i comptes en general.

⁴¹⁶ Conté misses i comptes generals.

⁴¹⁷ Inclou orfandats (1802-1851).

⁴¹⁸ Els quaderns estan cosits formant un lligall.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Gastos de processos i pleits	1763-1810	5.11.1/7	L-304
"	1811-1840	5.11.1/8	L-305
Acòlits		5.11.2	
Porcions dels diputats i canelobres	1579-1620	5.11.2/1	L-307
"	1620-1654	5.11.2/2	L-309
"	1655-1718	5.11.2/3	L-308
"	1703-1763	5.11.2/4	L-312
Porcions dels canelobres i salpassers en els soterrats	1634-1658	5.11.2/5	L-310
Porcions dels diputats	1664-1693	5.11.2/6	L-311
Porcions d'acòlits, <i>infantillos</i> i <i>trasteros</i>	1693-1720	5.11.2/7	L-322
"	1735-1763	5.11.2/8	L-313
"	1787-1830	5.11.2/9	L-314
Porció soterraments		5.11.3	
Porció soterraments	1623-1654	5.11.3/1	L-323
"	1654-1717	5.11.3/2	L-321
<i>Libro de la colecta general de la Iglesia Colegial de la ciudad de San Phelipe</i>	1763-1764	5.11.4	L-220
Col·lectes per a soterraments de la parròquia de Santa Tecla	1869-1875	5.11.5	L-196
Col·lectes per a soterraments de la parròquia de Santa Tecla	1580-1653	5.11.5/1	L-315
"	1654-1715	5.11.5/2	L-316
Administració de la Lluminiària		5.11.6	
Llibre de la Lluminiària	1596-1654	5.11.6/1	L-317
"	1654-1715	5.11.6/2	L-318
"	1715-1764	5.11.6/3	L-319
Quaderns d'apuntació (canonical)		5.11.7	
Quaderns d'apuntació (canonical)	1739-1841	5.11.7/1	L-325
"	1745-1748 1807-1808	5.11.7/2	L-329
"	1788-1789	5.11.7/3	L-327
" (solaces)	1818-1841	5.11.7/4	L-324

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
Quaderns d'apuntació (absents)	1737-1838	5.11.7/5	L-326
Acapte del bací d'ànimes del purgatori		5.11.8	
Acapte del bací d'ànimes del purgatori	1579-1616	5.11.8/1	L-293
"	1616-1654	5.11.8/2	L-294
"	1654-1715	5.11.8/3	L-295
"	1706-1753	5.11.8/4	L-296
"	1715-1770	5.11.8/5	L-297
"	1771-1800	5.11.8/6	L-298
"	1800-1842	5.11.8/7	L-299
PRIMÍCIES I DELMES		5.12	
Instrucció de l'arquebisbat sobre Primícies⁴¹⁹	s. XVIII	5.12.1	L-475
General		5.12.2	
General	s. XVII-XVIII	5.12.2/1	C-272
"	s. XVII-XIX	5.12.2/2	C-273
"	s. XVIII	5.12.2/3	C-274
Rebudes i dates de Primícies		5.12.3	
Rebudes i dates de Primícies	1597-1622	5.12.3/1	L-467
"	1605-1619	5.12.3/2	L-468
"	1619-1664	5.12.3/3	L-469
"	1664-1705	5.12.3/4	L-470
"	1706-1734	5.12.3/5	L-471
Repartiment de Primícies		5.12.4	
Repartiment de Primícies	1611-1774	5.12.4/1	L-472
"	1770-1797	5.12.4/2	L-473
"	1797-1825	5.12.4/3	L-474
LLIBRES DE COMPTE I RAÓ		5.13	
Llibre de Compte i Raó de Joan Gil	s. XVI	5.13.1	L-275
Llibre de Compte i Raó de Josep Guàrdia	1724-1734	5.13.2	L-289

⁴¹⁹ Molt interessant llibre de memòria històrica sobre les primícies.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
LLIBRE DE COMPTES DE LA CAPELLA DEL CEMENTERI ⁴²⁰	1836-1872	5.14	L-292
VARIS	s. XVIII-XIX	5.N	L-330 ⁴²¹
DOCUMENTACIÓ JUDICIAL I NOTARIAL		6	
PROCESSOS ⁴²²	s. XIV-XVIII	6.1	C-31 a C-89ter
NOTARIALS		6.2	
Rebedors de J. Calatayud	1800-1832	6.2.1	Caixes B-2 a B-9
Protocols	s. XVII-XIX	6.2.2	Caixa B-1 ⁴²³
Hàbits Corals ⁴²⁴	s. XVIII-XIX	6.2.3	C-27
Varis		6.2.N	
Varis	s. XIV-XVI	6.2.N/1	C-303-304
"	s. XVII-XIX	6.2.N/2	C-187
"	s. XVIII-XIX	6.2.N/3	C-293bis
"	post 1913	6.2.N/4	L-489-545
DOCUMENTACIÓ ESPECIAL		7	
PERGAMINS ⁴²⁵	s. XIII-XVIII	7.1	

⁴²⁰ Conté inventari de la capella i una consuetat, ambdós de 1848.

⁴²¹ En realitat no és un llibre, malgrat la signatura.

⁴²² Amb un total de 1.020 processos.

⁴²³ Conté tres llibres.

⁴²⁴ Informes, plets, etc., dels canonges, respecte a la indumentària.

⁴²⁵ Ca. 600 pergamins, en cartoteca i caixes a l'arxiu. Ja catalogats els corresponents als segles XIII i XIV.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
LLIBRES CORALS ⁴²⁶	s. XV-XIX	7.2	
CÒDEXS LITÚRGICS ⁴²⁷	s. XV-XVI	7.3	
PLÀNOLS, DIBUIXOS I GRAVATS ⁴²⁸	s. XVIII-XX	7.4	C-297
ARXIU MUSICAL ⁴²⁹	s. XIX-XX	7.5	C-298-301
ARXIU FOTOGRÀFIC	s. XX	7.6	C-294
ARXIU FOTODIGITALITZAT	s. XXI	7.7	DP
VARIS		N	
ALTRES ⁴³⁰	s. XVI-XIX	N.1	Caixes F-1 a F-8
LLIBRE DE JOAN FERRER ⁴³¹	s. XV-XVI	N.2	L-276
FONS INCORPORATS		FI	
ACCIÓ CATÒLICA ⁴³²		FI.1	Caixa D
CEMENTIRI ⁴³³	s. XIX	FI.2	C-24
MONESTIR DE SANTA CLARA DE XÀTIVA ⁴³⁴	s. XIV-XIX	FI.3	Caixes A-1 a A-21

⁴²⁶ 28 llibres. La majoria al Museu de la Col·legiata; altres en dependències de l'Arxiu.

⁴²⁷ 3 còdexs, en la Sala de Consulta.

⁴²⁸ OLTRA NAVARRO, E., *Catàleg de l'Arxiu Gràfic de la Col·legiata de Santa Maria de Xàtiva*, en AHCX, (inèdit) i "El fons Manuel Bellver a l'Arxiu Gràfic de la Col·legiata de Xàtiva", en *Llibre de la Fira d'Agost*, Xàtiva 1997, 73-87.

⁴²⁹ Cfr. MARTÍNEZ ALBEROLA, F. – ANDRÉS RIGLA, J.J., *Col·legiata Basílica Santa Maria "La Seu" de Xàtiva. Fons Musical*, Xàtiva 2004.

⁴³⁰ Convent de la Consolació, Banyeres, Aiora, Arbre genealògic dels Borja. Cfr. PONS ALÓS, V. "Llibre de genealogies pertanyent a D. Francisco de Paula Alonso y Toran de Sorell, que inclou un arbre genealògic dels Borja", en V. Pons i M. González (ed.), *Xàtiva. Els Borja: Una projecció europea*, Xàtiva 1995, 75-77.

⁴³¹ Negre llibert; llibre de comptes de la herència i altres memorials.

⁴³² Cfr. supra 3.1.8/2.

⁴³³ Cfr. infra Apèndix: Expedient 3.

⁴³⁴ GALIANA CHACÓN, J.P., *Del claustro al señorío. Catálogo del archivo del Real Monasterio de Santa Clara de Xàtiva (O.S.C.)*, València 1988 (tesi de llicenciatura inèdita). Més documentació del monestir en el convent de les clarisses de Canals.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign.
PARRÒQUIA DE SANTA TECLA	s. XVIII-XIX	FI.4	Caixes C-1 a C-3
HOSPITAL MAJOR DE POBRES ⁴³⁵	1680-1738	FI.5	L-126
PENSIONS APOSTÒLIQUES I CURATOS D'ONIL, CASTALLA I CARCAIXENT	s. XVII-XVIII	FI.6	C-190
CRÈDITS I CÀRRECS DE SENYERA I BENIMEXIS	1599-1669	FI.7	L-260
NEGOCIS CORRENTS	s. XVII	FI.8	L-239
BIBLIOTECA HISTÒRICA ⁴³⁶		BH	
HEMEROTECA HISTÒRICA		s. XVIII-XX	HH
			C-295

⁴³⁵ En la Secció Sacramental ja hem fet referència als llibres de difunts que es conserven de dita institució.

⁴³⁶ 1.108 volums. Consultable en el Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic Valencià.

APÈNDIX

Expedient 1

Aquesta caixa (C-25) conté:

- 1802. Penitenciarí: “*Del concurso a la canongía de oficio Penitenciaría de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.
- 1802. Doctoral: “*Del concurso a la canongía de oficio Doctoral de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.
- 1803. Magistral: “*Del concurso a la canongía de oficio Magistral de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.
- 1810. Penitenciarí: “*Del concurso a la canongía de oficio Penitenciaría de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.
- 1814-1819. Dómer: “*Expediente para el concurso de la plaza de Domero, vacante por renuncia de Mn. Francisco Pont y otros*”.
- 1814-1824. Canonícat d'Inquisició.
- 1815: Ajudant d'oficis: “*Expediente para obtento del beneficio [de] Ayudante [de] Oficios, vacante en esta Yglesia por promoción a la 2ª plaza de Domero de Mn. Ramón López*”.
- 1816-1820. Evangelíster i contralt: “*Expediente de oposición a la plaza de Evangelístero y Contralto de esta Yglesia, vacante por renuncia de Mn. Baltasar García en 13 de junio de 1816*”.
- 1817. Ajudant d'oficis: “*Expediente de oposiciones para el beneficio [de] Ayudante [de] Oficios, vacante en esta Yglesia por decreto del Sr. Provisor y Vicario General de 11 de septiembre de 1817*”.
- 1817. Mestre de capella: “*Expediente para la plaza de Maestro de Capilla, vacante por traslación a la Yglesia de Segorbe de D. Josef Morata*”.
- 1761-1839. Diversos: “*Asiento de los opositores para los oficios de Hebdomarios, Capiscoles, Epistolero, Evangelístero, Maestro de Capilla, Organista, y los dos beneficios de Nuestra Señora de la Armada y San Sebastián de que es patrono el Ilustre Cabildo y debe conferirles en sujetos aptos para ayudantes de Hebdomario y Sotacapiscol*”.

Expedient 2

Aquesta caixa (C-26) conté:

- 1664. Despeses d'oposició a mestre de capella. Comprén la despesa ocasionada per l'“examinador de mestre de capella y dos capellans, y un criat que an vingut en la compania y tres cavalcaures que portaven...”.
- 1771 maig 6. Esborrany manuscrit de l'edicte d'oposició (enviat al secretari del capítol) informant que, per promoció de Manel Narro, la plaça d'organista està vacant.
- S. XVIII-XIX . Documents diversos relacionats amb el mestre de capella, músics, campaners i organistes.
- 1800 agost 23. Edicte informant que, per mort de Francesc Pérez, la plaça de subsacrista (“la qual por rescripto del Excmo. Sr. Nuncio de su Santidad dado en 19 de julio próximo pasado queda relevada del cargo u obligación de cuidar de la Sacristía, y afecta a plaza de voz o segundo organista a disposición del cabildo”), està vacant. 2 exemplars: esborrany i original amb segell de placa.
- 1824. Penitenciari: “*Expediente del concurso a la canongía de oficio Penitenciaria de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.
- 1825. Doctoral: “*Expediente del concurso a la canongía Doctoral de esta Yglesia Colegial, vacante por promoción de Don Vicente Bordes a la Doctoral de Valencia*”.
- 1829. Doctoral: “*Expediente del concurso a la canongía Doctoral de esta Santa Yglesia Colegial, vacante por muerte del Dr. Don Miguel Cantó*”.
- 1829. Organista: “*Expediente del concurso a la plaza de primer Organista de esta Yglesia Colegial, vacante por muerte de Don Tomás Ciurana, Pbro.*”
- 1831. Penitenciari: “*Expediente del concurso a la canongía de oficio Penitenciaria de esta Ynsigne Yglesia Colegial de San Felipe*”.

En aquesta caixa, a més trobem documents sobre prebendes diverses i una “*Copia de la demanda de los 3 vicarios de esta ciudad contra el Cabildo pidiendo aumento de congrua i, así mismo, copia del apartamento de los mismos vicarios de la referida demanda i mejoría de ella hecha en tiempo legal i dirigida contra el señor Deán*” de 1802-1806.

Expedient 3

Aquesta caixa (C-24) conté els expedients i documents següents:

- Dates varies (còpia de documents del s. XVII; documents dels s. XVIII i XIX): Pleits, clàusules i normatives de soterraments, informacions sobre el nou cementiri, etc.
- 1807 agost 13. Madrid. Ofici sobre la prohibició de donar sepultura en les esglésies a persones de qualsevol condició, a excepció dels bisbes i arquebisbes. Imprés.
- 1816 febrer 2. Del canonge de la seu en compliment de l'encàrrec de l'arquebisbe sobre la construcció del nou cementiri.
- 1816. "Administración de la fábrica de los cementerios con cargos y datas de los derechos de sepultura a cargo del Dr. D. Manuel Gordo, que empieza el 19 de febrero de 1816 en que se le encargó por el Sr. Arzobispo".
- 1816 febrer. Correspondència entre el comissionat de l'arquebisbe i el degà de la col·legial sobre les condicions i ubicació del nou cementiri.
- 1816. Documentació del comissionat (Manuel Gordo) de l'arquebisbe sobre la preferència de terrenys per a la construcció del nou cementiri.
- 1816-1817. Correspondència sobre el nou cementiri: arquitecte, capellà del cementiri, Governació de Sant Felip, comissionat per l'arquebisbe, etc.
- 1816-1817. Correspondència a l'arquebisbe sobre la ubicació del nou cementiri.
- [1816-1817]. "Copia de las Cédulas expedidas por Su magestad, tocante a cementerios, en los días 3 de abril de 1787, de 26 de abril de 1804 y de 28 de junio de 1804...".
- [1816-1817]. Còpia de les cèdules sobre la construcció del cementiri, aplicades al cas de Xàtiva.
- [1816-1817]. Sobre els possibles llocs on ubicar el nou cementiri.
- 1816-1818. "Órdenes sobre los cementerios de esta ciudad, comunicadas por el Excmo. Sr. Arzobispo de Valencia D. Veremundo de Arias Texeyro en los años 1816, 1817 y 1818".
- 1816-1826. Correspondència del capítol de la seu sobre el cementiri.

- 1817 març. Sobre el real acord per a la creació del cementiri nou de Sant Felip. Ubicació.
- 1818. Escripura dels gremis de ferrers i teixidors sobre el terreny cedit al canonge penitenciari de la col·legiata per a soterraments.
- 1818. “Gasto del cementerio, que se empieza en 24 de marzo de 1818 en el campo de San Feliu”.
- 1826 febrer. Documentació sobre el nou cementiri.
- 1826-1833. Certificats de despeses de l'obra del nou cementiri.
- 1826-1834. Resum de les despeses de l'obra del nou cementiri.
- 1831. Drets antics del soterrador.
- 1831-1832. Certificats de rebut i nòmnes dels treballadors del nou cementiri.
- 1834 juliol 4. Carta d'Alexandre Benisia, del Govern Militar i Polític de Sant Felip, al capítol col·legial en relació amb el nou cementiri.
- 1834-1835. “Quaderno de cuentas del cementerio, empieza en 1º de mayo de 1834”.
- 1849 octubre 8. Ofici de l'ajuntament informant de la reial ordre publicada en 5 dels mateixos sobre “la práctica de conducir los cadáveres a las yglesias...”.

PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DE LA MERCÈ I SANTA TECLA

L'actual temple de la Mercè i Santa Tecla es va construir en la primera meitat del segle XVIII en maçoneria i carreus. Està situat als peus de la plaça de Santa Tecla. La façana és d'estil barroc amb frontó curvilini. La porta d'entrada és adovellada amb dos escuts de l'Orde de la Mercè. La torre campanar té tres cossos de maçoneria i carreus. En el tercer cos es troben les campanes en buits de mig punt. El temple és de nau única amb volta de canó en cinc trams i capelles laterals que es comuniquen entre elles de la forma característica de moltes esglésies valencianes.

L'origen del temple està en l'antic convent mercedari de Sant Miquel, que antigament arribava fins més enllà del carrer dels Hostals, on encara queden restants del primitiu claustre. Va ser el capítol de la seu de València qui va donar en 1251 un camp a l'orde mercedària. En aquest terreny es construiria una primera església que seria enderrocada pel rei Pere el Cerimoniós per tal d'evitar un possible refugi a les tropes unionistes; poc després, el 1358, es construiria un nou temple d'estil gòtic. Altra vegada les guerres van provocar la destrucció de l'església. El 1707 va ser cremada per orde del rei Borbó. Poc després seria refet, una vegada més, per obra dels mercedaris. Al finalitzar la reconstrucció, 1740, va rebre el nom de Nostra Senyora de la Mercè. Era filial de la col·legiata des de 1413, de la que es va desmembrar el 1774.

No lluny del convent es trobava el temple de Santa Tecla. També filial i independent de la col·legiata en les mateixes dates de 1413 i 1774 respectivament. Però el 1821 el seu estat era ruïnós, degut a les guerres i als terratrèmols, i es va prendre la determinació de suspendre el culte, traslladant-lo a la Mercè. Poc després les desamortitzacions fan que el mercedaris abandonen el convent i la ciutat. I tampoc no es va lliurar de les destrosses conseqüències provocades per la Guerra Civil del 36.

El 1939 s'inicien les obres de restauració, duent-se a terme en 1947 la construcció d'un nou altar a Nostra Senyora de la Mercè. I va ser en el dia de la celebració de la seua festa, el 24 de setembre de 1970, quan s'amplia, definitivament, la titularitat de la parròquia a l'actual de Nostra Senyora de la Mercè i Santa Tecla. És completament adient que

el retaule del presbiteri tinga una imatge de la Mare de Déu de la Mercè i el la part més superior una altra de Santa Tecla. El 2004 finalitzaren les últimes obres de restauració de l'exterior i de l'interior del temple.

L'Arxiu Parroquial es troba en dependències parroquials i conserva ininterrompuda la sèrie de Registres Sacramentals des de 1775. El fons històric està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- CALATAYUD SAN EPIFANIO, A.M^a., *Catàleg de l'Arxiu de la Parròquia de Santa Tecla o la Mercè de Xàtiva*, (mecnografiat).
- GARÍN Y ORTIZ DE TARANCO, F.M^a., *Catálogo Monumental de la Provincia de Valencia*, València 1986.
- VENTURA CONEJERO, A., "Breu inventari de l'arxiu que es conserva a l'església de la Mercè de l'antiga església de Santa Tecla", *Ecce-Homo* (1998) 61-74.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
ACCIÓ PASTORAL	3
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Dietaris	4.2
Llibres de Misses	4.3
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Llibres de Comptes	5.1
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1851-1854	1.1.1/1
"	1855-1857	1.1.1/2
"	1858-1861	1.1.1/3
"	1862-1864	1.1.1/4
"	1865-1867	1.1.1/5
"	1868-1870	1.1.1/6
"	1871-1876	1.1.1/7
"	1877-1879	1.1.1/8
"	1880-1883	1.1.1/9
"	1884-1887	1.1.1/10
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1775-1797	1.1.2/1
"	1797-1813	1.1.2/2
"	1813-1825	1.1.2/3
"	1825-1832	1.1.2/4
"	1832-1842	1.1.2/5
" ⁴³⁷	1843-1851	1.1.2/6
"	1888-1894	1.1.2/7
"	1894-1899	1.1.2/8
"	1899-1905	1.1.2/9
"	1905-1910	1.1.2/10
"	1911-1917	1.1.2/11
"	1918-1928	1.1.2/12
" ⁴³⁸	1928-1931	1.1.2/13

⁴³⁷ Per als anys 1851-1887 vide supra *Quinque Libri*.

⁴³⁸ Conté Matrimonis dels anys 1928-1931.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Bateigs ⁴³⁹	1932-1939	1.1.2/14
"	1939-1947	1.1.2/15
"	1948-1952	1.1.2/16
"	1952-1962	1.1.2/17
"	1962-1973	1.1.2/18
"	1973-1982	1.1.2/19
"	1982-1994	1.1.2/20
"	1995-2009	1.1.2/21
"	2009-	1.1.2/22
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1975-2003	1.1.4/1
"	2007-	1.1.4/2
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis ⁴⁴⁰	1775-1809	1.1.5/1
"	1809-1834	1.1.5/2
" ⁴⁴¹	1835-1851	1.1.5/3
"	1888-1897	1.1.5/4
"	1897-1914	1.1.5/5
"	1915-1927	1.1.5/6
" ⁴⁴²	1928-1931	1.1.5/7
"	1939-1952	1.1.5/8
"	1952-1966	1.1.5/9
"	1966-1979	1.1.5/10
"	1979-	1.1.5/11
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1775-1812	1.1.6/1
"	1812-1837	1.1.6/2
" ⁴⁴³	1838-1851	1.1.6/3

⁴³⁹ Falta al moment de confeccionar aquest inventari. Ja mancava en l'inventari de Ventura.

⁴⁴⁰ Conté Excomunions.

⁴⁴¹ Per als anys 1851-1887 vide supra *Quinque Libri*.

⁴⁴² Cfr. nota al 1.1.2/13. Manquen els anys 1932 a 1939, i també en l'inventari de Ventura.

⁴⁴³ Per als anys 1851-1887 vide supra *Quinque Libri*.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Defuncions	1888-1901	1.1.6/4
" ⁴⁴⁴	1902-1910	1.1.6/5
"	1911-1919	1.1.6/6
"	1920-1933	1.1.6/7
"	1934-1952	1.1.6/8
"	1952-1971	1.1.6/9
"	1971-1995	1.1.6/10
"	1995-	1.1.6/11
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
De Bateigs		1.2.1
De Matrimonis		1.2.2
Expedients Matrimonials		1.2.2.1
Expedients Matrimonials	1925-1926	1.2.2.1/1
"	1927-1928	1.2.2.1/2
"	1929-1930	1.2.2.1/3
"	1931-1932	1.2.2.1/4
"	1933-1934	1.2.2.1/5
"	1939-1940	1.2.2.1/6
"	1941-1942	1.2.2.1/7
"	1943-1944	1.2.2.1/8
"	1945-1946	1.2.2.1/9
"	1947-1948	1.2.2.1/10
"	1949-1950	1.2.2.1/11
"	1951-1952	1.2.2.1/12
"	1953-1954	1.2.2.1/13
"	1955-1956	1.2.2.1/14
"	1957-1958	1.2.2.1/15
"	1959-1960	1.2.2.1/16
"	1961-1962	1.2.2.1/17
"	1963-1964	1.2.2.1/18
"	1965-1966	1.2.2.1/19

⁴⁴⁴ Falta al moment de confeccionar aquest inventari.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Expedients Matrimonials	1967-1968	1.2.2.1/20
"	1969	1.2.2.1/21
"	1970-1972	1.2.2.1/22
"	1973-1974	1.2.2.1/23
"	1975-1977	1.2.2.1/24
"	1978-1979	1.2.2.1/25
"	1980-1981	1.2.2.1/26
"	1982-1983	1.2.2.1/27
"	1984-1985	1.2.2.1/28
"	1986-1987	1.2.2.1/29
"	1988-1989	1.2.2.1/30
"	1990-1992	1.2.2.1/31
"	1993-1994	1.2.2.1/32
"	1995-1996	1.2.2.1/33
"	1996-1998	1.2.2.1/34
"	1999-2000	1.2.2.1/35
"	2001-2002	1.2.2.1/36
"	2003-2004	1.2.2.1/37
"	2005-2007	1.2.2.1/38
"	2008-2009	1.2.2.1/39
"	2010-2011	1.2.2.1/40
"	2012-	1.2.2.1/41
Amonestacions	1963-1965	1.2.2.2
De Defuncions		1.2.3
GOVERN		
		2
ACCIÓ PASTORAL		
		3
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		
		4.1
Racional	1903-1904	4.1/1
"	1912-1920	4.1/2
"	1921-1936	4.1/3

Tipologia documental	Dates	Signatura
Racional	1940-1942	4.1/4
DIETARIS		4.2
Dietari	1899-1912	4.2/1
"	1918	4.2/2
" ⁴⁴⁵	1942	4.2/3
"	1943	4.2/4
" ⁴⁴⁶	1944	4.2/5
"	1946	4.2/6
"	1948	4.2/7
"	1949	4.2/8
"	1954	4.2/9
"	1955	4.2/10
"	1959	4.2/11
"	1960	4.2/12
"	1963-1973	4.2/13
LLIBRES DE MISSES		4.3
Llibres de Misses	1953-1967	4.3/1
"	1976-1986	4.3/2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5
LLIBRES DE COMPTES	s. XVIII-XIX	5.1
VARIS		N
VARIS ⁴⁴⁷	s. XIX-XX	N.1

⁴⁴⁵ Dos llibres.

⁴⁴⁶ Dos llibres.

⁴⁴⁷ Tres lligalls. Cal destacar: 1) Llibreta de Josep Cerdà y Gandía amb 36 sermons, quasi tots sense data (ca. 1867-1917), ressenya històrica de les festes dels RR.PP. Escolapis dels dies 3-7 abril 1907, amb motiu del Primer Centenari del Real Col·legi d'Escoles Pies de Gandia. 2) Llibreta d'Ybáñez amb 79 sermons (ca. 1839-1843). 3) Carpeta amb 83 sermons (1858-1867), manifest lliurat a Roma sobre els fets ocorreguts amb França (sense data), fulla parroquial de Xàtiva del 15 de març de 1936. 4) Llibre de confirmacions (1975-1986), documentació de la confraria del Santíssim *Ecce Homo* i de la Santíssima Verge de la Mercè (ca. 1982). 5) Declaracions jurades, partides del jutjat municipal; reconstruccions, legalitzacions i declaracions jurades de bateigs (ca. 1932-1960). 6) Documentació de la testamentaria i capellania de Constantí Belda Estruch i Mariana de Jesús Ramón y Piñana (ca. 1841-1919), inventaris de la parròquia de 1908 i 1924.

PARRÒQUIA DE SANT PERE APÒSTOL

Diu la tradició que l'església de Sant Pere va ser fundada per Jaume I, també, com en el cas de la col·legiata, sobre una mesquita, en aquest cas la del barri del soc o mercat musulmà. Les últimes investigacions arqueològiques desdiuen aquesta tradició. El temple s'edificaria a finals del segle XIII o principis del XIV; la seua orientació est-oest fa pensar en una església *orientada* (de forta i antiga pràctica cristiana) on el presbiteri ocuparia el lloc oposat a l'actual.

La fàbrica és d'una sola nau, una miqueta irregular, amb tres arcs diafragmàtics i contraforts exteriors —exemple únic en Xàtiva—, corresponent al conegut com gòtic de reconquesta. A principis del segle XVIII, com a conseqüència del brutal incendi de Xàtiva ordenat pel rei victoriós, es va renovar el temple totalment, seguint la concepció barroca de l'època. Es va allargar la nau, es va afegir el presbiteri, es van construir capelles laterals i una volta de canó amb falses llunetes i profusa decoració, que ocultaven el sostre primitiu. A finals del segle XX va ser restaurat de forma que hui en dia podem contemplar el caràcter gòtic original del temple, fins i tot l'enteixinat mudèjar policromat, amb figures, pintures i escuts heràldics del segle, algunes molt possiblement de mitjan segle XIV. El testimoni rococó restant es pot contemplar en la capçalera del temple.

Dels retaules conservats en aquesta església, destaca el de l'altar major; el seu cos inicial, dedicat a sant Pere i sant Pau, va ser pintat al voltant del 1400 (potser el 1430) en l'estil de l'època, el gòtic internacional. Posteriorment, hi intervindria el mestre de Xàtiva. Volem esmentar la imatge de l'Encarnació, del segle XVI, procedent de l'ermita del Puig i esculpida en alabastre daurat, així com una talla policromada de finals del s. XV.

Quan el 1413 Benet XIII va erigir l'església principal de Xàtiva en col·legiata, Sant Pere, de la mateixa forma que Santa Tecla, es van convertir en esglésies filials de Santa Maria. Tan sols el 1774 Sant Pere es convertí en parròquia independent. Aquesta situació perdura fins a l'actualitat, exceptuant els anys 1902-1953, en els quals es convertiria en església d'ajuda de primera de la col·legiata.

L'arxiu històric es troba en dependències parroquials i està a disposició de l'investigador en format digital en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà. Els Registres Sacramentals estan complets des de la fundació com a parròquia independent, incloent el període esmentat de 1902-1953.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- ALONSO I LLORCA, J., "Catàleg de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Pere Apòstol de Xàtiva", *Papers de la Costera* 7-8 (1992) 209-217.
- GONZÁLEZ BALDOVÍ, M., "Iglesia Parroquial de San Pedro", en *Catálogo de monumentos y conjuntos de la Comunidad Valenciana*, València 1983, 978-982.
- PÉREZ GIMÉNEZ, J.I., "San Pedro, "Iglesia de repoblación, de reconquista". Evolución histórico-artística", *Caminem Junts* 69 (2004) 49-52.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
ACCIÓ PASTORAL	3
Confraries i Associacions	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Llibres de Misses	4.2
Fundacions	4.3
Distribuïdor	4.4
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventaris	5.1
Culte i Fàbrica	5.2
Comptabilitat	5.3
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
Bateigs		1.1.1
Bateigs	1775-1799	1.1.1/1
"	1800-1810	1.1.1/2
"	1811-1825	1.1.1/3
"	1826-1841	1.1.1/4
"	1842-1852	1.1.1/5
<i>Quinque Libri</i>	1851-1856	1.1.1/6
"	1857-1861	1.1.1/7
"	1862-1867	1.1.1/8
Bateigs	1868-1882	1.1.1/9
Bateigs (i Difunts) ⁴⁴⁸	1883-1887	1.1.1/10
Bateigs	1888-1894	1.1.1/11
"	1895-1899	1.1.1/12
"	1900-1912	1.1.1/13
"	1913-1922	1.1.1/14
"	1923-1931	1.1.1/15
"	1932-1942	1.1.1/16
"	1943-1952	1.1.1/17
"	1952-1962	1.1.1/18
"	1962-1980	1.1.1/19
"	1980-	1.1.1/20
Comunions		1.1.2
Comunions	1984-	1.1.2/1
Confirmacions		1.1.3
Confirmacions	1878-1980	1.1.3/1
"	1981-2003	1.1.3/2
"	2004-	1.1.3/3

⁴⁴⁸ Conté partides de Difunts de 1886-1887.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Matrimonis		1.1.4
Matrimonis	1775-1827	1.1.4/1
"	1828-1853	1.1.4/2
" ⁴⁴⁹	1868-1892	1.1.4/3
"	1893-1915	1.1.4/4
"	1916-1931	1.1.4/5
"	1932-1948	1.1.4/6
"	1949-1952	1.1.4/7
"	1952-1964	1.1.4/8
"	1964-1996	1.1.4/9
"	1996-	1.1.4/10
Defuncions		1.1.5
Defuncions	1775-1814	1.1.5/1
"	1815-1855	1.1.5/2
" ⁴⁵⁰	1868-1885	1.1.5/3
" ⁴⁵¹	1888-1898	1.1.5/4
"	1899-1908	1.1.5/5
"	1909-1920	1.1.5/6
"	1921-1929	1.1.5/7
"	1930-1943	1.1.5/8
"	1944-1952	1.1.5/9
"	1952-1972	1.1.5/10
"	1972-	1.1.5/11
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
De Bateigs	1868-1944	1.2.1.1/1
"	1945-1952	1.2.1.1/2
De Matrimonis	1868-1944	1.2.1.2/1
"	1945-1952	1.2.1.2/2
De Defuncions	1868-1944	1.2.1.3/1
"	1945-1952	1.2.1.3/2

⁴⁴⁹ Per als anys 1853-1867 cfr. supra *Quinque Libri*.

⁴⁵⁰ Per als anys 1853-1867 cfr. supra *Quinque Libri*.

⁴⁵¹ Per als anys 1886-1887 cfr. supra Bateigs (i Difunts) 1.1.1/10.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Expedients Matrimonials		1.2.2
Expedients Matrimonials	1939-1940	1.2.2/1
"	1941-1942	1.2.2/2
"	1943-1944	1.2.2/3
"	1945-1946	1.2.2/4
"	1947-1948	1.2.2/5
"	1949-1951	1.2.2/6
"	1952-1954	1.2.2/7
"	1955-1957	1.2.2/8
"	1958-1960	1.2.2/9
"	1961-1963	1.2.2/10
"	1964-1966	1.2.2/11
"	1967-1969	1.2.2/12
"	1970-1971	1.2.2/13
"	1972-1975	1.2.2/14
"	1976-1979	1.2.2/15
"	1980-1984	1.2.2/16
"	1985-1991	1.2.2/17
"	1992-1998	1.2.2/18
"	1999-2001	1.2.2/19
"	2002-2005	1.2.2/20
"	2006-2009	1.2.2/21
"	2010-	1.2.2/22
Matrícula Parroquial⁴⁵²	s. XX	1.2.3
Varis	s. XIX-XX	1.2.N
GOVERN		
		2
ACCIÓ PASTORAL		
		3
CONFRARIES I ASSOCIACIONS		
Santíssim Sagrament		3.1
Santíssim Sagrament		
Santíssim Sagrament	1882-1931	3.1.1/1
"	1941-1994	3.1.1/2

⁴⁵² Una carpeta, una caixa i dos fitxers.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Filles de Maria		
Filles de Maria	1939-1992	3.1.2/1
Quadern de Comptes	1939-1967	3.1.2/2
Acció Catòlica		
Joves	1954-1965	3.1.3/1
Joves. Comptes	1954-1966	3.1.3/2
Conferència de Sant Vicent de Paül		
Conferència de Sant Vicent de Paül	1958-1961	3.1.4/1
"	1965-1971	3.1.4/2
<i>Dulce Nombre de María</i>		
	1956-1963	3.1.5
Sant Sepulcre		
	1985-1989	3.1.6
CULTE PARROQUIAL		
		4
RACIONALS		
		4.1
Racional	1932-1935	4.1/1
"	1936-1943	4.1/2
"	1944-1952	4.1/3
De Misses	1943-1948	4.1/4
LLIBRES DE MISSES		
		4.2
Llibres de Misses	1857-1875	4.2/1
"	1959-2004	4.2/2
FUNDACIONS		
		4.3
Llibre de Fundacions	1952	4.3.1
Taula de Comptes	1952-1975	4.3.2
Carpeta de Fundacions	s. XIX-XX	4.3.3
DISTRIBUÏDOR		
	1952-1975	4.4
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		
		5
INVENTARIS⁴⁵³		
		5.1

⁴⁵³ Dissortadament no hem sabut trobar els documents referenciats en l'inventari d'Alonso (cfr. supra Bibliografia Seleccionada). Segons aquest autor consta l'existència del següents inventaris: de *Quinque Libri* i altres (1829), de la parròquia (1868-1878, 1942, 1980), de la parròquia i ermites (1901) i d'objectes desapareguts en la Guerra Civil (1944).

Tipologia documental	Dates	Signatura
CULTE I FÀBRICA		5.2
Llibre	1893-1913	5.2/1
"	1914-1945	5.2/2
Comptes	1946-1950	5.2/3
"	1952-1975	5.2/4
LLIBRES DE COMPTABILITAT		5.3
Llibre de Comptabilitat	1975-1991	5.3/1
Llibre de Comptes	1991-2000	5.3/2
"	2000-2004	5.3/3
VARIS ⁴⁵⁴	s. XIX-XX	N

⁴⁵⁴ Conté, entre altres: Capellanies, un quadern de 1901 amb relació del personal, aniversaris, confraries, capelles i oratoris, una estadística de 1946, rebuts del segle XIX, erecció de la congregació de la Doctrina Cristiana de 1957.

PARRÒQUIA DELS SANTS JOANS

A l'oest de Xàtiva, en la zona denominada el Raval, on vivien els xativins després de la invasió de Jaume I fins a la seua malaurada expulsió del 1609, es troba l'església dels Sants Joans, el Baptista i l'Evangelista.

La parròquia va ser creada en la coneguda reforma eclesial de la diòcesi de 1535, desmembrant-se de la col·legiata. Poc després s'erigia en curat, quan en 1574 l'arquebisbe Ribera va crear les famoses parròquies de moriscos. Serien al voltant de 220 famílies dels anomenats “cristians nous”, però no ens consta documentació alguna sobre elles. De fet els primers llibres sacramentals són posteriors a 1609. En efecte, en el primer foli del primer *Quinque Libri*, llegim: “Memòria dels que són batejats en la Parròchia de Sen Joan de l'Arrabal de Xàtiva, comensant a 28 de octubre 1609, en lo qual dia foren expellits los cristians nous y trasportats [*sic*] a Berberia, y començà la poblasió de cristians vells, essent rector mosén Joan Baptiste Matheu, prevere”.

El primer temple es va cremar per orde del rei Borbó:

“En el año 1707 fue el exterminio y quema de esta ciudad y arrabal de Xàtiva, aora San Phelipe, y quemaron también esta iglesia de San Juan, no quedando más que parte de las paredes de ella. Y martes, a cinco de enero de 1712, la reconcilié [...] y miércoles a seys de enero, día de los Reyes, de 1712 dixe la primera missa, y hasta el año 1714 / no se bautizó en ella por no aver pila baptismal y se bautizavan todos los de este arrabal en la Colegial de esta ciudad”.⁴⁵⁵

Es reconstruiria en el mateix segle XVIII. A l'exterior és visible la façana, els tres contraforts de la banda dreta i el campanar, tot de carreus i maçoneria. Al segon cors de la torre i en buits de mig punt es troben les campanes. L'interior del temple és d'una sola nau en 7 trams i volta de canó. També el creuer està cobert amb volta de canó. Les capelles laterals estan cobertes per voltes vàides denominades també “bufades” o “voltes de mocador”, comuns en moltes esglésies valencianes.

Al presbiteri podem contemplar imatge dels Sants Joans, xiquets.

⁴⁵⁵ *Quinque Libri* (1699-1735) d'aquest Arxiu Parroquial, f. 33r-v.

L'Arxiu es troba en dependències parroquials. Exceptuant el *Quinque Libri* corresponent als anys 1804-1828, extraviat al moment de confeccionar aquest inventari,⁴⁵⁶ és completa i ininterrompuda la sèrie de registres sacramentals des de l'esmentat 1609. Consten, així mateix, llibres de Visites Pastorals des del 1745. El fons històric està fotodigitalitzat i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

- BOLUDA PERUCHO, A., "L'Arxiu de la Parròquia dels Sants Joans de Xàtiva", *Papers de la Costera* 5 (1987) 203-211.
- GARÍN Y ORTIZ DE TARANCO, F.Mª., *Catálogo Monumental de la Provincia de Valencia*, València 1986.

⁴⁵⁶ Consta en l'inventari de Boluda de 1987.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
BOAV	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Llibres de Misses	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventari	5.1
Administracions	5.2
Llibre <i>Cobratori</i>	5.3
Comptes	5.4
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1
<i>Quinque Libri</i>	1609-1698	1.1.1/1
"	1699-1735	1.1.1/2
"	1736-1803	1.1.1/3
" ⁴⁵⁷	1804-1828	1.1.1/4
"	1828-1851	1.1.1/5
"	1851-1860	1.1.1/6
"	1861-1866	1.1.1/7
"	1867-1880	1.1.1/8
"	1881-1891	1.1.1/9
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1892-1951	1.1.2/1
"	1952-1983	1.1.2/2
"	1983-	1.1.2/3
Comunions⁴⁵⁸		1.1.3
Comunions	1960-	1.1.3/1
Confirmacions⁴⁵⁹		1.1.4
Confirmacions	1868, 1987	1.1.4/1
"	2011-	1.1.4/2
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis ⁴⁶⁰	1892-1951	1.1.5/1
"	1952-	1.1.5/2

⁴⁵⁷ Manca al moment de confeccionar aquest inventari.

⁴⁵⁸ Cfr. infra nota a 1.1.6/1.

⁴⁵⁹ Cfr. nota següent.

⁴⁶⁰ Conté també confirmats de 1894, 1932, 1947 i 1951.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Defuncions		1.1.6
Defuncions ⁴⁶¹	1892-1952	1.1.6/1
"	1952-	1.1.6/2
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
De Bateigs	1828-1870	1.2.1/1
De Bateigs, Matrimonis i Defuncions	1804-1950	1.2.1/2
De Matrimonis		1.2.2
Expedients Matrimonials		1.2.2.1
Expedients Matrimonials	1898-1923	1.2.2.1/1
"	1925-1946	1.2.2.1/2
"	1947-1958	1.2.2.1/3
"	1999-2006	1.2.2.1/4
"	2006-	1.2.2.1/5
Matrícula Parroquial		1.2.3
Matrícula Parroquial	1858-1866	1.2.3/1
"	s. XX	1.2.3/2
Varis	s. XIX	1.2.N
GOVERN		
		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		
		2.1
Cròniques i Efemèrides	1973-	2.1.1
VISITES PASTORALS		
		2.2
Visita Pastoral	1745	2.2/1
"	1769	2.2/2
" ⁴⁶²	1809, 1819	2.2/3
"	1951, 1968, 1976	2.2/4
"	2004-	2.2/5
BOAV	1862-	2.3
ACCIÓ PASTORAL		
		3

⁴⁶¹ Conté també primeres comunions de 1960-1963.

⁴⁶² Cfr. infra nota a 5.4.

Tipologia documental	Dates	Signatura
CULTE PARROQUIAL		4
RACIONALS		4.1
Racional	1797-1826	4.1/1
"	1867-1923	4.1/2
LLIBRES DE MISSES	1953, 1959-1970, 1976-1987, 2004, 2009, 2010	4.2
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		
LLIBRE INVENTARI	1998-	5.1
LLIBRE D'ADMINISTRACIÓ DE LLUÍS GUALIT, DE FÀBRICA I D'ALMOINES	1745-1797	5.2
LLIBRE COBRATORI	1853	5.3
RELACIÓ DE COMPTES DE CULTI I FÀBRICA⁴⁶³	s. XVIII-XX	5.4
VARIS⁴⁶⁴	s. XVIII-XX	N

⁴⁶³ Conté: Inventari de fàbrica, administració, etc. (1832-1844), còpia de l'expedient de visita pastoral (1902), relació de comptes de fàbrica (1900-1904, 1911, 1916, 1919-), pressupost d'obres de la tanca del Calvari (1951), inventari (1953).

⁴⁶⁴ Conté: Administracions de Lluís Gualit (1713-1734) i Guillem Pavía (ca. 1800), escriptura de venda (1824), informes del rector (1866), relació de fets (1936), actes de consell patern (1920-1926), etc.

XÀTIVA-TORRE D'EN LLORIS

PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DEL ROSARI

Aquesta població és una pedania de Xàtiva (des de 1857) situada a uns 5 km al nord-est de la ciutat, al costat del riu Albaida. Compta amb poc més de 100 habitants. El nom prové de la família Lloris, senyors del llogaret des de 1379. La població estava dedicada, primordialment, a l'agricultura, però “la seua imatge bucòlica de poblet tradicional valencià ha estat pertorbada recentment per l'arribada de l'especulació immobiliària i la degradació del riu Albaida i la platja natural que al seu pas pel poble formava”.⁴⁶⁵

El temple parroquial, Bé de Rellevància Local, és del segle XVII, construït de maçoneria, té una façana amb frontó corb, una porta adovellada i contraforts a l'exterior. A l'esquerra una torre campanar de maçoneria en tres cossos. En el tercer en buits de mig punt es troben les campanes. L'interior és d'una sola nau, de volta de canó en tres trams, amb capelles laterals comunicades segons la forma característica de les esglésies valencianes. Resulta una curiositat que el presbiteri siga més estret que la nau. En la part oposada hi ha un cor sobre un arc carpanell o rebaixat. El temple es va restaurar després de la Guerra Civil. Encara hui en dia es pot contemplar la seua estructura i decoració barroca.

El fons històric de l'Arxiu Parroquial es troba en dipòsit en l'Arxiu Diocesà. Es troba completa la sèrie de *Quinque Libri*, des de 1686, excepte el segon volum (anys 1730-1772), perdut en el moment de confeccionar aquest inventari. És més que notable que l'últim *Quinque Libri* siga dels anys 1908-1978. El primer llibre de Bateigs és de 1977, el de Matrimonis de 1966 i de Defuncions de 1979.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

GARÍN Y ORTIZ DE TARANCO, F.M^a., *Catálogo Monumental de la Provincia de Valencia*, València 1986.

SOLER MOLINA, A., *La Torre d'en Lloris: geografia, història, patrimoni*, la Torre d'en Lloris 2004.

⁴⁶⁵ <http://ca.wikipedia.org/wiki/Torre_d%27en_Lloris>.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Feligresia	2.1
Visites Pastorals	2.2
Documentació (impresa)	2.3
ACCIÓ PASTORAL	3
Confraria del Rosari	3.1
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Inventaris	5.1
Culte i Fàbrica	5.2
Fàbrica	5.3
Comptes	5.4
Administració de Terres	5.5
VARIS	N

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
SACRAMENTAL		1	
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1	
<i>Quinque Libri</i>		1.1.1	
<i>Quinque Libri</i>	1686-1729	1.1.1/1	790
" ⁴⁶⁶	1730-1772	1.1.1/2	
"	1773-1858	1.1.1/3	790
"	1851-1866	1.1.1/4	790
"	1867-1907	1.1.1/5	791
"	1908-1978 ⁴⁶⁷	1.1.1/6	
Bateigs		1.1.2	
Bateigs	1977-	1.1.2/1	
Comunions		1.1.3	
Confirmacions		1.1.4	
Matrimonis		1.1.5	
Matrimonis	1966-	1.1.5/1	
Defuncions		1.1.6	
Defuncions	1979-	1.1.6/1	
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2	
Índexs		1.2.1	
De Bateigs	1686-1934	1.2.1/1	791
De Matrimonis	1686-1931	1.2.1/2	791
De Defuncions	1686-1927	1.2.1/3	791
Índex Alfabètic Especial	1818-1862	1.2.1/4	791
Expedients Matrimonials		1.2.2	
Expedients Matrimonials	s. XIX-XX	1.2.2/1	795

⁴⁶⁶ Manca al moment de confeccionar aquest inventari.

⁴⁶⁷ Sic. És un *Quinque Libri* amb entrades fins a 1978.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Expedients Matrimonials	s. XX-XXI	1.2.2/2	
Matrícula Parroquial		1.2.3	
Matrícula Parroquial ⁴⁶⁸	1827-1932	1.2.3/1	792
"	1870-1884	1.2.3/2	792
GOVERN		2	
MEMÒRIA DE LA FELIGRESIA	1932, 1935	2.1	792
VISITES PASTORALS		2.2	
Visita Pastoral	1654, 1658, 1663	2.2/1	792
"	1726	2.2/2	792
"	1732	2.2/3	792
"	1759	2.2/4	792
"	1769	2.2/5	792
"	1782	2.2/6	792
"	1818	2.2/7	792
" ⁴⁶⁹	1900	2.2/8	792
"	1968	2.2/9	792
"	2003	2.2/10	
DOCUMENTACIÓ (IMPRESA)⁴⁷⁰	s. XVIII-XIX	2.3	796
ACCIÓ PASTORAL		3	
CONFRARIA DEL ROSARI		3.1	
Llibre de la Confraria i Constitucions	1756-1871	3.1/1	793
Confreres i Comptes	1870-1934	3.1/2	793
CULTE PARROQUIAL		4	
RACIONALS		4.1	
Racional	1686-1728	4.1/1	793

⁴⁶⁸ Conté els anys 1827-1830, 1858, 1862, 1866-1868, 1908, 1909, 1912, 1932.

⁴⁶⁹ Conté, també, Inventari de 1902-1908.

⁴⁷⁰ Conté, entre altres, el Concili Provincial del cardenal Monescillo de 1891.

Tipologia documental	Dates	Quadre de Classificació	Sign. AD
Racional	1729-1759	4.1/2	793
"	1759-1818	4.1/3	793
" ⁴⁷¹	1810-1813	4.1/3bis	793
"	1818-1869	4.1/4	794
"	1870-1893	4.1/5	794
"	1893-1931	4.1/6	794
"	1930-1939	4.1/7	794
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5	
INVENTARIS⁴⁷²		5.1	
Inventari	1872	5.1/1	794
"	1878	5.1/2	794
"	1884	5.1/3	794
"	1912, 1914	5.1/4	794
"	1917-1934	5.1/5	794
LLIBRE DE CULTE I FÀBRICA	1696-1816	5.2	794
LLIBRE DE FÀBRICA	1870-1935	5.3	794
LLIBRE DE COMPTES	1810-1862	5.4	794
LLIBRE D'ADMINISTRACIÓ DE TERRES	1763-1869	5.5	794
VARIS	s. XVIII-XXI	N	797

⁴⁷¹ És un fascicle aïllat que hem pogut comprovar que, efectivament, pertany a Torre d'en Lloris, però no té cabuda en el Racional corresponent a les dates.

⁴⁷² Vide supra nota a 2.2/8.

ÍNDIX

NOTA DEL COORDINADOR DE LA SÈRIE	5
XÀTIVA: MÉS DE VINT SEGLES A L'OMBRA DE	
L'ETERN VIGIA	11
1. Apunts històrics	11
2. L'intent de restitució de la Seu Episcopal	30
UNA SINGULARITAT DE LA COMARCA:	
L'ORDE MILITAR DE SANTA MARIA DE MONTESA	43
1. La fundació de l'orde.....	43
2. Territori.....	47
3. Membres	50
4. Els capítols.....	52
5. L'Orde de Sant Jordi d'Alfama i el canvi d'insígnia	54
6. Participació política de l'orde.....	55
7. Després de la incorporació a la corona (1592)	57
8. L'Orde de Montesa a la comarca de la Costera	60
Montesa i Vallada	60
Cavallers i religiosos a la Costera	65
INVENTARIS DELS ARXIUS PARROQUIALS	71
L'ALCÚDIA DE CRESPINS	73
PARRÒQUIA DE SANT ONOFRE ANACORETA	75
Bibliografia seleccionada.....	77
Quadre de classificació	78
Inventari.....	79
BARXETA.....	85
PARRÒQUIA DELS SANTS ESPOSORIS DE LA MARE DE DÉU	
I SANT JOSEP	87
Bibliografia seleccionada.....	88

Quadre de classificació	89
Inventari	90
CANALS	93
PARRÒQUIA DE SANT ANTONI ABAT	95
PARRÒQUIA DE SANT JAUME APÒSTOL D'AIACOR	97
Bibliografia seleccionada	98
Quadre de classificació (Aiacor)	99
Inventari (Aiacor)	100
CERDÀ	103
PARRÒQUIA DE SANT ANTONI ABAT	105
Bibliografia seleccionada	106
Quadre de classificació	107
Inventari	108
ESTUBENY	111
PARRÒQUIA DE SANT ONOFRE	113
Bibliografia seleccionada	114
Quadre de classificació	115
Inventari	116
LA FONT DE LA FIGUERA	121
PARRÒQUIA DE LA NATIVITAT DE NOSTRA SENYORA	123
Bibliografia seleccionada	124
Inventari	126
EL GENOVÉS	129
PARRÒQUIA DE LA MARE DE DÉU DELS DOLORS	131
Bibliografia seleccionada	132
LA GRANJA DE LA COSTERA	133
PARRÒQUIA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS	135
Bibliografia seleccionada	136
LLANERA DE RANES	137
PARRÒQUIA DE SANT JOAN BAPTISTA	139
Bibliografia seleccionada	140
Inventari	141

LLOCNOU D'EN FENOLLET	143
PARRÒQUIA DE SANT DÍDAC D'ALCALÀ	145
Bibliografia seleccionada	146
LA LLOSA DE RANES	147
PARRÒQUIA DE LA NATIVITAT DE NOSTRA SENYORA	149
Bibliografia seleccionada	150
Quadre de classificació	151
Inventari	152
MOIXENT	155
PARRÒQUIA DE SANT PERE APÒSTOL	157
Bibliografia seleccionada	159
Quadre de classificació	160
Inventari	161
APÈNDIXS	169
Apèndix 1. Del Llibre de Capítols	169
I. Institució de la devoció de les Quaranta Hores	169
Document del vicari general	169
Breu de Benet XIII	171
II. Ànimes del Purgatori	171
Document del vicari general	172
Breu de Benet XIII	173
Apèndix 2. Catàleg de Documents de la Carpeta 2.1.N	174
Apèndix 3. Pergamins de la Capella de les Santes Relíquies	176
Apèndix 4. Indulgència plenària perpètua en la festa del Santíssim Crist del Calvari	177
MONTESA	179
PARRÒQUIA DE L'ASSUMPCIÓ DE LA MARE DE DÉU	181
Bibliografia seleccionada	183
Quadre de classificació	184
Inventari	185
ANNEX	190
Montesa i Vallada en altres arxius	190
Archivo Histórico Nacional	192
OOMM, lib. 707-C	192

OOMM, lib. 708-C	193
OOMM, lib. 709-C	193
OOMM, lib. 710-C	194
OOMM, lib. 711-C	194
OOMM, lib. 712-C	195
OOMM, lib. 714-C	195
OOMM, lib. 881-C	195
OOMM, leg. 3528	196
Clero, lib. 19335	196
Apèndix 1. Aproximació al rectorologi de la parròquia de l'Assumpció de Montesa	197
Apèndix 2. Visita Pastoral	199
NOVELLÈ	203
PARRÒQUIA DE LA MARE DE DÉU DEL ROSARI	205
Bibliografia seleccionada	206
ROTGLÀ I CORBERÀ	207
PARRÒQUIA DELS SANTS JOANS	209
Bibliografia seleccionada	210
Quadre de classificació	211
Inventari	212
TORRELLA	217
PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DELS ÀNGELS	219
Bibliografia seleccionada	220
VALLADA	221
PARRÒQUIA DE SANT BARTOMEU APÒSTOL	223
Bibliografia seleccionada	225
Quadre de classificació	226
Inventari	227
VALLÉS	233
PARRÒQUIA DE SANT JOAN BAPTISTA	235
Bibliografia seleccionada	236

XÀTIVA	237
COL·LEGIATA DE SANTA MARIA	239
L'Església Col·legial	239
L'Arxiu	244
El fons de l'Arxiu	247
Glossari	250
Notes a l'inventari	251
Quadre de classificació.....	253
Inventari	261
Apèndix	301
Expedient 1	301
Expedient 2	302
Expedient 3	303
PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DE LA MERCÈ I SANTA TECLA	305
Bibliografia seleccionada	306
Quadre de classificació.....	307
Inventari	308
PARRÒQUIA DE SANT PERE APÒSTOL.....	313
Bibliografia seleccionada	314
Quadre de classificació.....	315
Inventari	316
PARRÒQUIA DELS SANTS JOANS	321
Bibliografia seleccionada.....	322
Quadre de classificació.....	323
Inventari	324
XÀTIVA-TORRE D'EN LLORIS	327
PARRÒQUIA DE NOSTRA SENYORA DEL ROSARI	329
Bibliografia seleccionada.....	329
Quadre de classificació.....	330
Inventari	331